

IUU 한국학연구 제7호

이 학술지는 2022년 대한민국 교육부와
한국학중앙연구원(한국학진흥사업단)의 해외한국학중핵대학육성사업의
지원을 받아 수행된 연구임 (AKS-2022-OLU-2250006)

국제울란바타르대학교 한국학연구소
2025

IUU 한국학연구 제7호

IUU Солонгос судлал

Эрдэм шинжилгээний сэтгүүл VII хэвлэл

Сэтгүүлийн редакцын дарга:

Кан Сонь Хуа (Олон улсын Улаанбаатарын их сургуулийн Солонгос судлалын хүрээлэнгийн захирал)

Сэтгүүлийн редакцын зөвлөлийн гишүүд:

И Мёнми (БНСУ, Кёнбүг их сургууль)

Ким Хён-Ү (БНСУ, Жусон их сургууль)

И Тан Ми (ОУУБИС)

Б.Туяа (ОУУБИС)

Ж.Баттөр Ph.D. (МУИС)

Д.Уртнасан Ph.D. (ШУА)

ISSN 3007-4754

E-ISSN 3105-8949

Copyright © 2025 by ОУУБИС, СОЛОНГОС СУДЛАЛЫН ХҮРЭЭЛЭН

Энэхүү бүтээлийн зохиогчийн эрхийг хуулийн дагуу хамгаалсан болно. Бүтээлийг бүтнээр буюу хэсэгчлэн хувилах, нийтлэх, микрофильм хийх, электрон системд оруулах болон бусдад ямар нэг хэлбэрээр олшруулахыг хориглоно. Сэтгүүлд нийтэлсэн материалын агуулга, мэдээллийн үнэн зөвийг зохиогчид хариуцна.

Хэвлэлийн дизайнер: Л.Эрдэнэсүвд

Цаасны хэмжээ: 176x250

Хэвлэлийн хуудас: 11.3xx

Цахим хуудас: www.ksc.iuu.mn

Цахим хаяг: koreanstudies@ulaanbaatar.edu.mn

“Мөнхийн үсэг” ХХК-д хэвлэв.

Хэвлэсэн он: 2025.10.

ГАРЧИГ

Олон улсын харилцаа, улс төр

1. Mongolian Foreign Policy toward Korean Peninsula 5
J.Battur
2. China's main role in Korean Reunification 18
D.Enkhbadralt, Z.Mend, Ch.Amar
3. Small-State Soft Power in Northeast Asia: Mongolia's Role in Korean Peninsula Dialogue through the Ulaanbaatar Dialogue 33
B.Munkhzul
4. 현실주의 이론에 다른 남한의 베트남전 파병과 북한의 러시아전 파병
비교 분석: 실익 평가와 현대 외교·시사점 53
황지영

Эдийн засаг

5. Монгол Улс, БНСУ-ын гадаад худалдааг өргөжүүлэх
боломжийн судалгаа 64
Т.Булган

Нийгэм, соёл

6. БНСУ-ын соёлын тархалт ба Халлю: Зөөлөн хүч,
бүтээлч эдийн засаг ба дэлхийн соёлын интеграци 77
Б.Туяа
7. 한국과 몽골 여성 관련 속담에 나타난 의식구조 비교: 부부,
가족 관계를 중심으로 89
이승훈

Түүх

8. 고려 후기 몽골풍 복식 유행의 배경과 맥락 119
이명미

Хавсралт

- “IUU Солонгос судлал” сэтгүүлийн ерөнхий шаардлага 132

목차

국제관계, 정치

1. 몽골의 한반도 외교정책 5
제.바트투르
2. 한반도통일에 있어 중국의 역할 18
데.앵흐바드랄트 외
3. 동북아시아에서의 소국의 소프트파워: ‘울란바토르 대화’를 통한
한반도 평화 구축에서의 몽골의 역할" 33
베.몽흐줄
4. 현실주의 이론에 따른 남한의 베트남전 파병과 북한의
러시아전 파병 비교 분석:실익 평가와 현대 외교·안보 53
황지영

경제

5. 몽골의 한국무역확대 발전 연구.....64
테.불강

사회, 문화

6. 한류와 한국 문화 확산: 소프트파워, 연성권력,
창의경제 및 세계문화 통합 77
베.토야
7. 한국과 몽골 여성 관련 속담에 나타난 의식구조 비교: 부부,
가족 관계를 중심으로 89
이승훈

역사

8. 고려 후기 몽골풍 복식 유행의 배경과 맥락 119
이명미

부록

- “IUU 한국학 연구” 학술지 원고 작성 요령 132

MONGOLIAN FOREIGN POLICY TOWARD KOREAN PENINSULA^{1, 2}

J.Battur /Ph.D/

(National University of Mongolia)

battur_j@num.edu.mn

Abstract

This article aims to discuss a brief historical overview and analysis of Mongolia's policy towards the Korean Peninsula of the present situation. The article will point out Mongolia's position on the divided Korea and its approach to bilateral relations with the two Koreas. Additionally, the article examined the importance of South Korea for Mongolia, and highlighted its role in Mongolia's "Third Neighbor" policy and the basis for cooperation. The research was done on Mongolia's policy towards North Korea, and highlighted Mongolia's democratic transition and status as a nuclear-free state serve as a role model for North Korea. In the article it concluded that economic cooperation, regional partnerships in Northeast Asia playing a role as a mediator in Mongolia's diplomatic relations are important for the reunification of the two Koreas.

Key words: Korean Peninsula, Mongolia, South Korea, North Korea, foreign policy

Historical View

Mongolians are one of the few nations on the world who know Koreans very well from ancient times. Some sources show that there were some relations between ancient Mongolian Korean states. Mongols have referred to Korea as "Solongos." It is believed that the term "Solongo" appears in the Secret History of the Mongols (written around 1240), where "Solongos" was mentioned. This suggests that the name

"Solongos" may derive from the word "무지개 M̧jige," which has a similar meaning. According to some elderly Mongols from Eastern Mongolia and Inner Mongolia (Barga and Khulunbuir), they would say, "We used to migrate as far as Manchuria and Begdusan. From the mountains of Begdusan, a rainbow would always appear. That's why they called the region across the mountain the land of Solongos, thus naming it Solongos which

¹ This work was supported by the Core University Program for Korean Studies of the Ministry of Education of the Republic of Korea and Korean Studies Promotion Service at the Academy of Korean Studies (AKS-2022-OLU-2250006)

² Энэхүү судалгааны сэдвээр өмнө нь илтгэл хэлэлцүүлсэн бөгөөд энэ удаа өгүүлэл болгон хэвлүүлж байна.

is Korea." Some scholars also suggested that the name "Solongos" comes from the similarity between the decorative patterns on the traditional clothing of Koreans, particularly the rainbow pattern on children's sleeves, or maybe originated from words of "Eastern" or "Solho" in Manchu language. (Ts. Odbayar et al., 2021)

From the 15th to the 19th centuries, historical sources from Mongolia referred to Korea as "White Korea." The color white holds significant symbolic meaning among Mongols, who are traditionally herders. White symbolizes purity and is used to describe clean and virtuous things, such as "pure hearts" or the "White Moon" celebration. From this point of the view, it can be inferred that Mongols had a positive and friendly perception of Koreans.³(Н. П. Шастина, 1957)

In the 20th century, both Mongolia and Korea faced similar struggles under imperialist powers. Both nations suffered from oppression, betrayal, and division due to the policies of major powers. Starting in 1911, Mongolian papers began covering the severe oppression of Korea under Japanese colonial rule, leading to a growing sense of sympathy for the Korean people.

In 1910 Lee Tae Jung, a Korean patriot and one of the first graduates of

Yonsei University, opened a hospital in Mongolia and treated Mongolian people. He was also private doctor of Bogd Javzundamba, the last king of Mongolia. He was awarded with the Order of Erdeniin Ochir, the highest state award of Mongolia in 1919 for his service to the Mongolian people. A Lee Tae Jung Memorial Park was established near Tuul river in Ulaanbaatar by Mongolian people with the cooperation of Yonsei University. At that time a number of Koreans lived in Mongolia, including Korean independence fighters Kim Kyu-shik and Yo Unhyon, conducting their independence movement in Mongolia.⁴ (Battur.J, 2011)

The most tragic event is the Korean War, which started in 1950. Mongolians not only protested this war but also gave a considerable amount of humanitarian assistance. First, Mongolia "adopted" 200 children orphaned by the war, educated them and sent them back to their country.⁵ In addition, during and after the Korean War, Mongolians considerable amount of food, warm clothes and thousands of live cattle to North Korea to help them overcome the misery of war. But it is worth mentioning that Mongolia did not have much cooperation in the military and defense sector with North Korea. To this date, Mongolia does not have any military or defense cooperation with North Korea.

³ "Шара Туджи-Монгольская Летопись XVII века" (Сводный текст, перевод, введение и примечание Н. П. Шастиной) Издательство Академии Наук СССР. Москва, Ленинград, 1957, стр. 177-179

⁴ J. Battur, 20th century Mongolian Korean Relation, Seoul. MK Media Press. 2011. Pp. 66-76.

⁵ National Archives of Mongolia has numerous materials related to this issue.

South Korea: Mongolia's Buffer Zone

Mongolia, situated between powerful imperialist nations, has often been forced to consider the policies of these powers. The country's foreign policy is heavily influenced by the need for support from third-party nations to defend its interests, particularly in terms of trade, defense, and investment. Therefore, the Third neighbor-policy foreign policy term emerged. In this context, South Korea is undoubtedly Mongolia's "Third Neighbor."

In international relations, the term "Buffer Zone" refers to a country or region that helps protect others from potential risks due to its geographical location or strategic importance. The term is translated into Mongolian as "buffer state, buffer country." By being squeezed between great powers, it unknowingly prevents direct confrontation between these powers, acting as a shield, and sometimes becomes caught in the foreign policy conflicts of the great powers.

However, in addition to the concept of geography and borders, a buffer state also protects itself from falling under the complete influence of one or two dominant great powers, acting as a safeguard against becoming fully integrated into the economic sphere, trade, and investments of these powers.

If we connect the above analysis to this topic, South Korea undoubtedly plays the role of Mongolia's buffer zone in Northeast Asia, and this role will continue in the future.

South Korea: Mongolia's Supportive Partner

The economic hardships of Mongolia in recent years have significantly affected many households, with unemployment and poverty still major issues. As a result, many Mongolians have gone abroad, particularly to South Korea, to find work and send money back home. Over the past two decades, South Korea has been a major partner in supporting Mongolian families financially. Remittances from South Korea have helped alleviate poverty and fund government programs like housing initiatives. South Korea has also contributed significantly to educational and employment opportunities for Mongolians, providing valuable support during Mongolia's transition. The significant financial contributions from South Korea have been instrumental in helping Mongolia overcome its economic challenges. South Korean companies are among the largest investors in Mongolia, especially in sectors like mining and infrastructure. Additionally, South Korea has supported Mongolia's workforce by providing training and facilitating business opportunities.

South Korea: A Model for Mongolia's Development

The economic hardships of the past years, referred to as the "transition," have severely affected many Mongolian households. Unemployment and poverty continue to be pressing social

issues that affect the entire country of Mongolia. Over the past twenty years, many Mongolians have gone to highly developed countries, including South Korea, to find work and have sent billions of dollars back home to support their families. South Korea has generally taken a positive approach toward Mongolians, providing employment opportunities for many Mongolian workers. The amount of money they remitted to Mongolia over the past 35 years has significantly supported the Mongolian economy, proving to be more successful than any poverty reduction projects or programs. It has also become the largest investor in the government's housing programs. Furthermore, it has played an invaluable role in shaping a healthy attitude among young people toward work and labor. The massive inflow of remittances from South Korea even led Mongolian banks to establish their branches in South Korea. Additionally, they have conducted training sessions for Mongolian government agencies, provided humanitarian aid to the population, and created opportunities for many Mongolians to engage in trade and business, offering support in this regard. We must properly highlight South Korea's contribution in helping Mongolia overcome the difficult transition period. To drive development forward—such as in mineral extraction and the establishment of large-scale processing plants—state policy should facilitate the entry of South Korea's top five leading companies, implementing major joint projects.

This would serve as a foundation for strengthening our partnership through real economic cooperation. Simply repeating the notion of shared ancestry like a parrot will only leave us falling behind in a rapidly developing world. Our partnership could stagnate if we fail to take concrete action. Excluding previous years, more than 13,802 students are now studying in Korea from Mongolia. They are pursuing bachelor, master and PhD degrees in various fields. (Staci Jinyoung Kim, 2014)

Mongolia currently lacks a well-defined, research-based development model with a clear vision for the future. In a way, the country is like a sailor aboard the ship of democracy but without a clear destination. Having recently achieved rapid economic growth, fully implemented democracy, and elevated its healthcare and education systems to global standards, South Korea offers invaluable lessons that Mongolia must learn from without delay.

The most pressing social issues in Mongolia today were effectively addressed by South Korea just not so many years ago. Beyond major policies such as deepening social democracy, consistently supporting export-oriented industries, and eradicating poverty, South Korea has successfully implemented practical measures—teaching its citizens to follow traffic laws, establishing a robust food safety system, and more. These are many good practices that Mongolia can study and implement immediately.

Rather than simply observing these lessons, Mongolia should take

proactive steps by drafting policy-oriented documents, appointing skilled professionals at its embassy in Seoul, and systematically learning and applying South Korea's successful strategies without delay.

In conclusion, nearly every Mongolian household has at least one family member who has worked or lived in South Korea, helping the country navigate its difficult transition period. Beyond employment, many have engaged in trade and business, pursued education, and received medical treatment, adding to the significant number of Mongolians who have benefited from South Korea. This highlights that people-to-people connections have played a key role in shaping and strengthening bilateral relations.

Moreover, Mongolia-South Korea relations stand out as a unique and revitalized partnership in Mongolia's young democratic history. The strong foundation built through these interpersonal ties has created fertile ground for deeper collaboration. Now, it is up to both governments to cultivate this groundwork through concrete and large-scale initiatives. It is time for Mongolia and South Korea to openly discuss their shared vision for the next 35 years and take their well-established relationship to a new level through meaningful and forward-looking cooperation.

Mongolian Peaceful Democratization Model for North Korea and Efforts for the Korean Unification

The government of Mongolia has been consistently supporting the denuclearization of Korean peninsula and Korean unification not only during the Cold War, but also since 1990 when the country started transitioning to democracy and free market system.

In doing so, Mongolia, in most cases, has independently and consistently supported the peaceful unification of the two Koreas. Since the establishment of two Koreas, Mongolia has maintained an active stance regarding this issue. Though Mongolia actively supported North Korea between 1945-1990, during which communist countries formed a block, it appealed that two Koreas should reunite by peaceful means, not resorting to war or use of force. Since the establishment of diplomatic relations between the two countries in 1990, Mongolia has been cooperating more closely with the Republic of Korea thanks to a similar democratic political system and open economic structure. However, Mongolia never changed its policy of supporting Korean reunification.

Mongolian Government's Initiatives for Peaceful Northeast Asia

The division of the Korean Peninsula and the resulting confrontation has become one of the most painful, vulnerable and pressing issues in Northeast Asia. Without

resolving this division and confrontation by peaceful means, it is not possible to have peace and prosperity not only in Northeast Asia, but also in the world. In 1981, the government of Mongolia made its first initiative and issued an appeal to the East Asian countries, in which it emphasized the importance of consolidating in the region and appealed to cooperate against war, in particular nuclear war. The appeal was sent to all the parliament of the Asia and the Pacific countries, and from 1981-1983, official letters were sent to the heads of states and governments of 50 countries, including 36 Asian and 11 Pacific countries. 19 countries responded positively to the Mongolian initiative.⁶ (Chronicle, 2014). In 1986, Mongolia proposed to convene an Asian Forum aimed at promoting regional peace and cooperation and preventing nuclear war. Though this initiative could not be implemented due to the confrontational situation in Asia of that time, it attracted the attention of major regional powers such as the USA, China and Japan to Mongolia. But soon it has become clear that it is not easy to influence such a large region as Asia Pacific, thus Mongolia started pursuing active diplomacy towards Northeast Asia, where it is located. At the beginning, instead of the term Northeast Asia, the term Northeastern countries of Asia Pacific was used. This term signaled the start of considerable changes in the

Mongolian foreign policy in 1989. In 1989, Mongolia commemorated the 50th anniversary of the Khalkhyn Gol battle. In 1939, Japan attacked the Khalkyn Gol region of eastern Mongolia, and Mongolian army fought against this aggression with the help of the Soviet army and defeated the Japanese army. At the ceremonial meeting commemorating this victory, the government of Mongolia presented its initiative to create a permanent negotiation mechanism to prevent future wars, especially nuclear war with common efforts and to promote prosperity in the region. Mongolian government put efforts to explain this initiative to other countries, including North Korea. These political and foreign policy initiatives and related diplomatic efforts of the Mongolian government proved to be significant steps to strengthen Mongolia's position in Northeast Asia. Both Mongolia and foreign scholars have mentioned it. For instance, German scholar Udo B. Barkmann stated "The new circumstances created in terms of foreign policy, opened more space and opportunities for Mongolia to act independently".⁷ (Udo B. Barkman, 2013)

Mongolia established diplomatic relations with the United States in 1987, intensified its relations with Japan and restored friendly relations with China, the country's southern neighbor. The expansion of Mongolia's foreign relations

⁶ "Chronicle of Mongolia's Foreign Relations", Nepko Publishing, 2014. P. 90.

⁷ Udo B. Barkman, "Papers on Mongolian History and Political Issues", National University of Mongolia, Ulaanbaatar. 2013. P. 141. (in Mongolian)

opened possibilities to discuss domestic economic issues with its new partners, and to introduce peculiarities of its development.

In the New Century

Thanks to the above-mentioned initiatives and efforts, Mongolia has been enjoying friendly and fruitful relations as well as effective cooperation with all the countries in the region, including South and North Korea. One of the recent manifestations that Mongolia still tries to contribute to the Korean reunification is the “Ulaanbaatar dialogue” initiative. This initiative was first introduced by Mongolian President Ts. Elbegdorj in April 2013, at the 7th Ministerial Conference of the Community of Democracies. The official name of the initiative is “Ulaanbaatar Dialogue on Northeast Asian Security”. The main agenda of the Ulaanbaatar Dialogue is to contribute to the denuclearization of North Korea, to engage it into regional dialogue and meetings and to strengthen regional confidence building. The Ministry of Foreign Affairs of Mongolia issued a Memorandum on the initiative of the «Ulaanbaatar dialogue» and successfully organized an international research conference in June 2014. The conference is planned to be an annual event. Both the DPRK and the ROK (Republic of Korea or South Korea) were represented at the inaugural meeting, as were the United States, China, Russia, Japan, and some

European nations. The UB Dialogue, as a consultative mechanism, has the potential to bring together policymakers, international organizations such as the United Nations Economic and Social Commission for Asia and the Pacific (ESCAP), and civil society entities and facilitate a range of initiatives related to economic cooperation; military transparency; environmental issues; non-traditional security threats; regional of initiatives related to economic cooperation; military transparency; stability, cultural and educational exchanges among the participants, including the two Koreas. These are official agenda items and goals of the UB Dialogue.

Furthermore, it should be noted that the speech made by the President of Mongolia on November 1, 2013, at the Kim Il- Sung University during his visit to North Korea, not only defined Mongolia's policy on Northeast Asia and North Korea but also attracted the attention of other countries in the region.⁸ (David L. Caprara, et.al)

Why Does Mongolia Pursue Peaceful Foreign Policy?

A. Mongolia's Economic Capacity

Mongolia falls into the category of small power due to its relatively

⁸ David L. Caprara, Katharine H.S. Moon and Paul Park, Mongolia: Potential Mediator between the Koreas and Proponent of Peace in Northeast Asia, <http://www.brookings.edu/research/opinions/2015/01/20-mongolia-north-korea-caprara-moon-park>.

small economic capacity and population size compared with other countries in Northeast Asia. Although Mongolia has vast territory, it has a very small population. A few years ago, Mongolia announced the birth of its 3 millionth citizen, now Mongolia has a 3.3 million population. Still Mongolia's population is incomparably small compared with other countries in Northeast Asia. Because of the small population and vast territory, Mongolia faces a problem of how to protect and defend this large country. Based on its economic capacity and small population Mongolia has modest army personnels, which is not a significant instrument of "hard power". Thus, Mongolia needs to seek peaceful means to ensure its security.⁹ (Roman Pacheco Padro, 2014)

Regional Location of Mongolia

Mongolia is one of the landlocked countries in the world and has only two large neighbors - Russia and China. To travel to any other country by any transport, Mongolians must transit through these two countries, which have significant influence on Mongolia's political, economic, trade, and social sectors. The biggest obstacle for North Korea to promote economic growth and technological progress and attract investment from Northeast Asian countries is its isolationist policy. Because

coal is Mongolia's main export product, it must pass through Russia and China's vast territory to export to the third countries, including South Korea and Japan. One of the major reasons that Mongolia supports the Korean reunification is that it will open a door for Mongolia to reach the ocean ports using auto or rail roads.

Mongolia's Nuclear Weapon Free Status as a Valuable Alternative for North Korea

Due to mutual mistrust, Northeast Asian countries pursue nuclear weapon policy. (Russia, USA, and China possess large numbers of nuclear weapons, North Korea has conducted several nuclear tests, trying to produce nuclear weapons, and Japan and South Korea are under US nuclear umbrella). One can say that Mongolians protect its territory and security in a special manner. More precisely, it could get written security assurances from five Permanent Members of the UN Security Council. In the past, Mongolia had to allow Soviet army to station on its territory because of its unique geographic situation sandwiched between two leading military powers in the world.

Starting from 1990, Mongolia started to study carefully about the nuclear weapon free zone issues, and in 1992, at the 47th General Assembly announced its territory as nuclear weapon free zone. Thanks to 20 years of tireless efforts, on 17 September 2012 the five permanent members of the UN Security Council affirmed their intent to respect Mongolia's nuclear-weapon-free status and not to contribute to any act

⁹ Roman Pacheco Padro and Jeffery Reeves Weak Power Bargaining with China: Mongolia and North Korea in Comparative Perspective, *Journal of Contemporary Chin*, 2014, pp. 6-8.

that would violate it. Prior to that, on 4 December 1998, the 53rd UNGA adopted, without a vote, Resolution 53/77 D, which stated the international community's unanimous support for Mongolia's efforts and invited UN Member States to cooperate with Mongolia to ensure its international security and NWF status. These documents are the main international legal instruments defining Mongolia's security. By acquiring an official status as a nuclear weapon free zone (country) Mongolia strengthens its security in Northeast Asia.¹⁰ (National Security of Mongolia, 2014)

Mongolia's Advantages in the Region as a Model for North Korea

Northeast Asia is a region with weak regional security mechanisms and peace structure. All the countries of this region, except for Mongolia, have big military and political ambitions and except for North Korea, all enjoy high economic growth. We also know that these countries have significant disputes, confrontations or animosity towards each other. To cite some of those contentious issues:

- Territorial or island disputes, border issues (China Japan, Russia-Japan, South Korea-Japan, China-South Korea, South Korea-North Korea NLL)
- Historic disputes (Japan-Korea, China-Japan, North Korea- USA, North Korea-South Korea)

But Mongolia has the following advantages:

- Does not have any territorial or borderline disputes with the above countries.
- No historic (especially regarding modern history) disputes with these countries. Mongolia conducts joint history studies with all the regional countries and cooperates closely in the archaeological sector.

In addition, Mongolia made considerable success thanks to its efforts to strengthen political and economic integration with all the Northeast Asian countries.

Present Day

To understand Mongolia's foreign policy toward the Korean Peninsula, it is necessary to consider several key documents. First, Mongolia's Foreign Policy Concept followed by the National Security Concept of the Republic of Mongolia and the Government's programs adopted in 2019, which extend from 2020 to 2024, must be examined. To begin with, it is crucial to have a deep understanding of Mongolia's "Third Neighbor policy" and study its relations with its other partners, as well as the principles of regional cooperation. Additionally, it is essential to examine how Mongolia, as a small state, conducts its foreign policy and what specific characteristics it has in relation to this. It is also necessary to discuss other aspects of cooperation.

To start, let's first examine

¹⁰ National Security of Mongolia: Research and Monitoring, Ulaanbaatar, 2014. pp. 75-80. (In Mongolian.)

“Mongolia's Foreign Policy Concept”. Mongolia's foreign policy towards the Korean Peninsula can be viewed through the lens of specific sections, such as 14.2 and 14.3 of this Concept, formulated as following:

b) The second direction of Mongolia 's foreign policy activity shall be developing friendly relations with highly developed countries of the West and East such as the United States of America, Japan and the Federal Republic of Germany. At the same time, it will also pursue a policy aimed at promoting friendly relations with such countries as India, the Republic of Korea, Thailand, Singapore, Turkey, Denmark, the Netherlands, Finland, Austria, Sweden, Switzerland and at creating and bringing to an appropriate level their economic and other interests in Mongolia.

c) The third direction of Mongolia 's foreign policy activity shall be strengthening its position in Asia and securing a constructive participation in the political and economic integration process in the region. Within the framework of this objective, greater attention shall be given to Asia and the Pacific region, to North-East and Central Asia. (Mongolia's Foreign Policy Concept, 2014)

Next, we have the “National Security Concept of Mongolia”, where although Korea is not explicitly mentioned, the concept does cover third neighbors and regional policies. For example, sections like 3.1.1.5, 3.1.1.6, and 3.1.1.8 provide relevant insights.

3.1.1.5. Pursuant to a “third

neighbor” strategy, bilateral and multilateral cooperation with highly developed democracies in political, economic, cultural and humanitarian affairs shall be undertaken.

3.1.1.6 Bilateral relations and multilateral cooperation shall be continuously pursued in security and defense areas with Mongolia's two neighboring states, the USA, member states of NATO, the European Union and the Asia-Pacific region along with active participation in international peacemaking missions...

3.1.1.8 Active support shall be given to regional countries' policies and efforts towards strengthening strategic stability and establishing security cooperation mechanisms in the Asia-Pacific region and East Asia, including North-East Asia.¹¹(National Security Concept 2024)

Looking forward, the Government's programs from 2020 to 2024 also address foreign policy directions, particularly in sections like 4.5 and 4.5.5.

Since 1990, Mongolia has pursued an open and multi-vector foreign policy and declared the United States as its third neighbor. Over the past 300 years, Mongolia was under the influence of China, especially during the Qing Dynasty, and later under the influence of the USSR, including Russia, for 70 years. This historical pattern of influence

¹¹ https://ypfsresourcelibrary.blob.core.windows.net/fcic/YPFS/https___mfa.gov_.mn_en_wp-content_uploads_sites_3_2021_02_national-security-concept-of-mongolia.pdf

from neighboring countries led Mongolia to embrace a policy of third neighbors, aiming to balance its foreign relations.

The Third Neighbor policy is a strategy to balance and diversify Mongolia's external relations. It was clearly articulated in 2011 as part of Mongolia's Foreign Policy Concept. Under this policy, developed, democratic countries are recognized as key partners for cooperation, and these countries are referred to as Mongolia's third neighbors. This approach is a distinctive model of foreign policy for Mongolia, setting it apart from traditional alliances. Furthermore, virtual diplomatic ties are part of this approach, as Mongolia seeks unique ways of establishing relations with other countries.

These topics present complex issues, which will be discussed in more detail in subsequent studies. Moving on, the next section addresses Mongolia's partnership relations with Korea.

Recently, the concept of a "Strategic Partnership" has been frequently discussed in the context of Mongolia-South Korea relations, particularly in official meetings and visits. There is a strong emphasis on the goal of establishing a strategic partnership. Over the past few years, the relationship between the two countries has already reached a level of strategic cooperation. There has been considerable discussion on how to further strengthen this relationship and elevate it to a higher level.

The idea of "Strategic Relations" refers to a long-term, future-oriented approach to foreign policy. In political science, it is often seen as a type of smart coordination or a strategic framework for sustainable actions over an extended period. This concept involves large-scale initiatives that are long-term and include comprehensive, mutually beneficial cooperation between the two countries. Essentially, it reflects a relationship that is both extensive and sustainable, based on mutual benefits.

Currently, Mongolia-South Korea relations are at the level of an extensive partnership, which includes a broad scope of cooperation. In political terms, this means the countries have reached a high level of interaction. Trade and economic cooperation have advanced with agreements, investments, and partnerships in place. In addition, there is collaboration in areas such as education, science, technology, culture, and health, reflecting a strong, positive relationship.

In the defense sector, the two countries also share a high level of trust and are collaborating on the exchange of information, experiences, and the training of military personnel. This broad, multi-sectoral cooperation is what defines their extensive partnership.

A "Strategic Partnership," however, signifies an even deeper level of cooperation. This involves:

Key Points Regarding Mongolia-South Korea Relations:

1. Expanding Relations with South Korea:
  - South Korea is considered a third neighbor country, and there is a clear policy to expand and deepen this relationship. Mongolia seeks a long-term, strategic partnership with South Korea.
2. Regional Cooperation:
  - In terms of regional cooperation, the focus is on the Northeast Asia region and broader Asia-Pacific cooperation
3. Economic and Technological Cooperation:
  - Mongolia and South Korea place significant importance on economic investment and technological collaboration, as stated in the document. This includes joint ventures, business cooperation, and technology exchanges.

Conclusions

1. Mongolia has official diplomatic relations with both the Republic of Korea and North Korea, mediating between the two Koreas is possible, since we have no historical or territorial disputes with all the countries of Northeast Asia.
2. As part of its foreign policy, Mongolia has a full opportunity to invite the official representatives of the two Koreas for a meeting, and we believe we should not stop making efforts to use any opportunities to bring the two together.
3. Helping to mediate between the Koreas and organizing a high-level meeting is also an important contribution to establishing a peace system in the region.

Reference

- Barkman, U. B. (2013). Papers on Mongolian History and Political Issues. In U. B. Barkman, *Papers on Mongolian History and Political Issues* (p. 141). Ulaanbaatar: National University of Mongolio.
- Battur.J. (2011). 20th century Mongolian Korean Relation. In Battur.J, *20th century Mongolian Korean Relation* (pp. 66-76). Seoul: MK Media Press.
- David L. Caprara, Katharine H.S. Moon and Paul Park. (David L. Caprara, Katharine H.S. Moon and Paul Park(2015, January 20), january 20). Mongolia: Potential Mediator between the Koreas and Proponent of Peace in Northeast Asia. <https://www.brookings.edu/articles/mongolia-potential-mediator-between-the-koreas-and-proponent-of-peace-in-northeast-asia/>
- National Security of Mongolia: Research and Monitoring. (2014). In *National Security of Mongolia: Research and Monitoring* (pp. 75-80). Ulaanbaatar. Publishing, N. (2014). Chronicle of Mongolia's Foreign Relations. In N. Publishing, *Chronicle of Mongolia's Foreign Relations* (p. 90). Ulaanbaatar: Nepko Publishing.
- Ramon Pacheco Pardo, Jeffrey Reeves. (2024). Weak Power Bargaining with China: Mongolia and North Korea in comparative perspective. *Journal of Contemporary China*, 6-8. https://ypfsresourcelibrary.blob.core.windows.net/fcic/YPFS/https___mfa.gov_.mn_en_wp-content_uploads_sites_3_2021_02_national-security-concept-of-mongolia.pdf
- Staci Jinyoung Kim, Jongoh Lee, Heejae Ch. (2024). Mongolian Students Studying in Korea: Examining Policies and Charting Utilization Strategies. *International Journal of Religion*, Vol. 5, Number 11, 9191-9200.
- Ts. Odbayar et al. (2021). Ancient Nomadic States and Korean Peninsula. In T. O. al, *Ancient Nomadic States and Korean Peninsula* (pp. 132-133). ulaanbaatar.
- Н.П.Шастиной. (1957). In Н.П.Шастиной, *Шара Туджи-Монгольская Летопись XVII века* (pp. 177-179). Москва, Ленинград: Издательство Академии Наук СССР.

CHINA'S MAIN ROLE IN KOREAN REUNIFICATION

СОЛОНГОС УЛСЫГ ЭРГЭН НЭГТГЭХ АСУУДАЛД БНХАУ ГОЛ ОРОЛЦОГЧ БОЛОХ НЬ

D.Enkhbadralt /Ph.D/

(Karakorum Institute NGO)

Z.Mend /MA/

(Mongolian Academy of Sciences)

mendz@mas.ac.mn

B.Anar /MA/

(Pax Mongolica Research group)

anarnes@gmail.com

Хураангуй

Солонгос Улсыг эргэн нэгтгэх тухай ойлголтод эдүгээ цагт зохих хөгжүүлэлт тохируулга хийгдэх шаардлагатай болох нь цаг тухай бүр хувьсан өөрчлөгддөг дотоод, гадаад орчны тооцон харах хүчин зүйлсээр буюу ард түмний өөртөө засан тохинох эрх, Зүүн Хойд Ази дахь энх тайван, аюулгүй байдлын асуудал, Солонгосын хойг нутагт үргэлжлэн явагдаж буй хүйтэн дайн, интернационал коммунизм ба Пакс Американа үзэл санаа хоорондын харилцан тэмцэл, БНХАУ, ОХУ, АНУ, Япон, бүс нутаг дахь бусад улс орны гео-улс төрийн ашиг сонирхол зэргээр илэрч байна. “АНУ-ын стратегийн цэргийн сүлжээгээр бүслэгдээд буй” улс орон болсондоо зовниж буй, "интернационал коммунизмын жишгийг тээгч" гэгдэх, хөгжин дэвшиж буй БНХАУ-ын тухайтад, (Герман, г.м.) бусад улс орнуудыг нэгтгэсэн загвар, туршлагыг төсөөтэй хэрэглэх оролдлого нь төдийлөн ач холбогдолгүй байх бөгөөд аюулгүй байдалд хамаарах олон хүчин зүйлсийн дунд, дэлхийн бөмбөрцгийн зүүн хагас талд үндэстэн эргэн нэгдэх аливаа чиг хандлага гаргах явдал нь өргөн хүрээний тогтворгүй байдлыг бий болгож болзошгүй юм. Энэ утгаараа, Солонгос Улсыг эргэн нэгтгэх асуудлаар холбогдох эрх ашиг нь хөндөгдөгч аливаа этгээдүүд нь ийм ээдрээ төвөгшилтэй орчинд улс орныг нэгтгэх оролдлогод ахиц дэвшил гаргахыг хэрэв эрмэлзэж байгаа тохиолдолд өөрсдийн баримталж буй бодлого, аргачлал, харах өнцгийг боловсронгуй болгох нь ач тустай.

Түлхүүр үгс: Солонгос Улсын эргэн нэгдэл, Зүүн хойд Ази, энх тайвнаар зэрэгцэн оршихуй.

Key words: Korean reunification, Northeast Asia, and peaceful coexistence

Abstract

The concept of Korean reunification at this time needs proper adjustments as it involves internal and external perspectives evolving from time to time, including questions of people's right to self-determination, peace and security in North East Asia, continuation of Cold War in Korean Peninsula, ideological battle between international communism and Pax Americana, and geopolitical interests of China, Russia, U.S., Japan, and other regional countries. In the presence of rising China, "carrying the standard of international communism"¹, concerned of "U.S.'s strategic military web encircling"² the country, analogue of other countries' unification model and experience (German, etc.) might not be applicable; and, among

many factors of security, any trend of national reunification in the Eastern hemisphere could result in meta-scale instability. In this sense, to accommodate progress toward unity in such a complex environment, it might be worthwhile for all parties whose interests are in the matter of Korean reunification to refine their policies, methods, and perspectives.

Applying "the gradual approach (peaceful coexistence, economic and humanitarian cooperation) would seem to be more realistic in the Korean situation"³; and less-interference of the dominant states could be a constructive approach toward reunification "because it is the foreign forces who divided Korea and check the reunification of the nation"⁴. Thus, unless the nation enters into unearthly space

Northeast Asia by night
(Courtesy: GlobalSecurity.org/John Pike)

Korean peninsula by night
(Courtesy: NASA (January 30, 2014))

¹ The New York Times. (2021, June 30). *China's communists mark 100 years*. Retrieved from <https://www.nytimes.com/2021/06/30/world/asia/china-communists-100th-anniversary.html>

² Aoyama, R. (2004). *China's acquaintance with the U.S. after the Cold War and U.S.-China relations*. In *Chinese politics and East Asia* (p. 258). Tokyo: Keio University Press.

free from outside world interdependency,

³ Kim, H. (1992). *Unification policies of South and North Korea, 1945–1991: A comparative study*. Seoul: Seoul National University Press.

⁴ Rim, H. G. (2018). Independence, lifeline for national reunification. *Korea Today*, 3 (Juche 107), 47.

the reunification prospect for the north and south Korea looks hugely dependent upon the interaction between the main stakeholder foreign states. The topic of the paper was set under Universal Peace Federation – International Leadership Conference on the theme of “Toward Peace on the Korean Peninsula: Peace and Security” which was held between July 7-8, 2021 in Bangkok, Thailand.

The Korean Peninsula, “as part of the continent and destination of seashores, attracts strategic interests of both land power and sea power, thus serving as buffer zone between the power struggle of land and sea power holders”⁵. The issue of Korean reunification produced comprehensive and contrasting views among all stakeholders for over 76 years since 1945-48, years in which the north-south Korean division originated after World War II, indicating strategic competition of contemporary times.

Some previous perspectives in Mongolia:

In Mongolia, plural views and opinions exist among political, academic and public spheres in regard to the situation in the Korean Peninsula. As “this region represents two geographical neighbors and

third neighbors of the country”⁶, “Mongolia launched an “Ulaanbaatar Dialogue on Northeast Asian Security”, which nicely dovetails with the Park administration’s own initiative, the Northeast Asia Peace and Cooperation Initiative, as a way of drawing North Korean representatives into the larger Asian community”⁷. The Brookings Institution indicates, “these separate initiatives could be “mutually reinforcing” and could serve to promote Mongolia’s role as either go-between or a neutral venue for North-South communication”⁸. “Some western experts such as Dr. Stephen Noerper of the Asia Foundation in Mongolia maintained that Mongolia is valuable resource on and contact with North Korea”⁹: “Mongolia views itself as potential mediator with both Pyongyang and Seoul and historic, linguistic, and ethnic ties...and Mongolia,

⁵ Б.Лхагваа. (2015). *Нэгдсэн Солонгос айсуу: Шинэ баримт мэдээ, мэдээлэл, цогц ойлголт*. Стратеги Судалгааны Хүрээлэн. Улаанбаатар. (Baasanjav, L. (2015). *Soon to be unified Korea: New facts, data, information, and comprehensive understanding*. Ulaanbaatar: Institute of Strategic Studies.)

⁶ Nyamdoljin, A. (2016). China’s new thinking on North East Asia security and Mongolia’s possibilities and approaches. *Collection of Scientific Works Written in English by Scholars of the IIA*, 219.

⁷ Minton, M. (2018). A stronger Korea–Mongolia link in a changing Northeast Asia. In G. Rozman & S. Radchenko (Eds.), *International relations and Asia’s northern tier: Sino-Russia relations, North Korea, and Mongolia* (p. 151). Palgrave Series.

⁸ Caprara, D. L., Moon, K. H. S., & Park, P. (2015, January). *Mongolia: Potential mediator between the Koreas and proponent of peace in Northeast Asia*. *Brookings East Asia Commentary* (No. 84). Retrieved from <https://www.brookings.edu/articles/mongolia-potential-mediator-between-the-koreas-and-proponent-of-peace-in-northeast-asia/>

⁹ Campi, A. (2005). *Mongolia in Northeast Asia – the new realities*. *The Mongolian Journal of International Affairs*, 12, 54–59.

with a decade of transitional experience from a Stalinist system, may well have much to offer the peninsula”¹⁰. “Mongolia is one of the few countries to practice full-scale diplomatic relations with both Koreas and conscientious about maintaining a balanced relationship”¹¹.

There are also contrasting views by other researchers, that the above mentioned initiatives of then authorities of Mongolia during which advices or pressures made onto the DPRK to shift into road of democracy as Mongolia did, could have sent inappropriate signals of imbalanced siding with the U.S. agenda and compromised its manifestations of maintaining constructive and neutral position in regard to the sensitive matter of Korean reunification¹².

At any case, for the people of Mongolia (1) has historic ties and friendly links with the both Koreas; (2) holds more than 70 years of experience pursuing socialist development under communist ideology and 30 years’ experience of building democracy after the USSR’s disintegration; (3) borders with both Russia and China, similar to the DPRK;

(4) have comparable security concerns of a smaller state in the region; it is able to play unique part for the Korean reunification in many respects.

On challenges facing reunification, many of Mongolian scholars have been previously expressing important points. Scholar Sarantuya Nansal wrote, “The key problem is not economic, social and ideological differences. The key problem is the military-political interference of third or foreign powers. Even though the two countries reach mutual understanding and close relations, unless this model of triangle is changed, and interference of foreign powers continues to overwhelm, it is basically impossible to resolve the reunification of the country. Therefore, expatriating military power residing in South Korea or neutralizing them is the key answer to resolve the Korean people’s long-anticipated national reunification issue.”¹³ Scholar Lkhagvaa Baasanjav wrote, “From China’s perspective, let alone if the progress of reunification and post-reunified situation in the Korean Peninsula does not fully suit Chinese expectations, Beijing may not be actively supporting reunification in the Korean Peninsula unless it is assured that such progress and situation does not jeopardize its security”¹⁴.

¹⁰ Noerper, S. E. (2002). Of horsemen and hermits: Mongolia, North Korea, and the new security architecture in Northeast Asia. *Olon Ulsiin Khariltasa (World Affairs)*, 196(6), 108.

¹¹ Campi, A. (2005). *Mongolia in Northeast Asia – the new realities. The Mongolian Journal of International Affairs*, 12, 54–59.

¹² Zorig, M., & Chuluunbaatar, A. (2018). *Situation around prospective summit and negotiation between the leaders of USA and DPRK and probability of Mongolia being venue of meeting. Pax Mongolica*, 4(1[9]), 99–100. Ulaanbaatar.

¹³ Н.Сарантуяа. (2011). *Жүчэ гүн ухаан ба бие даасан хөгжлийн онол, туршлага*. Улаанбаатар: Дорно дахины эрдмийн хүрээлэн.

¹⁴ Baasanjav, L. (2015). *Soon to be unified Korea: New facts, data, information, and comprehensive understanding*. Ulaanbaatar: Institute of

Distrust and differences between foreign powers viewed as main barriers in the Korean reunification efforts:

Apparently, “China is a crucial actor in several areas (e.g., its role in the United Nations, nuclear proliferation, arms control and disarmament, Korea, etc.) and Beijing’s cooperation is not a foregone conclusion”¹⁵. Since, naturally, a joint position of any state differs from subject to subject guided by their national interests. “For instance, in its 2000 White Paper on National Defense, China sharply criticized the trend toward unilateralism and power politics, clearly implicating the United States”¹⁶ and echoing the regional conflicts:

“Certain big powers are pursuing “neo-interventionism,” new “gunboat policy” and neo-economic colonialism, which are seriously damaging the sovereignty, independence, and development interests of many countries, and threatening world peace and security. The United Nations’ authority and role in handling international and regional security affairs are being seriously challenged. Under the pretexts of “humanitarianism” and “human rights”, some countries have frequently resorted to the use or threat of force, in flagrant violation of

the UN Charter and other universally recognized principles governing international relations.”¹⁷

“The U.S. has adopted a “double regulation” policy in addressing The North Korean nuclear crisis. On the one hand, it has tried to “regulate” potential superpowers such as Japan and China. On the other hand, it has tried to “regulate” the so-called “rogue states” (such as North Korea) and regional “disorders” to prevent the loss of its own global benefits”¹⁸. The term “double regulations” means the U.S. “regulates” other concerned great powers to prevent them from overtaking the U.S. and possibly gaining regional dominance; at the same time, the U.S. is trying to “regulate” North Korea to defuse the “Korean Peninsula crisis”¹⁹.

Accordingly, in respect to Korean reunification efforts, “China’s main concern is the United States. It is known that there are hardliners and softliners within the American foreign policy apparatus”.²⁰ “In Washington, a “soft landing” in Korea has been advocated,

Strategic Studies.

¹⁵ Sidhu, W. P. S., & Yuan, J. D. (2003). *China and India: Cooperation or conflict?* London: International Peace Academy.

¹⁶ Lbid

¹⁷ “China’s National Defense in 2000.” (2000, October 16). *White Paper*. Beijing: State Council Information Office.

¹⁸ Wang, C. (2003). *Double regulation: The Korean Peninsular policy of the United States after the Cold War*. Beijing.

¹⁹ Ho, S.-S., & Chen, S.-J. (2006). China and the U.S.-Japan alliance in the North Korean nuclear crisis: Verification of a “responsible stakeholder.” *Views & Policies – Taiwan Forum*, 3(1), 23–33. Taipei.

²⁰ Cha, V. D., & Kang, D. C. (2004). The debate over North Korea. *Political Science Quarterly*, 119(2), 229–254.

implying a gradual process of unification in which neither side is swallowed up by the other and in which the United States helps North Korea to achieve a China style economic reform”.²¹ “Beijing has deep suspicions about the role played by the United States. It does not believe that the U.S. truly wants to solve the Korean problem”.²² But, as a Chinese specialist pointed out, “China cannot change the U.S. forward deployment or its web of alliances in Asia in the foreseeable future. Working with the U.S. has become not a choice but a necessity.”²³ “China, nevertheless, would not want to see an American military presence in a unified Korea along the border between China and Korea. Consequently, it is necessary for the two countries to further develop confidence-building measures and to coordinate their routine consultations over the issue of Korea. These mechanisms are extremely important to both China and the United States”.²⁴

Wu Baiyi of the Chinese Academy of Social Sciences describes China’s interest

in the Korean Peninsula thus: “China has to compete with other major powers (i.e., the United States and Japan) over strategic superiority in any solution of the Korean issue....The renewal of the U.S.-Japanese alliance and the extension of its defense coverage deepened Chinese suspicions that the United States seeks regional hegemony and that the Japanese military might be revitalized. Korea is of practical importance to offset such possibilities. On the other hand, it is also in Beijing’s vital interest to maintain a secure and friendly neighborhood in the sub-region”.²⁵ “China does not want U.S. troops on its border during the unification process, and may send its troops to counter U.S. influence, reminiscent of when China sent “volunteer” troops to support North Korea against the U.S.-led UN forces during the Korean War.”²⁶

Peking University’s Niu Jun provides an insightful analysis on China’s shifting principles toward North Korea and the Korean Peninsula. The four traditional principles were: (1) preventing war on the Korean Peninsula, (2) preventing chaos in North Korea, (3) deterring South Korea-led unification, and (4) denuclearization. Beijing has revised its official principles as follows: (1) denuclearization, (2) maintaining peace and stability, and (3)

²¹ Harrison, S. (1997, Spring). Promoting a soft landing in Korea. *Foreign Policy*, 106.

²² Yu, M. (1997, January). Xin shiqi mei ri er dui chaoxian bandao zhengce tedian jiqi zoushi [The Korea policies of the United States, Japan, and Russia in the new era and future direction]. *Contemporary International Relations*, 33.

²³ Suisheng, Z. (1999). China’s periphery policy and its Asian neighbors. *Security Dialogue*, 30(3), 345.

²⁴ Zhao, Q. (2006). China’s new approach to conflict management: The cases of North Korea and Taiwan. *Central Asia-Caucasus Institute & Silk Road Studies Program*, 53.

²⁵ Wu, B. (2006). China on the Korean Peninsula: Interests and roles. *The Korean Journal of Security Affairs*, 11(1), 67.

²⁶ Tara, O. (2016). *The collapse of North Korea: Challenges, planning and geopolitics of unification*. Honolulu, HI: Pacific Forum Center for Strategic and International Studies

resolving the Korean Peninsula issue through dialogue, instead of the earlier four principles.²⁷ Denuclearization has been moved to the top, while deterring South Korea-led unification is deleted. It also does not specify North Korea, but refers to the entire Korean Peninsula, which implies dialogue with not only North Korea, but also South Korea. China's key concern is a unified Korea that may be strategically friendly, or at least not unfriendly, to China. To this end, relying solely on North Korea may not be the best option. China has historically been a giant neighbor to Korea and has traditionally seen Korea as an integral part of its national security.²⁸

In short, "the collapse of the North Korean administration would create a political power shift in Northeast Asia. China would not like to face such changes in regional security, because it would not be able to dominate the situation; China's distrust of the U.S. is the main reason"²⁹ and on the other hand, "while the U.S. was promoting its North Korea, Burma, and anti-terrorism policies to the ASEAN countries, China's proposition undoubtedly represents a challenge to the U.S.'s leading position in international affairs. After assessing

China's possible diplomatic behavior in East Asia after having strengthened its military capabilities, the *Annual Report to Congress: The Military Power of the People's Republic of China 2005* pointed out that "in the Asia Pacific region, some of its (Chinese) diplomacy was geared to regional institutions that would exclude the United States."³⁰ "Aaron Friedberg, the U.S. Deputy National Security Adviser, thinks that China is the "strategic competitor" for the U.S., and China will inevitably challenge the U.S.'s political and military position in Asia. Someday the U.S. will find itself in the position of competing fiercely with China and confronting it geographically"³¹.

Reunification scenarios and its potential impact:

U.S. Air Force veteran, Dr. Tara O, wrote a book "The Collapse of North Korea: Challenges, Planning and Geopolitics of Unification" in which the author considered reunification scenarios and highlighted the risk impacts of such phenomenon: "The unification of the Korean Peninsula is inevitably linked to North Korea's demise, and numerous experts have presented alternative unification scenarios. The three most common types of scenarios are (1) *peaceful and gradual unification*, (2) *war leading to unification*, and (3) *the collapse*

²⁷ Kim, H.-K. (2014). *China's position on Korean unification and ROK-PRC relations*. Seoul: Korea Research Institute for Strategy.

²⁸ Tara, O. (2016). *The collapse of North Korea: Challenges, planning and geopolitics of unification*. Honolulu, HI: Pacific Forum Center for Strategic and International Studies

²⁹ Tsutomu, N. (2005). *Five collected files about North Korea problems*. Tokyo.

³⁰ Office of the Secretary of Defense. (2005, July 19). *Annual report to Congress: The military power of the People's Republic of China 2005* (p. 9).

³¹ Zhongguo Shibao. (2003, May 28). Taipei, A13.

of North Korea and unification by default. These scenarios are known by other names, and there are other scenarios in addition to these three common ones. (1) The gradual long-term approach envisions the two Koreas *starting* with greater exchanges. They might *then* form a confederation in which the two systems peacefully coexist. The *third* stage is unification, but some see confederation as the *final* stage. (2) The war scenario could occur with or without DPRK's collapse. In war scenarios, North Korea initiates the attack, and the victor is usually seen as the combined ROK–U.S. forces. (3) The collapse scenario centers on the concept of North Korea's collapse and its subsequent absorption by South Korea.”³² “Despite Juche, North Korea has been dependent on outside help for decades, from the former Soviet Union in earlier days, the U.S. and South Korea during the Sunshine Policy era, and China more recently.”³³

“A collapsed North Korea would be a watershed event, unleashing dynamics that would redefine the geopolitical landscape and test the future of the region. The regional powers—South Korea, China, Japan, Russia, and the U.S.—are ill prepared to handle short- and long-term challenges to their vital national interests

emerging from a collapsed North Korea. If Pyongyang collapses, the result could be mass migration, mass suffering due to instability, and uncontrolled nuclear weapons. Such a volatile situation could halt or even reverse the progress of this dynamic and prosperous region, with widespread international implications. However, the regional powers are ill prepared for such a contingency. Each is focused on a different aspect of the potential disaster. China is concerned about the mass refugee flow from North Korea and the loss of a buffer state, and it therefore continues to support the North Korean regime. Despite Pyongyang's continued irritation, including nuclear and missile tests, Beijing provides aid, trade, and political support to sustain the Kim regime. South Korea or the Republic of Korea (ROK) fears the high unification cost as well as the influx of North Koreans, and so desires slow integration with North Korea. South Korea under presidents Park Geun-hye and Lee Myung-bak has begun to address the issue, which was a taboo under the two previous presidents. Meanwhile, the U.S. is focused on the control of nuclear weapons and materials. The long-term development of North Korea will also require regional and international coordination. The regional powers should anticipate several possible scenarios and develop plans to mitigate negative consequences. Such a forward-looking approach would help establish a solid foundation to manage the challenges of the most likely contingencies and set

³² Tara, O. (2016). *The collapse of North Korea: Challenges, planning and geopolitics of unification*. Honolulu, HI: Pacific Forum Center for Strategic and International Studies.

³³ Tara, O. (2016). *The collapse of North Korea: Challenges, planning and geopolitics of unification*. Honolulu, HI: Pacific Forum Center for Strategic and International Studies.

the stage for a more stable and prosperous future for the region”³⁴.

Strategists must also take account of the fact that, among many factors of security, any trend of national reunification in the Eastern hemisphere could result meta-scale instability, as the successful examples of national reunification may encourage or trigger other autonomous dominions’ interests to reclaim historically divided parts³⁵. “Compared to other ethnic minority groups, such as the Uygur and the Tibetans, ethnic Koreans in China are not a large group, though they do have clear ethnic differences from Han in terms of race and religion. Meanwhile, according to some South Korean scholars, the existence of Chinese Koreans is a potential risk to China. In the future, once the two countries in the Korean Peninsula achieve unification, the ethnic Koreans in China could become the new Kosovars in the Far East (Anonymous Interviewee 7, 23 November 2014).”³⁶ Therefore all steps and stages toward reunification of Korea should follow the highest and just standard of international laws and universally recognized principles of the people’s

right to self-determination, avoiding any shortcuts, abusive processes, or biased solutions potentially harmful to global peace.

International Communism vs. Pax Americana: stalemate on the Korean Peninsula

“Xi Jinping declared that China’s rise is unstoppable. The country will not be lectured, he said during a speech in Beijing, and those who try to block its ascent will hit a “Great Wall of steel”. It is China that carries the standard of international Communism, not the Soviet Union, which collapsed in 1991.”³⁷ “For China, the U.S.’s expectation that it be a “responsible stakeholder” means that China has to fit into the U.S.’s global view and accept the “Pax Americana”...and the “responsible stakeholder” is only wishful thinking on the part of the U.S.”³⁸

“A report by the Asia Strategy Working Group states that China wants to be “flanked on all sides by nonthreatening, ideologically compatible regimes” to scotch subversive influences from outside its borders”.³⁹ “The U.S. is a

³⁴ Tara, O. (2016). *The collapse of North Korea: Challenges, planning and geopolitics of unification*. Honolulu, HI: Pacific Forum Center for Strategic and International Studies.

³⁵ Mend, Z., & Chuluunbaatar, A. (2018). Situation around prospective summit and negotiation between the leaders of USA and DPRK and probability of Mongolia being venue of meeting. *Pax Mongolica*, 4(1[9]), 99–100.

³⁶ Gao, B. (2019). *China’s economic engagement in North Korea*. Palgrave Series in Asia and Pacific Studies.

³⁷ The New York Times. (2021, June 30). *China’s communists mark 100 years*. Retrieved from <https://www.nytimes.com/2021/06/30/world/asia/china-communists-100th-anniversary.html>

³⁸ Ho, S.-S., & Chen, S.-J. (2006). China and the U.S.-Japan alliance in the North Korean nuclear crisis: Verification of a “responsible stakeholder.” *Views & Policies – Taiwan Forum*, 3(1), 23–33. Taipei.

³⁹ Blumenthal, D., & Friedberg, A. (2009). *An American strategy for Asia*. Washington, DC:

strong supporter of Taiwan, which calls for democracy—a political system at odds with China’s one-party system. As long as the Korean Peninsula is divided, North Korea acts as a buffer state against the U.S. and its influence. Unification would most likely leave South Korea, an ally of the U.S., in charge of the whole peninsula. Beijing would want to counter Washington and exert its own influence on the peninsula. For this reason, Chinese leaders liked Rho Moo-hyun’s emphasis on peace and reconciliation with North Korea, regional cooperation and stability, and greater independence within the U.S.–ROK alliance relationship.”⁴⁰ “Rho’s approach may have been seen as permitting the end of the U.S.–South Korean alliance after Korean unification, which would allow China to step in as South Korea’s main strategic partner. China will likely develop closer ties with South Korea while maintaining its relations with North Korea”.⁴¹ “China is North Korea’s closest supporter. China, to prevent a North Korean collapse and in the absence of a better option, is likely to continue support for the Kim regime”.⁴² “...higher

priority for China is the stability of North Korea.”⁴³ “A collapsed North Korea and the ensuing flood of refugees would affect China’s economy and stability, especially in the northeastern provinces that border North Korea. China is also concerned that instability in North Korea may “irresistibly tempt” South Korea, an ally of the U.S., to reunify.”⁴⁴

Apart from economic relations, “China and North Korea established a “socialist brotherhood” during the Cold War”⁴⁵. Since China is now the new ideological center of international communism similar to the Soviet era, it is less likely for North Korea to “collapse” in a way some scholars depict, as East Germany, in circumstances where its ideological patronage “rises” rather than being “disintegrated” like the USSR. Therefore, the analogue of German unification is not compatible, but there could be important lessons of peaceful coexistence, exchange, and laws of power politics that can be learned from the two Germans’ history. Markus Wolf, then chief of foreign intelligence service of East

American Enterprise Institute.

⁴⁰ Snyder, S. (2009). *Lee Myung-bak’s foreign policy: A 250-day assessment*. Seoul: Korea Institute for Defense Analysis.

⁴¹ Tara, O. (2016). *The collapse of North Korea: Challenges, planning and geopolitics of unification*. Honolulu, HI: Pacific Forum Center for Strategic and International Studies.

⁴² Tara, O. (2016). *The collapse of North Korea: Challenges, planning and geopolitics of unification*. Honolulu, HI: Pacific Forum Center for Strategic and International Studies.

⁴³ International Crisis Group. (2009). *Shades of Red: China’s Debate over North Korea* (Asia Report No. 179). Brussels: International Crisis Group. <https://www.crisisgroup.org/asia/north-east-asia/china/shades-red-chinas-debate-over-north-korea>

⁴⁴ Snyder, S., & Wit, J. (n.d.). *China views: Breaking the stalemate on the Korean Peninsula*.

⁴⁵ Ho, S.-S., & Chen, S.-J. (2006). China and the U.S.-Japan alliance in the North Korean nuclear crisis: Verification of a “responsible stakeholder.” *Views & Policies – Taiwan Forum*, 3(1), 23–33.

Germany, wrote in his autobiography, that:

“Both German states claimed their goal was the reunification of the country. I myself did not believe it was even conceivable in the foreseeable future because of the conflicting interests of the victorious powers that had divided Germany after the war.”⁴⁶

Kim Jong Un wrote, at his 2018 New Year address, “The prevailing situation demands that now the north and the south improve the relations between themselves and take decisive measures for achieving a breakthrough for independent reunification without being obsessed by bygone days... The north and the south should promote bilateral contact, travel, cooperation and exchange on a broad scale to remove mutual misunderstanding and distrust, and fulfill their responsibility and role as the motive force of national reunification... Inter-Korean relations are, to all intents and purposes, an internal matter of our nation, which the north and the south should resolve on their own responsibility... The south Korean authorities need to know that they will gain nothing from touring foreign countries to solicit their help on the issue of inter-Korean relations, and that such behavior will give the outside forces, who pursue dishonest objectives, an excuse for their interference and complicate matters further”⁴⁷ potentially implying a stalemate

position for the foreign powers in the Korean Peninsula.

Dr. Robert Gates, the 22nd Secretary of Defense of the U.S., while answering a question during his online conversation in Sydney, pointed out important observations revealing complicated relations between China and North Korea and North Korea’s resistance to any outside influence, including of China:

“Actually, I think that the North Koreans are as resistant to outside influence as perhaps any country in the world. I think people have overestimated for a long time the degree of Chinese influence in Pyongyang. Kim Jong Un has executed about a hundred and fifty senior officials, including his uncle. My view is that the number of those who have been executed were in fact people who had good relationships with China and were avenues for Chinese influence in Pyongyang. They are all dead or many of them are dead. I think we, the U.S., tend to have U.S. centric views of the actions of Kim Jong Un. But in many respects, I think some of the recent actions, including the big nuclear test recently were as much aimed at President Xi in China as a message and an insult as they were the United States... The relationship between China and North Korea is about as bad has ever been at this point. There is no other country that has, even

⁴⁶ Wolf, M. (1997). *Man without a face: The autobiography of communism’s greatest spymaster.* New York: Random House.

⁴⁷ Korea Today. (2018). No. 2 (Juche 107), 10.

close to the influence or economic role with North Korea that China has.”⁴⁸

“Though some people think that China’s influence on North Korea is exaggerated, there is no doubt that China is the only country that is capable of controlling North Korea’s diplomatic behavior. No other country enjoys China’s relations with North Korea. Therefore, China has served as a mediator in the North Korean crisis...Beijing not only hosted the multilateral talks but also established an important platform for resolving problems on the Korean Peninsula... Though Beijing has its own strategic and beneficial interests in resolving the North Korean crisis, there is no doubt that the U.S. indeed needs China’s cooperation to solve the problem.”⁴⁹

China’s role

Role of China is increasing even greater in the regional balance of power, including the Korean reunification issue, as Asia “regains its former position in history”⁵⁰. The Chinese capability of facilitating gradual economic integration for the North and the South Korea will be valuable asset for its regional liabilities. Indeed, it is the interaction and accord between the foreign powers that can eventually resolve the challenges of reunification and rectify consequences of dividing a nation of Korea “because it is the foreign forces who divided Korea and check the reunification of the nation”⁵¹. In face of eternally conflicting interests of geopolitics and ideological differences between the authorities of such foreign powers, prospects of Korean reunification seem less viable unless mutually beneficial gradual integration in peaceful coexistence is to be pursued.

⁴⁸ Chuluunbaatar, A. (n.d.). *Conversation with R. Gates (22nd Secretary of Defense, USA) on contemporary U.S.–DPRK relations and effectiveness of negotiations* [Video, 46:40]. Sydney, Australia. International Bar Association. <https://www.ibanet.org/Conferences/238935627>

⁴⁹ Ho, S.-S., & Chen, S.-J. (2006). China and the U.S.-Japan alliance in the North Korean nuclear crisis: Verification of a “responsible stakeholder.” *Views & Policies – Taiwan Forum*, 3(1), 23–33.

⁵⁰ Garrett, M., & Lehmann, J.-P. (2005, January 7). Asia’s future after the tsunami. *Apple Daily*, A25.

⁵¹ Rim, H. G. (2018). Independence, lifeline for national reunification. *Korea Today*, 3 (Juche 107), 47.

Reference

- Aoyama, R. (2004). *China's acquaintance with the U.S. after the Cold War and U.S.-China relations*. In *Chinese politics and East Asia* (p. 258). Tokyo: Keio University Press.
- Baasanjav, L. (2015). *Soon to be unified Korea: New facts, data, information, and comprehensive understanding*. Ulaanbaatar: Institute of Strategic Studies.
- Blumenthal, D., & Friedberg, A. (2009). *An American strategy for Asia*. Washington, DC: American Enterprise Institute.
- Campi, A. (2005). *Mongolia in Northeast Asia – the new realities*. *The Mongolian Journal of International Affairs*, 12, 54–59.
- Caprara, D. L., Moon, K. H. S., & Park, P. (2015, January). *Mongolia: Potential mediator between the Koreas and proponent of peace in Northeast Asia*. *Brookings East Asia Commentary*, 84.
- Cha, V. D., & Kang, D. C. (2004). The debate over North Korea. *Political Science Quarterly*, 119(2), 229–254.
- Chuluunbaatar, A. (n.d.). *Conversation with R. Gates (22nd Secretary of Defense, USA) on contemporary U.S.–DPRK relations and effectiveness of negotiations* [Video, 46:40]. Sydney, Australia. International Bar Association. <https://www.ibanet.org/Conferences/238935627>
- “China’s National Defense in 2000.” (2000, October 16). *White Paper*. Beijing: State Council Information Office.
- Gao, B. (2019). *China’s economic engagement in North Korea*. Palgrave Series in Asia and Pacific Studies.
- Garrett, M., & Lehmann, J.-P. (2005, January 7). Asia’s future after the tsunami. *Apple Daily*, A25.
- Harrison, S. (1997, Spring). Promoting a soft landing in Korea. *Foreign Policy*, 106.
- Kim, H.-K. (2014). *China’s position on Korean unification and ROK–PRC relations*. Seoul: Korea Research Institute for Strategy.
- Szu-shen. Ho, & Shun-jen. Chen. (2006). China and the U.S.-Japan alliance in the North Korean nuclear crisis: Verification of a “responsible stakeholder.” *Views & Policies – Taiwan Forum*, 3(1), 23–33. Taipei.
- International Crisis Group. (2009). *Shades of Red: China’s Debate over North Korea* (Asia Report No. 179). Brussels: International Crisis Group. <https://www.crisisgroup.org/asia/north-east-asia/china/shades-red-chinas-debate-over-north-korea>
- Korea Today. (2018). No. 2 (Juche 107), 10.
- Kim, H. (1992). *Unification policies of South and North Korea, 1945–1991: A comparative study*. Seoul: Seoul National University Press.
- Kim, H.-K. (2014). *China’s position on*

- Korean unification and ROK-PRC relations*. Seoul: Korea Research Institute for Strategy.
- Mend, Z., & Chuluunbaatar, A. (2018). Situation around prospective summit and negotiation between the leaders of USA and DPRK and probability of Mongolia being venue of meeting. *Pax Mongolica*, 4(1[9]), 99–100.
- Minton, M. (2018). A stronger Korea–Mongolia link in a changing Northeast Asia. In G. Rozman & S. Radchenko (Eds.), *International relations and Asia's northern tier: Sino-Russia relations, North Korea, and Mongolia* (p. 151). Palgrave Series.
- Nansal, S. (2011). *Philosophy of “Juche”: Theory and practice of independent development*. Ulaanbaatar: Institute of Oriental Knowledge.
- Noerper, S. E. (2002). Of horsemen and hermits: Mongolia, North Korea, and the new security architecture in Northeast Asia. *Olon Ulsiin Khariltsaa (World Affairs)*, 196(6), 108.
- Nyamdoljin, A. (2016). China's new thinking on North East Asia security and Mongolia's possibilities and approaches. *Collection of Scientific Works Written in English by Scholars of the IIA*, 219.
- Office of the Secretary of Defense. (2005, July 19). *Annual report to Congress: The military power of the People's Republic of China 2005* (p. 9).
- Rim, H. G. (2018). Independence, lifeline for national reunification. *Korea Today*, 3 (Juche 107), 47.
- Sidhu, W. P. S., & Yuan, J. D. (2003). *China and India: Cooperation or conflict?* London: International Peace Academy.
- Snyder, S. (2009). *Lee Myung-bak's foreign policy: A 250-day assessment*. Seoul: Korea Institute for Defense Analysis.
- Snyder, S., & Wit, J. (n.d.). *China views: Breaking the stalemate on the Korean Peninsula*.
- Suisheng, Z. (1999, September). China's periphery policy and its Asian neighbors. *Security Dialogue*, 30(3), 345.
- Tara, O. (2016). *The collapse of North Korea: Challenges, planning and geopolitics of unification*. Honolulu, HI: Pacific Forum Center for Strategic and International Studies.
- Tsutomu, N. (2005). *Five collected files about North Korea problems*. Tokyo.
- Wang, C. (2003). *Double regulation: The Korean Peninsular policy of the United States after the Cold War*. Beijing.
- Wolf, M. (1997). *Man without a face: The autobiography of communism's greatest spymaster*. New York: Random House.
- Wu, B. (2006). China on the Korean Peninsula: Interests and roles. *The Korean Journal of Security Affairs*, 11(1), 67.
- Yu, M. (1997, January). Xin shiqi mei ri er dui chaoxian bandao zhengce tedian

- jìqí zóushì [The Korea policies of the United States, Japan, and Russia in the new era and future direction]. *Contemporary International Relations*, 33.
- Zhao, Q. (2006). China's new approach to conflict management: The cases of North Korea and Taiwan. *Central Asia–Caucasus Institute & Silk Road Studies Program*, 53.
- Zhongguo Shibao. (2003, May 28). Taipei, A13.
- The New York Times. (2021, June 30). *China's communists mark 100 years*. Retrieved from <https://www.nytimes.com/2021/06/30/world/asia/china-communists-100th-anniversary.html>
- International Bar Association. (n.d.). *Anar Chuluunbaatar's conversation with Dr. Robert Gates (22nd Secretary of Defense, USA) on contemporary matters of the U.S.–DPRK relations and effectiveness of their negotiation*. Retrieved from <https://www.ibanet.org/Conferences/238935627>.
-

Small-State Soft Power in Northeast Asia: Mongolia's Role in Korean Peninsula Dialogue through the Ulaanbaatar Dialogue

**Зүүн хойд Ази дахь жижиг улсын зөөлөн хүчний бодлого:
Улаанбаатар хотын яриа хэлэлцээрээр дамжуулсан
Солонгосын хойгийн талаарх Монгол Улсын оролцоо**

**Munkhzul.B /PhD Candidate/
(Freie Universität Berlin, Germany)
munkhzul.bat-erdene@fu-berlin.de**

Abstract

This paper investigates how Mongolia, a small state in a complex geopolitical environment, leverages soft power and proactive diplomacy to facilitate dialogue on the Korean Peninsula. It examines Mongolia's strategic use of soft power, its small-state diplomacy tactics, and the application of shelter theory to explain Ulaanbaatar's quest for security and influence. The analysis traces Mongolia's post-Cold War foreign policy evolution – from its “third neighbor” doctrine and neutral national identity framing to its hosting of the Ulaanbaatar Dialogue (UBD) on Northeast Asian Security. The UBD, a Track 1.5/Track 2 diplomatic forum, is assessed as a soft power mechanism that has brought together North and South Korean representatives and regional stakeholders in an informal setting. The paper evaluates the UBD's concrete impacts on inter-Korean engagement and regional perceptions of Mongolia, noting successes in confidence-building as well as limitations. Despite North Korea's absence from UBD since 2019, Mongolia's sustained commitment to dialogue underscores the normative significance of small-state soft power in a “hard” security region. The conclusion provides a balanced overview of Mongolia's contributions and offers policy recommendations, arguing that Mongolia's experience provides a case study in how principled small-state diplomacy can modestly shape regional peace processes.

Keywords: Mongolia's foreign policy, Korean Peninsula, small state diplomacy, Ulaanbaatar Dialogue, Track-Two diplomacy, soft power, Northeast Asian security.

Introduction

This paper critically examines Mongolia's role in Northeast Asian security by analyzing how it strategically leverages its neutral status and soft-power assets to promote inter-Korean dialogue and regional confidence-building. Despite its limited material capabilities and geostrategic vulnerability, Mongolia has emerged as a credible diplomatic actor through the deployment of what international relations scholarship defines as "small state diplomacy" and "shelter-seeking behavior"¹. Mongolia's foreign policy is grounded in its self-declared "open, independent, and multi-pillar" orientation, which emphasizes pragmatic engagement with immediate neighbors—Russia and China—while cultivating substantive ties with "third neighbors" such as the United States, Japan, the European Union, and South Korea.²

As a constitutionally enshrined nuclear-weapon-free state, Mongolia has cultivated the identity of a neutral peace broker, earning normative credibility among both democratic and authoritarian

regimes in the region.³ This strategic posture has allowed Ulaanbaatar to mediate or facilitate critical dialogue between antagonistic states on the Korean Peninsula. Notably, beginning in 2013–2014, the Mongolian government institutionalized its role through the launch of the Ulaanbaatar Dialogue on Northeast Asian Security (UBD)—a Track 1.5/Track 2 platform designed to foster sustained, informal engagement between the two Koreas and other regional stakeholders.⁴ In parallel, Mongolia has discreetly hosted bilateral negotiations—including the 2007 Japan–DPRK abductee discussions and the 2012 informal U.S.–DPRK "sherpa" meetings—drawing on its longstanding trust with Pyongyang and unique positional neutrality.⁵

Moreover, Mongolia's diplomatic overtures go beyond elite-level political dialogues to encompass people-to-people initiatives such as academic exchanges, sports diplomacy, and humanitarian cooperation—providing alternative spaces for North and South Koreans to interact

¹ Thorhallsson, B., & Steinsson, S. (2019). A theory of shelter. In B. Thorhallsson (Ed.), *Small states and shelter theory: Iceland's external affairs* (pp. 24–58). Routledge.; Rickli, J.-M. (2008). European small states' military policies after the Cold War: From territorial to niche strategies. *Cambridge Review of International Affairs*, 21(3), 307–325. <https://doi.org/10.1080/09557570802253435>

² Ministry of Foreign Affairs of Mongolia. (2011). *Concept of Mongolia's foreign policy* (pp. 142–144). Government Press.

³ Batbayar, T. (2013). *Mongolia's foreign policy and the Korean Peninsula: Between strategy and neutrality*. Institute for Strategic Studies. pp. 15–22.

⁴ Bumochir, D. (2018). The Ulaanbaatar Dialogue: Mongolia's role in Northeast Asian security. *Journal of Northeast Asian Studies*, 25(2), 82–88.; Elbegdorj, T. (2014 & 2021). *Keynote address at the Ulaanbaatar Dialogue on Northeast Asian Security* (pp. 3–7). Government of Mongolia.

⁵ Kim, M., & Snyder, S. (2019). *Middle power diplomacy in Northeast Asia: The case of Mongolia* (pp. 10–17). Council on Foreign Relations.

outside formal state structures. These attempts align with Nye's (2004) theory of soft power, wherein attraction and cooptation, rather than coercion, generate influence in global affairs. Mongolian policymakers have deliberately avoided coercive diplomacy or public posturing, opting instead for a quiet diplomacy model grounded in confidence-building, empathy, and long-term engagement.⁶ As a result, North Korea has shown consistent willingness to participate in Mongolian-sponsored platforms, even at times of heightened inter-Korean tension or regional diplomatic impasses. In synthesis, this chapter argues that Mongolia exemplifies how a small state—through the strategic application of normative soft power, regional embeddedness, and shelter-seeking behavior—can play a meaningful role in conflict mediation. By combining a neutral and conciliatory posture with multilateral engagement strategies and cultural diplomacy, Mongolia has positioned itself as a non-threatening yet effective interlocutor in Northeast Asian security architecture. Its role offers a compelling case study in the intersection of small-state agency and the evolving practice of Track 1.5 diplomacy.

Conceptual Framework: Soft Power, Small-State Diplomacy, and Shelter Theory

Mongolia's strategy can be understood through several International Relations concepts. Soft power refers to the ability of a country to achieve outcomes through attraction and persuasion rather than coercion. Joseph Nye, who popularized the term, defines soft power as getting others to “*want the outcomes that you want*” by co-opting them rather than compelling them.⁷ A nation's culture, political values, and foreign policies form key soft power resources. In practice, soft power involves shaping preferences through appeal and example. For a small state like Mongolia, which cannot rely on military might, soft power tools – such as cultural diplomacy, normative leadership, and providing neutral forums – are essential means to exert influence.⁸ Indeed, scholars note that “seduction is always more effective than coercion” in changing behavior⁹, a principle Mongolia embraces by emphasizing its attractive neutrality and peace-oriented identity over any hard-power posture.

Small-state diplomacy theory examines how countries with limited

⁶ Caprara, S., & Ballen, Z. (2022). *Small-state diplomacy and Track Two engagement in North-east Asia: The case of Mongolia*. *Asian Security*. <https://doi.org/10.1080/14799855.2022.2092710>

⁷ Nye, Joseph S. *Soft Power: The Means to Success in World Politics* (New York: PublicAffairs, 2004), 5.

⁸ Caprara, Sergio, and Zoltan Ballen. “Mongolia and the Korea Conflict,” *The Diplomat*, July 2021

⁹ Nye, Joseph S. *Soft Power: The Means to Success in World Politics* (New York: PublicAffairs, 2004), 5.

power navigate an international system dominated by larger powers. Small states are often characterized by their *vulnerabilities* – small population, limited economies, and security dependence – but they can compensate through smart diplomatic strategies. One key approach is niche diplomacy, wherein a small state specializes in specific issues or roles that larger powers overlook. By focusing on areas where it can excel (for example, acting as a mediator or norm entrepreneur), a small state can gain influence disproportionate to its size. Another approach is building coalitions and engaging actively in international institutions to amplify their voice. In Mongolia's case, its niche has been to serve as a neutral convener and mediator in regional conflicts. This aligns with what scholars have observed: small states often “focus on matters that are viewed in a positive light by the international community in order to earn influence”.¹⁰ Mongolia also practices hedging – maintaining positive ties with all sides – to preserve its autonomy and flexibility in foreign policy.¹¹ By not aligning exclusively with any bloc, Mongolia

maximizes its opportunities to play a constructive third-party role.

Shelter theory provides another lens, explaining that small states seek security and prosperity by obtaining “shelter” from larger states or international institutions. Small states face inherent disadvantages (economic vulnerability, limited defense capacity) and thus look for external support in three domains: *economic*, *political*, and *societal* shelter. Economic shelter might involve trade ties or aid; political shelter might mean alliances or diplomatic backing; societal shelter could include cultural links or migration opportunities. Thorhallsson argues that without such shelter, small states struggle to withstand external shocks.¹² Mongolia's foreign policy reflects shelter-seeking behavior: it actively engages international organizations and “third neighbor” countries (like the US, EU, Japan, South Korea) to diversify its economic and political support base, reducing over-reliance on its two giant neighbors, Russia and China. At the same time, Mongolia has *institutionalized* its neutrality by joining bodies like the OSCE and by declaring itself a nuclear-weapon-free zone, thereby embedding in international norms that provide a form of political shelter.¹³ In the security realm, rather than seeking

¹⁰ Jakob Þór Kristjánsson, *Studying Small States: The role of security and strategy as concepts* | Nordicum-Mediterraneum <https://nome.unak.is/wordpress/volume-17-no-1-2022/new-article-peer-review/studying-small-states-the-role-of-security-and-strategy-as-concepts/>

¹¹ The 21st Century Mongol Conquest: Peace Mediator in the Korean Peninsula? <https://www.northkoreanreview.net/single-post/the-21st-century-mongol-conquest-peace-mediator-in-the-korean-peninsula>

¹² Thorhallsson, Baldur, and Sverrir Steinsson, “The Theory of Shelter,” *Icelandic Review of Politics & Administration* 14, no. 2 (2018): 120–134

¹³ Shinae Hong.(2021). Mongolia and the Korea Conflict – The Diplomat <https://thediplomat.com/2021/07/mongolia-and-the-korea-conflict/>

a defense alliance, Mongolia pursues a strategy of strategic insulation, attempting to be an “insulator” state in the regional security complex – not formally allied with any great power, but maintaining benign relations with all. This combination of soft power, nimble diplomacy, and reliance on supportive international frameworks constitutes Mongolia’s formula for punching above its weight.

Mongolia’s Neutral Foreign Policy and Soft-Power Assets

Mongolia’s foreign policy strategy is grounded in its self-identified posture of neutrality and its “third neighbor” doctrine, which collectively enable the country to cultivate multidirectional diplomatic relationships beyond its immediate geographic constraints. As a landlocked state situated between two major powers—Russia and China—Mongolia has sought to balance its foreign policy through strategic diversification, engaging proactively with advanced democracies and international organizations such as the United States, Japan, South Korea, the United Nations, and ASEAN.¹⁴ This strategy aligns with small-state foreign policy literature that highlights external engagement, hedging, and norm entrepreneurship as pathways for enhancing autonomy under asymmetric structural conditions.¹⁵

¹⁴ Kassenova, T. (2021). *Mongolia: A model nuclear-weapon-free state*. *The Diplomat*. <https://the-diplomat.com/2021/02/mongolia-a-model-nuclear-weapon-free-state/>

¹⁵ Thorhallsson, B., & Steinsson, S. (2019). A the-

notable dimension of this diplomatic architecture is Mongolia’s formal declaration as a nuclear-weapon-free zone in 1992—a legal and symbolic move that enhances its profile as a principled actor committed to peace, disarmament, and regional stability.¹⁶ In doing so, Mongolia has intentionally adopted a role akin to what Buzan and Wæver (2003) refer to as a buffer or insulator state, contributing to the stability of the Northeast Asian Regional Security Complex (RSC) by offering itself as a venue for neutral engagement. This status has earned Mongolia recognition as an “honest broker” in the region, trusted by both authoritarian and democratic regimes precisely because of its perceived impartiality and constructive engagement.¹⁷

Domestically, Mongolia’s democratic transition following the end of communist rule in 1990 further supports its international soft-power appeal. Unlike several other post-socialist states, Mongolia consolidated its democratic institutions without significant authoritarian backsliding—a feat that enhances its legitimacy in global

ory of shelter. In B. Thorhallsson (Ed.), *Small states and shelter theory: Iceland’s external affairs* (pp. 24–58). Routledge.

¹⁶ Batbayar, T. (2013). *Mongolia’s foreign policy and the Korean Peninsula: Between strategy and neutrality* (pp. 15–22). Institute for Strategic Studies.

¹⁷ Bumochir, D. (2018). The Ulaanbaatar Dialogue: Mongolia’s role in Northeast Asian security. *Journal of Northeast Asian Studies*, 25(2), pp. 82–88.

governance frameworks.¹⁸ Drawing upon Nye's (2004) concept of soft power, Mongolia has utilized its democratic values, peacekeeping contributions, cultural diplomacy, and non-threatening posture to attract goodwill, particularly among the Korean Peninsula actors. The country's participation in UN peacekeeping missions, its hosting of international academic and civil society exchanges, and its promotion of intercultural initiatives reflect its broader effort to brand itself as a peace-oriented actor.¹⁹

Mongolia's foreign policy leadership explicitly articulates this identity as part of a broader strategy to enhance global prestige through peaceful multilateralism. Officials consistently emphasize a vision of Mongolia as a bridge between civilizations—a modern echo of its historical Pax Mongolica—and as a platform for inter-Korean and regional engagement.²⁰ In essence, Mongolia's diplomatic credibility is not derived from coercive capabilities, but from the integrity, reliability, and legitimacy it projects through principled neutrality and norm-based leadership. These are core elements of its soft-power toolkit, and they underpin its increasing relevance in Korean Peninsula peace diplomacy.

Mongolia's Special Relations with North and South Korea

A defining feature of Mongolia's diplomatic strategy in Northeast Asia is its exceptional ability to maintain cordial and cooperative relations with both North and South Korea—an achievement few regional states can replicate. This balanced dual engagement is not merely the product of historical coincidence but represents a deliberate strategy grounded in small-state diplomatic theory, particularly the principles of hedging and role flexibility. According to Small State Theory, small states often pursue multivector diplomacy and cultivate diversified bilateral ties to safeguard their autonomy and enhance international relevance.²¹ Mongolia exemplifies this approach by sustaining robust yet non-exclusive relationships with both Korean governments, enabling it to play the rare role of a trusted interlocutor on the Peninsula.

Mongolia's diplomatic relationship with the Democratic People's Republic of Korea (DPRK) dates back to 1948, when it became the second country in the world to recognize North Korea, establishing relations rooted in shared socialist ideology during the Cold War.²² Although Mongolia transitioned to a democratic

¹⁸ Peimani, H. (2020). *Security and small states in the Asia-Pacific*. I.B. Tauris.

¹⁹ Nye, J. S. (2004). *Soft power: The means to success in world politics*. PublicAffairs.

²⁰ Elbegdorj, T. (2014 & 2021). *Keynote address at the Ulaanbaatar Dialogue on Northeast Asian Security* (pp. 3–7). Government of Mongolia.

²¹ Thorhallsson, B., & Steinsson, S. (2019). A theory of shelter. In B. Thorhallsson (Ed.), *Small states and shelter theory: Iceland's external affairs* (pp. 24–58). Routledge.

²² Batbayar, T. (2013). *Mongolia's foreign policy and the Korean Peninsula: Between strategy and neutrality* (pp. 15–22). Institute for Strategic Studies.

system in the early 1990s, it has preserved respectful and pragmatic relations with Pyongyang, avoiding public criticism of the North's domestic or foreign policy behavior. This continuity, coupled with Ulaanbaatar's preference for low-profile, interest-based diplomacy, has earned Mongolia Pyongyang's trust.²³ Analysts suggest that North Korea views Mongolia not only as a historically friendly state, but also as a window to the outside world, particularly during periods of isolation or international sanctions.²⁴

This reputational capital—what constructivists refer to as “relational trust capital”—gives Mongolia unique leverage in engaging the North. By avoiding alignment with pressure-based approaches such as the U.S.-led “maximum pressure” campaign, Mongolia reinforces its identity as a non-threatening, normatively neutral actor, which aligns with its long-standing foreign policy principle of peaceful coexistence.²⁵ This approach also complements theoretical frameworks such as Role Theory, wherein states project certain foreign policy identities—such as “mediator,” “bridge-builder,” or “good office provider”—to

structure their interactions and legitimize their involvement in sensitive regional matters.²⁶

In parallel, since 1990 Mongolia has developed a comprehensive strategic partnership with the Republic of Korea (ROK), grounded in shared democratic values, economic interdependence, and cultural affinity. Bilateral relations have flourished through mechanisms such as regular foreign-minister-level consultations, inter-parliamentary forums, and policy dialogues on Korean Peninsula peace and denuclearization.²⁷ These engagements have been reinforced by expanding trade relations—South Korea ranked among Mongolia's top three trading partners with approximately \$266 million in bilateral trade in 2019—and by significant people-to-people exchanges. As of 2019, nearly 50,000 South Koreans lived, studied, or worked in Mongolia, while a large number of Mongolian students and migrant workers reside in South Korea.²⁸

²³ Kim, M., & Snyder, S. (2019). *Middle power diplomacy in Northeast Asia: The case of Mongolia* (pp. 10–17). Council on Foreign Relations.

²⁴ Bumochir, D. (2018). The Ulaanbaatar Dialogue: Mongolia's role in Northeast Asian security. *Journal of Northeast Asian Studies*, 25(2), pp. 82–88.

²⁵ Ministry of Foreign Affairs of Mongolia. (2011). *Concept of Mongolia's foreign policy* (pp. 142–144). Government Press.

²⁶ Holsti, K. J. (1970). National role conceptions in the study of foreign policy. *International Studies Quarterly*, 14(3), 233–309. <https://doi.org/10.2307/3013584>; Thies, C. G. (2012). *Role theory and foreign policy analysis*. Routledge.

²⁷ Lee, J. (2020). Strategic diplomacy and regional institutions: South Korea's relations with Mongolia. *Korea Observer*, 51(2), 203–225. <https://doi.org/10.29152/KOIKS.2020.51.2.203>

²⁸ Munkh-Erdene, L. (2021). South Korea–Mongolia relations and the role of people-to-people diplomacy. *Mongolia–Korea Research Journal*; KOTRA. (2020). *Korea–Mongolia trade statistics*. Korea Trade-Investment Promotion Agency.

In addition to economic ties, the cultural and societal dimensions of the Mongolia–South Korea relationship have become increasingly robust. South Korean popular culture enjoys wide appeal in Mongolia, while academic and civil society cooperation has deepened mutual understanding. These informal ties provide an important soft infrastructure for diplomatic communication and foster mutual empathy, which are vital to sustaining strategic partnerships.²⁹

What distinguishes Mongolia’s Korean diplomacy is its simultaneous engagement with both Koreas, underpinned by a policy of non-alignment and neutrality in inter-Korean disputes. Unlike many regional powers that lean toward one side, Mongolia has positioned itself as an equidistant partner, enabling it to serve as a rare channel of informal communication and as a venue for confidence-building initiatives, including academic forums and humanitarian collaboration. This dual-track diplomacy enhances Mongolia’s credibility as a neutral facilitator and exemplifies the diplomatic space small states can occupy when they successfully cultivate trust with rival powers.

In sum, Mongolia’s constructive relationships with both Pyongyang and Seoul illustrate the strategic application of

small-state diplomacy in a geopolitically tense environment. By maintaining balanced relations, avoiding partisanship, and investing in both official and societal ties, Mongolia sustains a rare capacity to speak to both sides of the Korean conflict—offering lessons for normative engagement and mediation diplomacy in complex regional security contexts.

The Ulaanbaatar Dialogue and Multilateral Engagement

The Ulaanbaatar Dialogue on Northeast Asian Security (UBD) represents one of Mongolia’s most significant diplomatic contributions to regional peacebuilding. Initiated in 2014 under President Tsakhiagiin Elbegdorj, the UBD was conceived as a Track-Two multilateral dialogue to bring together diplomats, military experts, scholars, and policy professionals from the Six-Party Talks nations—China, Japan, North Korea, South Korea, Russia, and the United States—on neutral Mongolian soil. Its core objective was to promote “trust and confidence” among stakeholders and reduce tensions on the Korean Peninsula through informal, low-pressure exchange. Situated within the theoretical framework of Track-Two diplomacy, the UBD illustrates how non-official dialogue can function as a complementary mechanism to formal negotiations, fostering interpersonal rapport and norm-building in protracted conflict regions.³⁰ From the outset,

²⁹ Nye, J. S. (2004). *Soft power: The means to success in world politics*. PublicAffairs.; Caprara, S., & Ballen, Z. (2022). Small-state diplomacy and Track Two engagement in Northeast Asia: The case of Mongolia. *Asian Security*. <https://doi.org/10.1080/14799855.2022.2092710>

³⁰ Montville, J. V., & Davidson, W. D. (1981). For-

Mongolia designed the UBD as a platform aligned with the values of small-state diplomacy: neutrality, non-interference, and inclusivity. The UBD expanded its agenda over the years to address a wide array of issues—ranging from energy security and infrastructure cooperation to youth engagement and humanitarian collaboration—thus evolving into a comprehensive multilateral framework for broader regional cooperation.³¹ This expansion reflects the principles of comprehensive security and aligns with Mongolia's commitment to human security paradigms, which prioritize societal stability, development, and trust-building alongside traditional military concerns.³² A distinctive feature of the UBD has been the active and regular participation of North Korea from 2014 until 2019. During this period, Pyongyang dispatched delegations composed of academics and policy experts, making the UBD one of the very few multilateral forums where North Korea consistently engaged with its

regional counterparts.³³ These face-to-face interactions, often informal and occurring outside the constraints of official protocol, were praised by participants as critical to softening rigid diplomatic postures and sustaining communication during periods of high geopolitical tension. Observers noted that the UBD helped “thaw a frozen conflict,” providing a low-risk environment for mutual understanding and norm diffusion.

However, despite the UBD's promising trajectory, North Korean participation has lapsed since 2019, coinciding with the breakdown of U.S.–DPRK negotiations and Pyongyang's broader diplomatic retrenchment during the COVID-19 pandemic. Nonetheless, the institutional continuity of the UBD itself remains strategically significant. From the standpoint of Regional Security Complex Theory (RSCT), the UBD represents an enduring dialogic infrastructure within a securitized regional subsystem. Even in the absence of DPRK delegates, the ongoing operation of the UBD reinforces Mongolia's role as a buffer and insulator state, providing latent space for re-engagement once geopolitical conditions become favorable.³⁴ As such, the forum sustains a “readiness for dialogue”—a critical asset in regions

eign policy according to Freud. In V. Volkan, D. Julius, & J. Montville (Eds.), *The psychodynamics of international relationships* (pp. 58–76). Lexington Books.; Malone, J. P. (2002). Track-two diplomacy: Building bridges between people. *Foreign Service Journal*, 79(3), 231–239.

³¹ Bumochir, D. (2018). The Ulaanbaatar Dialogue: Mongolia's role in Northeast Asian security. *Journal of Northeast Asian Studies*, 25(2), pp. 82–88.

³² Buzan, B., & Wæver, O. (2003). *Regions and powers: The structure of international security*. Cambridge University Press.; United Nations Development Programme (UNDP). (1994). *Human development report 1994: New dimensions of human security*. Oxford University Press.

³³ Batbayar, T. (2013). *Mongolia's foreign policy and the Korean Peninsula: Between strategy and neutrality* (pp. 15–22). Institute for Strategic Studies.

³⁴ Buzan, B., & Wæver, O. (2003). *Regions and powers: The structure of international security*. Cambridge University Press.

prone to diplomatic paralysis. Moreover, Mongolia's stewardship of the UBD aligns with the theoretical insights of Small State Theory, wherein states with limited material capabilities use norm entrepreneurship, platform diplomacy, and soft power to assert their relevance.³⁵ Mongolia's neutral hosting, its emphasis on non-coercive exchange, and its democratic legitimacy collectively enhance its status as a credible convenor. According to Nye's (2004) conception of soft power, such attractiveness and trustworthiness are vital in enabling small states to facilitate dialogue between adversaries. The UBD thus functions not as a substitute for formal negotiations but as a supplementary confidence-building mechanism. By maintaining the forum even in the absence of North Korean participation, Mongolia preserves a symbolic and practical space for resuming multilateral interaction. This continuity reflects the logic of Track-Two institutionalization, where the value lies not only in the immediate outcomes but in the sustained availability of dialogue channels.³⁶

In conclusion, the Ulaanbaatar Dialogue exemplifies how small states can strategically engage multilateral engagement and soft diplomacy to foster regional trust, particularly within complex

security environments like Northeast Asia. Mongolia's commitment to the UBD, even amid shifting geopolitical winds and North Korea's temporary absence, underscores the long-term relevance of open, non-aligned, and confidence-building platforms in shaping the prospects for regional peace.

Bilateral Track-II and Cultural Initiatives: Mongolia's Quiet Diplomacy in Korean Peninsula Affairs

Beyond its flagship multilateral forum, the Ulaanbaatar Dialogue (UBD), Mongolia has played an understated but strategically significant role in facilitating bilateral Track-Two diplomacy between key stakeholders on the Korean Peninsula. These initiatives are rooted in Mongolia's overarching foreign policy ethos—marked by neutrality, multivector engagement, and soft-power promotion—and are best understood through the lens of Small State Theory and Track-Two Diplomacy frameworks.

As a small state constrained by limited material power, Mongolia operates through what scholars identify as “niche diplomacy”—focusing on areas where its unique assets (such as trust, neutrality, and credibility) can exert outsized influence.³⁷ In this context, Mongolia's ability to serve as a non-threatening convenor for

³⁵ Ingebritsen, C. (2002). Norm entrepreneurs: Scandinavia's role in world politics. *Cooperation and Conflict*, 37(1), 11–23. <https://doi.org/10.1177/0010836702037001002>

³⁶ Malone, J. P. (2002). Track-two diplomacy: Building bridges between people. *Foreign Service Journal*, 79(3), 231–239.

³⁷ Thorhallsson, B. (2019). A theory of shelter. In B. Thorhallsson (Ed.), *Small states and shelter theory: Iceland's external affairs* (pp. 24–58). Routledge.

confidential dialogues has gained quiet recognition in regional security circles.

One of the most significant examples of such backchannel diplomacy occurred in 2012, when senior officials from the United States and the Democratic People's Republic of Korea (DPRK) met in Ulaanbaatar for secret talks. The dialogue, which took place far from the geopolitical pressure zones of Washington and Pyongyang, allowed both sides to communicate candidly without media exposure or domestic political constraints.³⁸ A similar case emerged in 2007, when Japan and North Korea held clandestine discussions in the Mongolian capital concerning the sensitive issue of abducted Japanese citizens—a matter typically laden with nationalist emotion and diplomatic friction. In both instances, Mongolia's credibility as a neutral host, built on longstanding non-aligned relations with Pyongyang and a principled foreign policy of non-intervention, was essential in persuading both parties to engage.

These events exemplify the theoretical utility of Track-Two and Track 1.5 diplomacy, wherein non-official or semi-official channels facilitate trust-building and exploratory negotiation that are not feasible under formal diplomatic constraints.³⁹ As Montville emphasizes,

such spaces are particularly vital when traditional diplomatic pathways are blocked or heavily securitized, as is the case with North Korea.

Complementing its bilateral facilitation role, Mongolia also invests in cultural diplomacy and people-to-people initiatives that align with the soft power paradigm advanced by Joseph Nye (2004). These initiatives are not merely symbolic; they form a normative infrastructure through which Mongolia indirectly influences behavior and perceptions on the Korean Peninsula. For instance, Mongolia has hosted joint delegations of North and South Korean women parliamentarians, creating a rare venue for cross-Peninsula political dialogue among female leaders—a demographic often excluded from traditional security discourse.

Mongolia's commitment to civic engagement and social diplomacy also extends to sports exchanges, such as international boxing matches and athletic events featuring participants from both Koreas, China, and Russia. Through its specially established International Cooperation Fund, Mongolia has financed a range of grassroots projects including children's camps, youth basketball clinics, and art exhibitions—many of which involve North Korean participants interacting with foreign counterparts in non-political settings.⁴⁰ Such initiatives

³⁸ Bumochir, D. (2018). The Ulaanbaatar Dialogue: Mongolia's role in Northeast Asian security. *Journal of Northeast Asian Studies*, 25(2), pp. 82-88.

³⁹ Montville, J. V., & Davidson, W. D. (1981). Foreign policy according to Freud. In V. Volkan, D.

Julius, & J. Montville (Eds.), *The psychodynamics of international relationships* (pp. 58–76). Lexington Books.

⁴⁰ Caprara, S., & Ballen, Z. (2022). Small-state di-

reflect the constructivist understanding of diplomacy, which posits that identity, norms, and social interactions shape state preferences and possibilities for cooperation.⁴¹

Mongolia also channels humanitarian assistance to the DPRK, often working with international NGOs to deliver food aid and medical supplies. These efforts, while modest in scale, carry important symbolic weight and further reinforce Mongolia's image as a benevolent and pragmatic actor—one that seeks mutual benefit and social stability rather than leverage or influence.

Importantly, Mongolian officials emphasize that their approach to diplomacy is characterized by “quiet effectiveness”. As one senior envoy described it, the goal is to “build bridges of understanding” through practical, incremental steps rather than grandstanding or geopolitical theater. This mirrors the “quiet diplomacy” strategy often employed by small states, wherein reliability, discretion, and flexibility constitute their primary diplomatic capital.⁴²

In sum, Mongolia's bilateral backchannels and cultural diplomacy

initiatives demonstrate the country's strategic use of soft power and informal diplomacy to contribute to Korean Peninsula peacebuilding. These efforts underscore the argument that small states, while lacking in hard power, can nonetheless act as facilitators of regional order by leveraging credibility, access, and normative alignment in spaces inaccessible to larger powers.

Impact and Strategic Significance of Mongolia's Quiet Diplomacy

Mongolia's contributions to Northeast Asian security, while often subtle and understated, exemplify the diplomatic potential of small states operating through non-coercive, norm-driven strategies. The country's sustained engagement in regional peace processes—especially through mechanisms like the Ulaanbaatar Dialogue (UBD), bilateral backchannels, and soft-power initiatives—has drawn increasing attention among policy experts and scholars for its strategic efficacy.

From the perspective of Small State Theory, Mongolia's behavior aligns with what Thorhallsson (2019) describes as “shelter-seeking” and “niche diplomacy”—wherein small states pursue influence through specialization and strategic flexibility, rather than material capabilities. In Mongolia's case, this has taken the form of facilitating dialogue, promoting neutral spaces for Track-Two and Track 1.5 diplomacy, and engaging adversaries through cultural

---

plomacy and Track Two engagement in North-east Asia: The case of Mongolia. *Asian Security*. <https://doi.org/10.1080/14799855.2022.2092710>

⁴¹ Wendt, A. (1992). Anarchy is what states make of it: The social construction of power politics. *International Organization*, 46(2), 391–425. <https://doi.org/10.1017/S0020818300027764>

⁴² Cooper, A. F., & Shaw, T. M. (Eds.). (2009). *The diplomacies of small states: Between vulnerability and resilience*. Palgrave Macmillan.

and humanitarian channels.⁴³ This niche approach has enabled Mongolia to punch above its weight, acting as a diplomatic facilitator rather than a security actor.

Crucially, experts argue that Mongolia's impartiality and strategic restraint are what make its role credible and attractive to larger powers and isolated actors alike. By eschewing coercion, grandstanding, or alignment with major power blocs, Mongolian diplomats have consistently framed their efforts as mutually beneficial and non-threatening. As Caprara and Ballen (2022) note, Mongolia's strength lies precisely in its refusal to dominate negotiations or impose solutions; its deliberate backseat posture has encouraged even skeptical actors—such as North Korea—to remain engaged, without perceiving Mongolia as an extension of U.S. or South Korean influence.

This strategic neutrality has allowed Mongolia to maintain Pyongyang's trust, an asset that few states in the region possess. North Korean elites often regard Mongolia as a safe intermediary—a partner that is not ideologically hostile, nor aligned with sanctions regimes or regional containment strategies. This perception enhances Mongolia's diplomatic leverage in facilitating informal dialogue and humanitarian cooperation, and highlights its value as a "buffer state" within the

broader Regional Security Complex Theory (RSCT) framework.⁴⁴

At the same time, Mongolia's soft-power diplomacy has significantly enhanced its own international visibility and prestige. Once considered a peripheral actor in Northeast Asia, Mongolia has gradually emerged as a symbol of constructive small-state engagement. Its presidents and foreign ministers are increasingly recognized on the global stage as proponents of peace, and its role in reviving or sustaining dormant regional dialogues—particularly during moments of diplomatic gridlock—has attracted scholarly and multilateral commendation. For instance, the UBD has been described as “rescuing” Northeast Asia's stagnant security dialogue mechanisms by providing consistent opportunities for multilateral engagement—even when formal processes like the Six-Party Talks have collapsed.

This pattern illustrates a broader theoretical lesson in international relations: soft power, when wielded with credibility and consistency, can act as a functional substitute or supplement to hard power (Nye 2004). Mongolia, despite lacking the military or economic leverage typically associated with regional influence, has cultivated "attractive power" through norm adherence, democratic values, and credible neutrality. Its success as a “trusted

⁴³ Cooper, A. F., & Shaw, T. M. (Eds.). (2009). *The diplomacies of small states: Between vulnerability and resilience*. Palgrave Macmillan.

⁴⁴ Buzan, B., & Wæver, O. (2003). *Regions and powers: The structure of international security*. Cambridge University Press.

interlocutor” reaffirms the constructivist insight that identity, norms, and reputation matter in shaping state behavior and international outcomes.⁴⁵

Mongolia’s growing role in Northeast Asian diplomacy also underscores its function as a norm entrepreneur, as defined by Finnemore and Sikkink⁴⁶. By promoting inclusive dialogue, non-alignment, and peacebuilding as normative goals in a region dominated by hard security logics, Mongolia has subtly reshaped the discourse around regional cooperation. This contribution is particularly meaningful in a security environment traditionally characterized by zero-sum thinking, great power rivalry, and the marginalization of small actors.

In conclusion, Mongolia’s quiet diplomacy offers a compelling model of strategic soft-power engagement. Through discretion, consistency, and norm-based credibility, it has earned a place at the table in Northeast Asian security discussions—not by force, but by function. Its example not only enriches theoretical understandings of small-state agency, but also demonstrates the continuing relevance of constructive multilateralism in regions marked by mistrust and volatility.

⁴⁵ Wendt, A. (1992). Anarchy is what states make of it: The social construction of power politics. *International Organization*, 46(2), 391–425. <https://doi.org/10.1017/S0020818300027764>

⁴⁶ Finnemore, M., & Sikkink, K. (1998). International norm dynamics and political change. *International Organization*, 52(4), 887–917. <https://doi.org/10.1162/002081898550789>

Challenges and Limitations of Mongolia’s Soft Power Approach

While Mongolia’s soft power diplomacy has yielded recognition, it also faces significant challenges and constraints:

1. Geopolitical Constraints and Great-Power Rivalry: Northeast Asia is dominated by great-power politics (U.S.–China–Russia–Japan dynamics), which can eclipse small-state initiatives. Mongolia’s UBD and mediation efforts, no matter how well-intentioned, operate in the shadow of these larger strategic games. For example, if U.S.–North Korea relations sharply deteriorate or if China–U.S. rivalry intensifies on the Korean issue, Mongolia’s influence to keep dialogue alive is minimal. A case in point: after the breakdown of U.S.–DPRK talks in 2019 and North Korea’s turn to isolation during COVID-19, Mongolia could not persuade Pyongyang to attend UBD or re-engage; the structural forces of great-power standoffs and North Korea’s internal decisions trumped Ulaanbaatar’s outreach. Moreover, some of the region’s core disputes (e.g. China–Japan or Japan–South Korea historical feuds) lie beyond Mongolia’s mediation capacity.⁴⁷ Mongolia is careful not to overstep into issues that might antagonize neighbors – for instance, it avoids commenting

⁴⁷ Bolor Lkhaajav. (2022). Mongolia Hosts 7th Ulaanbaatar Dialogue on Northeast Asian Security – The Diplomat <https://thediplomat.com/2022/06/mongolia-hosts-7th-ulaanbaatar-dialogue-on-northeast-asian-security/>

on South China Sea or Taiwan matters, knowing this could jeopardize its neutral image. This self-restraint, while wise, also limits the scope of Mongolia's regional diplomacy to more consensual topics.

2. North Korea's Unpredictability and Preferences: Mongolia's role hinges on North Korea's willingness to participate. Pyongyang's behavior is notoriously hard to predict; periods of diplomatic openness can swiftly change to hostility. Mongolia suffered a setback when North Korea stopped sending delegates after 2018 – a decision influenced by Pyongyang's broader withdrawal from diplomacy in 2019 and strict pandemic border closures. Despite Mongolia keeping the door open, North Korea can simply choose not to walk in. Additionally, as noted earlier, North Korea, when faced with high-profile choices, may prefer venues and partners that align with its regime security preferences (hence picking Vietnam or China for summits over Mongolia, which though neutral, is a democracy).⁴⁸ This suggests an inherent limitation: Mongolia's democratic identity, one of its soft power assets in the West, might ironically be a liability in the eyes of the Kim regime for certain engagements. Pyongyang could fear that too much exposure to Mongolia's open society (for example, allowing its citizens to travel to UBD) carries ideological risk. Thus, Mongolia

must continually assure North Korea that it respects the regime's dignity and is not promoting subversion – a delicate task.

3. Resource Limitations: Soft power diplomacy can be *politically* effective but still requires resources – diplomatic, financial, human. Mongolia's government has a modest diplomatic corps and budget. Hosting annual international dialogues, sending envoys to Pyongyang or Washington, and funding academic exchanges all impose costs. There is also the opportunity cost: every effort spent on being a regional facilitator is effort not spent on other foreign policy or domestic priorities. Mongolia has managed by partnering with organizations (like FES, UN, etc.) to fund UBD conferences, but if such external support wanes, sustaining the Dialogue long-term could be difficult. Human capital is another factor: Mongolia has only a limited number of Korea specialists and experienced mediators. A small cadre of experts (often the same individuals) carry much of the burden in organizing and networking for these initiatives. This raises the issue of institutional continuity – Mongolia needs to ensure the next generation of diplomats continues the commitment. A related limitation is media reach: Mongolia's voice in international media is low. Its proposals or statements do not get the global attention that great powers' do. Thus, its soft power impact can be constrained by a lack of amplification (for instance, a Mongolian President's calls for

⁴⁸ Elizabeth Wishnick.(2019). Mongolia: Bridge or Buffer in Northeast Asia? – The Diplomat <https://thediplomat.com/2019/06/mongolia-bridge-or-buffer-in-northeast-asia/>

peace may simply not be heard widely, compared to a U.S. President's).

4. Dependence on Goodwill and Shelter: In line with shelter theory, Mongolia's diplomatic activism partly relies on maintaining the goodwill of larger powers and international institutions. If its relations with any key "shelter" provider deteriorate, Mongolia's room for maneuver would shrink. A hypothetical concern: were China to view Mongolia's hosting of U.S. or Japanese officials (in dialogues that include North Korea) as contrary to Chinese interests, Beijing could pressure Mongolia to curtail such activities. Similarly, if the U.S. lost trust in Mongolia's balancing act (say, if Ulaanbaatar leaned "too close" to Pyongyang or Moscow on some issue), Washington's support or tolerance could fade. Mongolia must perform a careful balancing act – fostering inter-Korean engagement without alienating any of the powers that help guarantee its own security and economy. So far, Mongolia has deftly balanced (e.g., inviting all parties including China and Russia to UBD, and avoiding taking sides), but the margin for error is slim.

5. Measurability and Expectations: Another challenge is proving the tangible results of Mongolia's soft power approach. Critics could point out that despite UBD and decades of Mongolian friendship, the Korean Peninsula remains nuclear-armed and divided, and that North Korea's policies have not fundamentally changed. Skeptics

might question whether Mongolia's dialogues have *any real effect* beyond talk. Ulaanbaatar must manage expectations – neither overselling what UBD can do nor allowing impatience to shut it down. The nature of preventive diplomacy is that success is often an absence of worst-case outcomes (e.g. channels stayed open, mistrust didn't deepen as much as it could have). Such successes are hard to quantify. Mongolia's leaders have to justify to their public and partners why investing in these peace efforts is worthwhile. So far, Mongolia has argued that its role elevated the country's international standing and contributes to regional stability, which is persuasive at a qualitative level. But if, for instance, North Korea continues to ignore the UBD for many years, Mongolia might face a perception that the Dialogue has lost relevance. Keeping the process fresh – by updating agendas, bringing new participants (as it did in 2022) – is necessary to stave off "forum fatigue."

In summary, Mongolia's soft power diplomacy operates within real-world constraints. It does not possess the leverage to alter other states' fundamental interests or to enforce outcomes. Its role can be marginalized by external events (like war scares, pandemics) and is contingent on the voluntary cooperation of others. Mongolia must also guard its neutrality vigilantly; any sign of bias could damage its broker image. These challenges do not negate Mongolia's contributions, but they remind us of the intrinsic limits of

small-state agency. Recognizing these limitations is key to formulating realistic policy recommendations for Mongolia's diplomacy going forward.

Conclusion: Small-State Diplomacy and the Enduring Value of Soft Power in Northeast Asia

Mongolia's engagement with the Korean Peninsula represents a compelling case of small-state diplomacy in a region traditionally dominated by great-power rivalries and securitized interactions. Despite its limited military and economic capacity, Mongolia has demonstrated that small states can exert meaningful diplomatic influence by leveraging normative credibility, geopolitical neutrality, and persistent engagement strategies grounded in soft power. The country's foreign policy conduct, especially through the Ulaanbaatar Dialogue (UBD), provides a valuable contribution to the evolving discourse on non-coercive peacebuilding mechanisms in Northeast Asia.

Theoretically, Mongolia's case affirms several critical insights from International Relations scholarship. From a constructivist perspective, Mongolia has strategically cultivated a national identity centered on neutrality and dialogue facilitation, thereby enhancing its international agency beyond the expectations of materialist paradigms. As a constitutionally declared nuclear-weapon-free state with diplomatic ties to

both Koreas, Mongolia enjoys a unique credibility that allows it to serve as a trusted interlocutor. This identity-driven strategy validates the notion that ideas, norms, and identity formation are central to state behavior and influence.

Furthermore, the case exemplifies aspects of Shelter Theory, which posits that small states seek strategic "shelters" through international institutions and partnerships to compensate for structural vulnerabilities. Mongolia has actively pursued a "third-neighbor" foreign policy—engaging with the United States, Japan, South Korea, the EU, and other liberal democracies—to bolster its diplomatic standing and autonomy. This shelter-seeking behavior has created the political and normative space for Mongolia to pursue regional peace initiatives without being constrained by the traditional power politics of its immediate neighborhood.

From the lens of norm entrepreneurship, Mongolia's initiatives—particularly the institutionalization of the UBD—demonstrate how small states can influence regional security discourses by promoting norms of dialogue, inclusivity, and peaceful engagement. Despite limited participation by North Korean delegates since 2019, the continued operation of the UBD retains symbolic and practical importance, preserving a multilateral infrastructure for future dialogue and showcasing Mongolia's sustained commitment to regional stability.

At the policy level, Mongolia's

approach has been characterized by humility and consistency. Rather than overclaiming its role, Mongolia has framed its interventions as providing “good offices” to facilitate communication among parties. This restrained diplomacy has enhanced Mongolia’s credibility and contributed to its image as an honest broker. The country’s soft power efforts—encompassing cultural exchanges, academic cooperation, and humanitarian initiatives—have fostered trust and interpersonal connections that complement official diplomatic channels. These people-to-people engagements align with Joseph Nye’s conceptualization of soft power as influence derived from attraction and co-optation rather than coercion.

Nonetheless, Mongolia’s efforts also highlight the limitations of small-state diplomacy. While it can sustain engagement, introduce new ideas, and create platforms for dialogue, the resolution of entrenched geopolitical conflicts like the Korean Peninsula ultimately rests with the principal parties and major powers. In this context, Mongolia’s role should be viewed as complementary rather than substitutive—a catalytic actor that helps maintain diplomatic momentum and expand the space for peaceful solutions.

To enhance its future contributions, Mongolia should consider several strategic directions:

Institutionalize the UBD with a dedicated secretariat and stable funding mechanisms, possibly through multilateral

partnerships or support from the UN and like-minded states.

Forge stronger coalitions with other middle and small powers, particularly those with shared experiences in peace facilitation (e.g., Nordic states, Kazakhstan, ASEAN members), to build collective capacity for regional engagement.

Expand Track-3 diplomacy and societal exchanges between North and South Korea on Mongolian soil, using soft cultural and humanitarian diplomacy as a vehicle for building long-term trust.

Strengthen diplomatic expertise and analytical infrastructure, including the establishment of a Korean Peninsula research center in Ulaanbaatar to provide policy-relevant insights and cultivate regional expertise.

Preserve neutrality while remaining agile, ensuring balanced relations with all regional actors and proactively preparing for potential future openings in inter-Korean diplomacy or multilateral negotiations.

In sum, Mongolia’s soft power-driven engagement offers a timely and instructive model of principled small-state diplomacy in an otherwise polarized region. While its influence may be modest in comparison to systemic actors, its contributions are far from negligible. By anchoring its strategy in normative principles, institutional innovation, and multilateral inclusivity, Mongolia has carved out a meaningful role as a peace facilitator in Northeast

Asia. This case reinforces the argument that even small states—when acting with coherence, vision, and credibility—can help shape regional orders and expand the boundaries of diplomatic possibility.

Reference

- Batbayar, T. (2013). *Mongolia's foreign policy and the Korean Peninsula: Between strategy and neutrality*. Institute for Strategic Studies.
- Bumochir, D. (2018). The Ulaanbaatar Dialogue: Mongolia's role in Northeast Asian security. *Journal of Northeast Asian Studies*, 25(2), 79–93.
- Buzan, B., & Wæver, O. (2003). *Regions and powers: The structure of international security*. Cambridge University Press.
- Caprara, S., & Ballen, Z. (2022). Small-state diplomacy and Track Two engagement in Northeast Asia: The case of Mongolia. *Asian Security*. <https://doi.org/10.1080/14799855.2022.2092710>
- Cooper, A. F., & Shaw, T. M. (Eds.). (2009). *The diplomacies of small states: Between vulnerability and resilience*. Palgrave Macmillan.
- Elbegdorj, T. (2014 & 2021). Keynote address at the Ulaanbaatar Dialogue on Northeast Asian Security. Government of Mongolia.
- Finnemore, M., & Sikkink, K. (1998). International norm dynamics and political change. *International Organization*, 52(4), 887–917. <https://doi.org/10.1162/002081898550789>
- Holsti, K. J. (1970). National role conceptions in the study of foreign policy. *International Studies Quarterly*, 14(3), 233–309. <https://doi.org/10.2307/3013584>
- Ingebritsen, C. (2002). Norm entrepreneurs: Scandinavia's role in world politics. *Cooperation and Conflict*, 37(1), 11–23. <https://doi.org/10.1177/0010836702037001002>
- Kassenova, T. (2021). Mongolia: A model nuclear-weapon-free state. *The Diplomat*. <https://thediplomat.com/2021/02/mongolia-a-model-nuclear-weapon-free-state/>
- Kim, M., & Snyder, S. (2019). *Middle power diplomacy in Northeast Asia: The case of Mongolia*. Council on Foreign Relations.
- KOTRA. (2020). *Korea–Mongolia trade statistics*. Korea Trade-Investment Promotion Agency.
- Lee, J. (2020). Strategic diplomacy and regional institutions: South Korea's relations with Mongolia. *Korea Observer*, 51(2), 203–225. <https://doi.org/10.29152/KOIKS.2020.51.2.203>
- Malone, J. P. (2002). Track-two diplomacy: Building bridges between people. *Foreign Service Journal*, 79(3), 231–239.
- Ministry of Foreign Affairs of Mongolia. (2011). *Concept of Mongolia's foreign policy*. Government Press.

- Montville, J. V., & Davidson, W. D. (1981). Foreign policy according to Freud. In V. Volkan, D. Julius, & J. Montville (Eds.), *The psychodynamics of international relationships* (pp. 58–76). Lexington Books.
- Munkh-Erdene, L. (2021). South Korea–Mongolia relations and the role of people-to-people diplomacy. *Mongolia–Korea Research Journal*.
- Nye, J. S. (2004). *Soft power: The means to success in world politics*. PublicAffairs.
- Peimani, H. (2020). *Security and small states in the Asia-Pacific*. I.B. Tauris.
- Rickli, J.-M. (2008). European small states' military policies after the Cold War: From territorial to niche strategies. *Cambridge Review of International Affairs*, 21(3), 307–325. <https://doi.org/10.1080/09557570802253435>
- Thies, C. G. (2012). *Role theory and foreign policy analysis*. Routledge.
- Thorhallsson, B. (2019). *Small states and shelter theory: Iceland's external affairs*. Routledge.
- United Nations Development Programme (UNDP). (1994). *Human development report 1994: New dimensions of human security*. Oxford University Press.
- Wendt, A. (1992). Anarchy is what states make of it: The social construction of power politics. *International Organization*, 46(2), 391–425. <https://doi.org/10.1017/S0020818300027764>
-

현실주의 이론에 따른 남한의 베트남전 파병과 북한의 러시아전 파병 비교 분석:실익 평가와 현대 외교·안보 시사점

**Өмнөд Солонгосын Вьетнам дахь цэргийн оролцоо ба
Хойд Солонгосын Оросын дайнд оролцсон явдлыг бодит реализмын
онолоор харьцуулсан нь: Бодит ашиг сонирхлын үнэлгээ ба орчин
үеийн гадаад бодлого, аюулгүй байдлын сургамж**

황지영 /석사과정/
(국제울란바타르대학교, 한국학 대학원)
piscean117@naver.com

Abstract

This study originates from an inquiry into North Korea's motivations for providing military support during the Russia–Ukraine war that began in 2022. Despite facing intensified international sanctions and deepening isolation, North Korea chose to engage in military support for Russia. This research examines the underlying reasons for this decision and the potential benefits North Korea seeks to obtain. As a comparative case, South Korea's deployment of troops to the Vietnam War in the 1960s was analyzed. Kenneth Waltz's theory of neorealism (structural realism) serves as the theoretical framework to explain the motivations of small states participating in major conflicts. The findings indicate that South Korea gained tangible benefits—such as securing economic development funds and strengthening the ROK–U.S. alliance—through its involvement in the Vietnam War, while North Korea's actions aim at regime preservation, alleviating diplomatic isolation, and reinforcing its strategic partnership with Russia. This analysis suggests that the participation of small states in international conflicts can be understood through realist motivations emphasizing power and survival, and it underscores the continuing importance of alliance management and the pursuit of practical national interests in South Korea's contemporary foreign and security policy.

Keywords: *Foreign and Security Policy, Realism, Neorealism*

1. 서론

국제정치는 본질적으로 상위권력 체계가 없는 무정부 상태에 있으며, 국가들은 생존과 이익 극대화를 위해 권력 확보를 최우선 과제로 삼는다. 현실주의 이론은 이러한 국제정치의 본질을 설명하는 대표적인 이론으로, 국가를 합리적이고 이기적인 행위자로 규정하고, 힘과 이익을 중심으로 국가 행동을 해석한다. 특히 현실주의는 국제체제 내에서 국가가 직면하는 불확실성과 위협을 강조하며, 이러한 환경 속에서 국가는 스스로 안보와 번영을 위해 능동적으로 행동할 수밖에 없음을 주장한다.

본 연구는 현실주의 이론을 이론적 틀로 삼아, 두 가지 주요 사례를 비교 분석하고자 한다. 첫 번째 사례는 1960~70년대 대한민국의 베트남전 파병이다. 당시 남한은 미국의 요청에 따라 베트남전에 대규모 병력을 파병하였으며, 이를 통해 국가적 이익을 적극 추구하였다. 두 번째 사례는 2024년 북한의 러시아-우크라이나 전쟁 군사 지원이다. 전쟁이 장기화하면서 북한은 러시아에 군수 물자와 일부 인력을 지원하며, 자신들의 전략적 이익을 강화하는 방향으로 움직였다.

이 두 사례를 통해 본 연구는 각국이 군사 개입을 통해 어떠한 국가이익을 추구했는지, 그러한 선택이 가져온 실질적 성과는 무엇이었는지를 분석하고자 한다. 이를 통해 남한과 북한이 국제 체제 속에서 각각 어떤 현실주의적 전략을 선택했는지를 비교하고, 그 차이점과 공통점을 조명할 것이다. 나아가 이러한 비교 분석을 토대로 현대 대한민국이 변화하는 국제질서 속에서

어떠한 외교·안보 전략을 설계해야 할지에 대한 시사점을 도출하는 것을 본 연구의 주요 목표로 삼는다.

2. 신현실주의 국제정치이론

2.1. 신현실주의 기본 가정

왈츠의 신현실주의 이론은 다음과 같은 전제를 바탕으로 한다. :

(1) 국제정치의 무정부성(anarchy): 국제체제는 무정부상태이며, 상위 권위가 부재한다.

(2) 권력균형(balance of power): 무정부 구조하에서 국가는 스스로를 방어하고 영향력을 유지하기 위해 권력균형을 추구하게 된다.

(3) 구조적 제약: 국제체제의 구조(structure)는 국가의 선택지를 제한하고 결과적으로 유사한 행동패턴을 유도한다.

(4) 자조 (self-help) : 국가들은 자기 생존 보장을 위한 행동을 우선하며, 신뢰할 수 있는 보호자는 없다.

a. 고전적 현실주의와 구조적 현실주의 비교 및 남북한 사례 해석

국제정치에서 현실주의는 국가 간 힘의 경쟁을 설명하는 대표적 이론이다. 그러나 현실주의 안에서도 세부적 차이가 존재하는데, 대표적으로 고전적 현실주의와 구조적 현실주의(신현실주의)로 구분한다. 구조적 현실주의 뿌리가 고전적 현실주의에 있으므로 먼저 두 현실주의를 간략히 비교 설명하고자 한다.

고전적 현실주의는 인간 본성에 주목한다. 이 관점은, 국가들이 권력과 안전을 추구하는 것은 인간 본성에 깊게 뿌리내린 이기심과 불신 때문이라

고 본다. 따라서 국제정치는 본질적으로 불신과 경쟁의 장이며, 국가들은 자국의 생존과 이익을 위해 본능적으로 힘을 추구한다¹고 설명한다.

반면, 구조적 현실주의는 인간 본성이 아니라 국제 체제 자체에 주목한다. 케네스 월츠(Kenneth Waltz)를 대표로 하는 구조적 현실주의는, 무정부적(anarchy) 국제체제, 즉 국가를 통제할 상위 권위가 없는 국제 환경이 국가들로 하여금 힘의 균형을 추구하게 한다고 본다. 국가들은 본능적 욕구 때문이 아니라, 무정부적 체제 하에서 생존을 위해 어쩔 수 없이 힘을 키우고 경쟁하게 된다는 것이다. 이 접근은 특히 국가 간 힘의 분포와 체제 구조를 중시한다.

이러한 두 현실주의 관점 중 구조적 현실주의 관점을 통해 남북한의 사례를 해석할 수 있다.

1960²년 대한민국의 1인당 국민총소득(GNI)은 79달러에 불과하여, 당시 세계에서 가장 가난한 국가 중 하나로 분류되었으며, 국제사회의 원조 없이는 자립이 어려운 상황에 놓여 있었다. 이러한 환경 속에서 남한의 베트남전 파병은 단순한 이념적 선택이 아니라, 약소국이 생존을 위해 강대국과의 동맹을 공고히 하려는 자조적(self-

help) 전략으로 이해할 수 있다. 즉, 남한은 미국이라는 패권국가에 편입함으로써 무정부적 국제 체제 구조 속에서 주어진 기회를 최대한 활용하고자 하였으며, 이를 통해 안보 확보와 경제 발전이라는 두 가지 목표를 동시에 추구하였다.

한편, 2006년 10월 14일 채택된 유엔 안보리 결의 1718호³를 시작으로 북한에 대한 무기 수출 금지와 국제 제재가 본격화되었다. 이러한 국제적인 제재와 외교적 고립은 북한의 경제와 외교 전략에 중대한 제약으로 작용하게 되고, 결과적으로 북한은 체제 유지를 위한 새로운 돌파구를 모색할 수밖에 없는 상황에 직면하게 된다. 이와 같은 맥락으로 북한의 러시아-우크라이나 전쟁 지원 또한 구조적 현실주의 시각에서 분석할 수 있다. 미국 중심의 국제질서 속에서 배제된 북한이 생존을 위해 반미 블록인 러시아와 연대하는 전략을 택한 것으로 해석할 수 있으며, 이는 강대국과의 협력을 통해 독재 정권 안정과 안보 역량을 강화하려는 자조(self-help)의 전략적 행위로 보인다.

결론적으로, 구조적 현실주의는 남북한 모두의 행동을 무정부적 국제 체제와 강대국 간 힘의 분포라는 구조적 제약 속에서 전략적 선택을 했다고 본다. 이는 남북한이 각각 다른 방식으

¹ “In a self-help system, each of the units spends a portion of its efforts, not in forwarding its own good, but in providing the means of protection against others.” Kenneth Waltz, K.N.(1979). *Theory of International Politics*. Reading, MA: Addison-Wesley, p.105

² 한국은행, 「국민계정」, 2025 1/4, 2025.06.07, 경제활동별 GDP 및 GNI(계절조정, 명목, 분기) https://kosis.kr/statHtml/statHtml.do?orgId=301&tblId=DT_200Y103&connPath=I2 (2025.06.05 검색)

³ 외교부/ 외교정책/북한 제1차 핵실험 관련 유엔 안보리 결의 1718호(2006.10.14) https://www.mofa.go.kr/www/brd/m_3976/view.do?seq=346082&srchFr=&srchTo=&srchWord=&srchTp=&multi_itm_seq=0&itm_seq_1=0&itm_seq_2=0&company_cd=&company_nm= (2025.06.06 검색)

로 강대국과 협력하여 생존과 이익을 모색해왔음을 이해하는 데 중요한 분석 틀을 제공한다.

3. 남·북한의 파병 사례 분석

3.1. 남한의 베트남전 파병

3.1.1. 배경

1960년대 초, 남한은 급변하는 국제 정세 속에서 국가 생존과 경제 발전을 위해 적극적인 외교 전략을 모색하고 있었다. 1961년 5.16을 통해 집권한 박정희 정권은 취약한 정치적 기반과 피폐화된 경제 상황을 해결하기 위한 한국 국군의 베트남 파병을 적극 모색하였으나 북한의 도발과 중국, 소련 등 공산권국가를 자극할 수 있다는 미국 정부의 판단 아래 실현되지 못하고 있었다⁴. 그러나 1964년 3월 17일 미국은 베트남문제에 보다 적극 개입할 것을 결정하는 국가안보조치(NS-AM-288⁵)를 승인했다. 이에 미국의 존슨 대통령은 한국을 포함한 25개국에 남베트남에 병력을 지원해 달라고 요청하였으며 한국 정부는 베트남전에 병력을 파병하기로 하였다. 1964년 9월 11일 1차 파병으로 140명 규모의 이동외파병원과 태권도교관단으로 구성된 비전투부대가 파병되었으며 이는 순수한 인도적 차원의 파병으로 볼 수 있다. 하지만 1965년 2차 파병부터는 미국 측의 전투수당 지급 약속하에 파병을 지원하였다.⁶ “국가안보 및 자유

우방에 대한 보답과 함께 경제적 실리를 최대화한다”라는 남한 정부의 파병 정책에 따라 1966년 이동원 외무부 장관과 주한 미 브라운 대사 사이에 체결된 브라운각서에 구체적인 경제적, 군사적 원조를 약속하는 내용을 담았다.⁷ 브라운 각서에 따르면 1)파병상한선은 5만 명 이내, 2)한국군 현대화 지원, 3)북한의 침공 시 미국의 즉각 출병을 담은 한미상호방위조약 개정, 4)남베트남에서 사용할 군수품 공급 등의 내용을 담고 있다.

한국군의 파병은 미국의 요청으로 이루어졌지만, 국가 이익을 염두에 둔 박정희 정부의 현실적인 필요와 미국의 이해가 일치하였기에 성사된 것으로 볼 수 있다. 남한정부는 1964년부터 1975년까지 약 31만 명의 전투 및 비전투병을 파병하였으며 이러한 대규모 파병은 한국군에게 해외 실전 경험을 제공하는 동시에, 남한이 미국 주도의 자유진영에 확고히 편입되었음을 상징하는 사건이었다.

3.1.3. 실익

남한의 베트남전 파병은 다음과 같은 실질적 성과를 가져왔다.

가장 먼저, 한미동맹이 더욱 심화되었다. 1966년 10월 31일 미국 존슨 대통령의 남한 방문은 한국군 파병을 통해 형성된 한미 양국의 관계가 정점에 달했음을 상징적으로 보여준다. 환영식에서 그는 파병에 대한 감사와 남한의 경제성장에 대해 찬사를 아끼지

⁴ 최용호. (2003). 한국군 베트남 파병시 미국의 지원과 '용병 주장' 분석. 군사, 48, 246.

⁵ 미국 국무부 역사관 <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1964-68v01/d87>

⁶ 1964.7.28년 해외파견 군인에게 전투수당을 지급하기 위해 대통령령 1895호를 신설하였으며 이 규정에 따라 계급별로 일일

7\$~0.6\$의 수당이 편성되었으며 추후 미국과 협의하여 조정되기도 한다.

⁷ 우리역사넷 https://contents.history.go.kr/front/hm/view.do?levelId=hm_150_0070

않았다.⁸ 미국은 남한을 신뢰할 수 있는 파트너로 인식하게 되었고, 이에 따라 주한미군 주둔 및 방위 지원을 지속할 수 있었다.

둘째, 경제적 측면에서 베트남 파병은 ‘한강의 기적’이라 불리는 남한의 급격한 경제성장을 견인하는 데 결정적인 기여를 했다. 파병 수당과 미국의 경제 원조, 그리고 베트남 관련 산업의 수출 증대는 남한의 산업화 초기 자금을 마련하는 데 크게 이바지했다. 남한은 1965년부터 1972년까지 7년 간 베트남에 대한 상업적 수출, 군인 및 근로자 송금, 사상보상금, 서비스업(용역군납) 및 건설업 등 부분에서 10억 3,600만 달러의 직접적인 이익을 얻었다.⁹ 그 밖에도 파병 관련 공공차관으로 5억 2천만 달러, 상업차관 2억 4천만 달러, 무상원조 약 1억 7천만 달러를 얻어 경제 성장의 기반을 마련한다. 이러한 외화 유입을 바탕으로 남한은 1960년대 중반 이후 급속한 경제성장을 이룬다.

마지막으로 군사력 측면에서도 파병을 통해 한국군은 현대전 경험을 축적하였으며, 미군과의 협력 속에서 장비와 기술을 현대화할 수 있었다.¹⁰ 게릴라전과 미군과의 연합작전 등의 전쟁수행 경험은 한국군의 전투력 향상에 크게 도움이 되었다. 베트남 전쟁으로 한국군은 신예 구축함 2대 도입, 미국 소총 국산화 지원, 각종 방위산업

기술이전 등 무기의 현대화를 추구할 수 있게 된다. 베트남전쟁 파병 경험은 한국군의 독자적 군사 역량 강화에도 중요한 영향을 미쳤다.

3.2. 북한의 러시아전 파병 (군사 지원)

3.2.1. 배경

2022년 2월 러시아의 우크라이나 침공 이후 전쟁은 예상보다 길어지며 러시아는 심각한 병력과 군수 물자 부족에 직면하게 되었다. 특히 2024년 이후, 서방의 경제 제재와 전황 악화로 러시아는 외부 지원을 절실히 필요로 하는 상황에 놓였다. 이러한 상황 속에서 2024년 6월 19일 북한과 러시아는 북-러 정상회담을 계기로 서로를 ‘포괄적 동반자 관계’로 격상시켰다. 다음날 북한 조선중앙통신이 공개한 ‘포괄적 전략적 동반자 관계’에 대한 조약 중, 제 4조¹¹에는 ‘쌍방 중 어느 일방이 개별적인 국가 또는 여러 국가로부터 무력침공을 받아 전쟁상태에 처하게 되는 경우 타방은 유엔헌장 제 51조와 조선민주주의인민공화국(북한)과 러시아연방의 법에 준하여 지체없이 자기가 보유하고 있는 모든 수단으로 군사적 및 기타 원조를 제공한다’는 내용이 담겼다. 이에 북한은 우크라이나의 쿠르스크 진격을 러-북 신조약 4조에 해당한다고 판단하여 파병을 결정한 것으로 보인다.¹² 2024년 10월

⁸ 윤지원 and 하정복. (2014). 한국군의 베트남 파병과 한미동맹의 재조정에 대한 소고. 군사연구, 134, 135.

⁹ 최동주. (2001). 베트남파병이 한국경제의 성장과정에 미친 영향. 동남아시아연구, 11.

¹⁰ 이한우. (2006). 한국이 보는 베트남전쟁: 쟁점과 논의. 동아연구, 51, 127

¹¹ 이래현, 리차드 김. (2024, 6, 20). 북러조약: ‘무력침공시 지체없이 군사원조’... 4조 조항 어떻게 해석해야하나, BBC코리아, (2025년 6월 3일 검색)

¹² 최용환. (2024. 11). 북한군 러시아 파병의 의미와 쟁점. 이슈브리프, 620호

18일 대한민국 국정원은 위성사진 등 관련 자료를 공개하며 북한의 대규모 특수부대 병력이동을 포착하였음을 밝힌다. 북한 지상군의 대규모 파병은 이번이 처음으로 최정예 특수작전부대인 11군단, 폭풍군단 소속 4개 여단 총 1만2천여 명 규모의 병력을 우크라이나 전쟁에 파병하였으며, 또한 컨테이너 1만 3천여 개 이상 분량의 포탄, 미사일 대전차 로켓 등 인명 살상 무기를 러시아에 지원하였다.¹³ 이후 2025년 1월 국정원은 북한이 1,000명가량의 병력을 러시아에 추가로 파견한 동향을 포착했다고 밝혔다.¹⁴ 이는 이미 파견된 1만 1천여 명의 북한군 중 현대전 경험부족으로 발생한 사상자 4,000여 명에 대한 보충병력으로 파악된다. 2025년 4월 28일 북한 조선노동당 기관지 ‘로동신문’은 ‘쿠르스크 지역 해방작전에 참전한... 러시아연방의 영토를 해방하는 데 중대한 공헌을 했다’라는 기사와 함께 전쟁 발발 후 북한군의 참전 사실을 공식 인정했다.¹⁵

이러한 행보는 단순한 군사 지원을 넘어, 북한이 러시아와의 전략적 연대를 통해 자국의 국제적 고립을 돌파하고자 한 중요한 전략적 선택으로 보인다.

3.2.3. 실익

북한은 러시아에 대한 군사 지원을 통해 정치 및 경제, 군사, 외교 및 안보적으로 실질적인 이익을 거두었다.

첫째, 파병의 대가로 러시아로부터 받은 경제적 원조는 북한 내부의 정치적 안정에 이바지한다. 현재로서는 러시아가 파병의 대가로 정확히 얼마의 경비를 지급하였는지는 알 수 없지만, 국정원은 1인당 월 2,000달러 수준일 것으로 추정한다.¹⁶ 러시아에서 유입된 자본을 바탕으로 지방발전 20x10¹⁷정책과 평양 5만 세대 건설¹⁸ 등의 수행이 용이해졌으며 파병이 거듭됨에 따라 김정은이 추진하는 대형 건설사업의 진행이 원활해질 것으로 보이며 이러한 김정은의 치적사업은 지도자의 위상을 더욱 공고히 하는 데 힘을 실어줄 것이다. 또한 대러 협력을 통해 필수 생존 자원인 식량과 에너지를 안정적으로 공급받음으로 극심한 경제난에 시달리던 북한 내부의 사회·경제적 불안을 일정 부분 완화하는 데 기여하게 될 것이다.

¹³ 하해림. (2024-10-18). 북, 우크라이나에 특수부대 1만2천명 파병... 1천500명 이미 러시아로, 연합뉴스, (2025년 6월 3일 검색)

¹⁴ KBS뉴스. (2025,02,27) “북한,우크라이나 전쟁에 추가 파병”, (2025년 6월 3일 검색)

¹⁵ 구유나. (2025.4.28). 북한, ‘러시아파병’ 공식 인정... 어떤 의미 있나?, BBC뉴스, (2025년 6월 3일 검색)

¹⁶ 홍지인, 김철선. (2024,10,23). 국정원 ”북(北)병력 3천여명 라이동...파병대가 1인당 월 2천달러 수준”, 연합뉴스

¹⁷ 10년에 걸쳐 매년 북한 내 20개 시군에 현대식 공장을 건설하고, 지역 간 불균형을 극복해 지방 주민의 생활 수준을 향상하겠다는 목적으로 진행 중인 ‘지방 발전 20x10’ 정책.

천소람.(2024.12.25).[북 지방발전20x10] 공장외관 완공, 절반의 성공?, RFA자유아시아방송

https://www.rfa.org/korean/news_in-depth/north-korea-regional-development-plan-20x10policy-12242024100945.html

¹⁸ 이상현.(2025.03.16). 김정은, 화성1만세대 건설현장시찰...”새로운 평양 번영기”, 연합뉴스

둘째, 군사적 측면에서는 러시아의 첨단 기술을 일부 이전받음으로써 북한군의 질적 수준이 향상되었다. 2024년 10월 파병 이후 현대전에 익숙하지 않은 탓에 북한군의 피해가 극심했을 것으로 추정되며 이는 이듬해 2월 북한이 1,500명가량의 전투병을 추가 파병한 것에서 확인할 수 있다.¹⁹ 북한군은 전투 초기 드론전 등에서는 취약한 모습을 보였지만 점점 현대전에 적응하여 러시아군의 두 배 이상의 전투력을 보이고 있다. 이로써 북한은 러시아 및 외국군과의 합동군사훈련의 필요성을 더욱 절실히 경험했을 것이다. 또한 북한은 러시아 전투에서 자신들의 각종 포탄과 미사일 성능을 테스트해 볼 수 있었으며 러시아의 도움으로 무기 성능과 기술적 결함을 개선하고 있다. 최근 들어 찾아진 김정은의 군수시설 시찰은 과거 핵과 미사일에 집중되었던 그의 관심이 재래식 무기체계의 현대화와 인공지능 등 첨단시설 도입으로 관심이 이동하고 있음을 보여준다.²⁰ NHK방송에서는 러시아의 기술지원으로 북한이 올해 2025년부터 무인 정찰기 생산을 시작할 것으로 보인다고 보도했다.²¹ 이와 같은 북한의 핵무기 및 전 방위에 걸친 군사력의 향상은 향후 미국과 한국에 대한 위협능력 강화로 이어질 가능성을 높인다.

마지막으로 외교 안보적 측면에

서 북한은 극단적 고립 상태를 탈피하여 친러 국가들과의 국제적 지지 네트워크를 형성하는 실익을 얻게 될 것이다. 파병으로 러시아에 대한 북한의 전쟁 공헌도가 커짐에 따라 북한의 '비핵화'와 같은 국제적으로 민감한 사안에 대하여 러시아의 지지를 얻게 될 가능성이 커진다. 2024년 9월 세르게이 라브로프 러시아 외무장관은 북한의 '비핵화' 개념을 종결된 문제(closed issue)로 보고 있다고 밝혔으며²² 이듬해 2025년 3월 알렉산드르 마체고라 주북 러시아 대사는 미국이 북한의 비핵화를 여전히 고집하고 있다며 '북한 비핵화'는 시대착오적인 목표라 비판하였다.²³ 2024년 3월 러시아와 중국은 유엔 안보리의 대북제재를 감시하는 전문가패널의 활동 연장에 거부권을 행사함으로써 이들의 활동을 종료시켰으며 이는 사실상 북한의 불법 대량 살상무기와 핵탄두 무기개발 및 생산에 힘을 실어주는 것으로 보인다.²⁴

종합적으로 볼 때, 북한은 전쟁 군사 지원을 통해 체제 생존과 국제적 입지 강화를 도모하는 전략적 성과를 거두었다고 평가할 수 있다.

¹⁹ 박현주.(2025.03.05). “추가 파병 북한군 1500명, 이미 전장 투입…전투력 러시아 2배”, 중앙일보

²⁰ 변상정,김승우. (2025.05.20) 최근 북한의 군수산업 현대화와 러북 기술협력 동향 및 시사점. 이슈브리프 690호

²¹ KBS뉴스.(2025.02.23) 더 커진 신형 무인 정찰기 포착…러시아와 기술협력 우려,

²² 신창용. (2024,09,27). 러 외무 “북(北)비핵화, 종결된 문제…IAEA북핵 결의안 거부”, 연합뉴스,

²³ 박재우. (2025.02.10). 주북 러 대사 “비핵화는 시대착오적” 노골적 북한 편들기, rfa자유아시아방송 https://www.rfa.org/korean/in_focus/nk_nuclear_talks/north-korea-russia-matsegora-denuclearization-02102025145932.html (2025.06.03검색)

²⁴ 이조은. (2024.03.29). 유엔안보리 대북제재 위 전문가패널 임기연장 결의안부결, VOA

3.3. 남·북한 파병 비교 분석

3.3.1. 남한 파병에 대한 현실주의적 분석

현실주의적 관점에서 보면, 남한의 베트남 파병은 자국의 안보, 경제, 외교적 이익을 극대화하기 위한 전략적 선택이었다.

첫째, 안보 측면에서 남한은 베트남 파병을 통해 한미 군사동맹을 강화하고자 했다. 이는 주한미군의 주둔을 지속시키고, 미국의 군사적 지원을 확보하는 데 중요한 역할을 했다.

둘째, 경제적 측면에서는 파병의 대가로 미국으로부터 대규모 경제 및 군사 원조를 받을 수 있었다. 이는 남한이 본격적인 산업화의 기반을 마련하는 데 크게 이바지하였고, 이른바 ‘베트남 특수’라 불리는 경제적 호황을 불러왔다.

마지막으로 외교적 측면에서는 미국 다음으로 많은 수의 군인을 파병함으로써 미국의 신뢰를 획득하게 되고 국제사회에서 신생국인 한국의 위상을 높이는 계기가 되었다. 이 때문에 남한은 냉전 체제 하에서 더욱 주체적인 외교 행보를 모색할 수 있었다. 남한은

3.2.2. 북한 파병에 대한 현실주의적 분석

북한의 러시아-우크라이나전 파병은 현실주의 국제정치 이론의 관점에서 매우 전략적인 선택으로 해석할 수 있다.

우선, 가장 중요한 목표는 정권 생존이다. 러시아와의 협력은 북한에 있어서 미국과 서방으로부터의 압박에 대응할 수 있는 후견 세력을 확보하는 것을 의미한다. 러시아의 지원을 받음으로써 북한은 정치적·군사적 생존 기반을 강화할 수 있었다.

둘째, 경제적 이익 측면에서 북한은 식량과 에너지 같은 필수 생존 자원을 확보할 수 있었다. 또한 러시아로부터 첨단 무기 기술, 특히 미사일과 방공 체계 관련 기술을 이전받는 기회도 얻었다.

셋째, 외교적 차원에서는 러시아 및 기타 친러 국가들과의 관계를 강화하여 극심한 국제적 고립 상태를 완화하려는 전략적 목적이 있었다. 이는 북한이 단순한 봉쇄 대상국에서, 특정 블록 내 일원으로 역할을 확대하는 시도라고 볼 수 있다.

구분	남한 1960년대	북한 2020년대
국제 구조	냉전체제	미국 중심에서 다극구조로 이동
각국의 상태	약소국, 안보 취약	고립국, 제재 대상
선택된 전략	베트남 파병으로 미국과의 동맹강화	반미 블록과 연대
구조적 논리	생존 확보 및 발전기회로 활용	체제 유지를 위한 외부연대

베트남 파병 협상과정 및 이후 대미 관계에서 남한의 협상력이 향상하여 대외관계에서 더욱 자주적인 외교를 펼칠 수 있게 되었다.²⁵

한국과 북한 모두 강대국과의 협력을 통해 자국의 생존과 이익을 추구했다는 점에서 공통점을 보인다. 한국은 베트남전 파병을 통해 미국과의 동

²⁵ 이한우, (2006). 한국이 보는 베트남전쟁: 쟁

점과 논의. 동아연구, 51, 125.

맹을 강화하고, 이를 바탕으로 국제사회에 편입하며 경제성장의 기반을 마련하는 데 주력하였다. 반면 북한은 러시아에 대한 군사 지원을 통해 고립된 국제 환경 속에서도 체제 생존을 도모하고, 에너지 자원을 확보하며 군사력을 강화하는 데 초점을 맞추었다. 두 사례 모두 현실주의적 이해관계에 따라 움직였지만, 남한은 개방과 성장 전략을 선택한 반면, 북한은 경제성장에 목표를 두기보다 체제 유지에 목표를 두는 상반된 전략을 구사했다는 점에서 차이를 보인다.

4. 현대 대한민국 외교·안보 시사점

북한과 러시아 군사동맹의 복원으로 한반도 및 글로벌 안보에 적색등이 켜졌다. 급변하는 국제 정세 속에서 대한민국은 외교와 안보 전략을 재정비할 필요성이 더욱 커지고 있다.

첫째, 변화하는 힘의 균형에 주목하여야 한다. 북한의 러시아 파병은 러시아와의 군사동맹 가능성을 암시하며, 이는 동북아에서 북-러-중 vs 한-미-일의 대립구도가 다시 펼쳐질 가능성이 있음을 암시한다. 2024년 국제 러시아 전문가 모임인 발다이클럽(Valdai Discussion Club)의 연례 포럼에서 기조연설자로 나선 푸틴 대통령은 앞으로 다가올 20년은 미국 중심의 단극체제에서 새로운 세계질서 즉, 러시아가 이끄는 다극화 체제의 세계질서로 재편될 것임을 주장하며 핵무기 감축은 없을 것이라 강조하였다.²⁶

이로써 다극 체제 세계질서를 향한 러시아의 강한 의지를 알 수 있으며 변화하는 세계질서 가운데 한국의 다변화된 외교적 영향력이 더욱 중요해졌다.

둘째, 자주국방 역량의 강화는 반복적으로 그 중요성이 강조되어야 한다. 왈츠와 존 미어샤이어와 같은 학자들은 다극 체제의 불확실성은 필연적으로 국가 간 군사적 마찰이 가중된다고 본다.²⁷ 다극체제 질서하에서 자주국방의 중요성은 아무리 강조해도 지나치지 않다. 자주국방 강화는 안보의 주체인 국가가 그 역량을 제고함에 있어 핵심적인 사안이며, 이는 단순 병력 증강뿐 아니라 미사일 방어 체계 구축, 사이버 안보 역량 및 첨단 군사 기술 확보 등 현대전에 맞게 다변화된 전술 역량 강화가 필요하다.

5. 결론

본 연구는 현실주의 이론을 토대로 한국과 북한의 군사개입 사례를 분석하고, 각국이 어떠한 배경하에 파병에 동참하였으며 어떠한 국가이익을 추구했는지를 살펴보았다. 한국은 베트남전 파병을 통해 한미 간의 동맹을 심화시키고, 경제 발전의 기반을 마련하는 데 성공하였다. 파병을 통해 한국은 이후 급속한 산업화와 군사력 현대화로 이어지는 긍정적 성과를 거두었

사훈련 가능... 왜 안되겠나”, 연합뉴스스 이진희. (2024.11.10) 발다이 포럼)북한과 합동군사훈련 왜 못해? 푸틴대통령의 발언모음, BuyRussia 바이러시아뉴스 <https://www.buyrussia21.com/news/articleView.html?idx-no=50251>

²⁶ 최인영. (2024.0811.08) “푸틴 북한과 합동군

²⁷ Waltz, K. N. (1979). Theory of international politics. Reading, MA: Addison-Wesley, p.167-168

다. 반면 북한은 러시아에 대한 군사 지원을 통해 고립된 국제환경 속에서도 정권 생존과 군사력 확보를 꾀했다. 특히 식량, 에너지, 무기 기술 등 핵심 자원을 확보함으로써 체제 유지에 필요한 실질적 이익을 얻고자 했다.

이러한 연구분석은 현대 대한민국 외교·안보 전략 수립에도 중요한 시사점을 제공한다. 대한민국은 강대국과의 협력을 유지하되, 과도한 의존을 경계하며 자주국방 강화라는 이중 전략을 병행해야 한다. 미사일 방어, 사

이버 안보, 첨단 군사 기술 독립성 확보 등 다각적인 안보 역량 강화를 통해 스스로의 생존 기반을 더욱 탄탄히 해야 할 것이다. 아울러 복잡하고 유동적인 국제질서 속에서 현실주의적 사고를 바탕으로 한 유연하고 실용적인 외교 전략을 수립하는 것이 필수적이다. 이러한 국제정세 변화 흐름에 발맞추어 한반도의 새로운 외교·안보 체제를 구축하는 데 지혜가 필요한 시점이 도래하였음을 시사하는 바다.

참고문헌

Waltz, K. N. (1979). *Theory of international politics*. Reading, MA: Addison-Wesley.

최용호. (2003). 한국군 베트남 파병시 미국의 지원과 '용병 주장' 분석. *군사*, 48, 246.

최동주. (2001). 베트남파병이 한국경제의 성장과정에 미친 영향. *동남아시아연구*, 11.

이한우. (2006). 한국이 보는 베트남전쟁: 쟁점과 논의. *동아연구*, 51, 125-127.

윤지원, & 하정복. (2014). 한국군의 베트남 파병과 한미동맹의 재조정에 대한 소고. *군사연구*, 134-135.

최용환. (2024, November). 북한군 러시아 파병의 의미와 쟁점. *이슈브리프*, 620.

변상정, & 김승우. (2025, May 20). 최근 북한의 군수산업 현대화와 러·북 기술협력 동향 및 시사점. *이슈브리프*, 690.

한국은행. (2025, June 7). 국민계정,

2025 1/4, 경제활동별 GDP 및 GNI (계절조정, 명목, 분기). <https://kosis.kr>

외교부. (2006, October 14). 북한 제 1차 핵실험 관련 유엔 안보리 결의 1718호. <https://www.mofa.go.kr>

Office of the Historian, U.S. Department of State. (n.d.). *Foreign Relations of the United States, 1964-68, Volume I, Document 87*. Retrieved from <https://history.state.gov>

우리역사넷. (n.d.). <https://contents.history.go.kr>

BBC뉴스

구유나. (2025, April 28). 북한, ‘러시아파병’ 공식 인정... 어떤 의미 있나? BBC뉴스.

이래현, & 리차드 김. (2024, June 20). 북러조약: ‘무력침공 시 지체없이 군사원조’... 4조 조항 어떻게 해석해야 하나? BBC코리아.

BuyRussia 바이러시아뉴스

이진희. (2024, November 10). (

- 발다이 포럼) 북한과 합동군사훈련 왜 못해? 푸틴 대통령의 발언 모음. BuyRussia 바이러시아뉴스.
- KBS뉴스
- KBS뉴스. (2025, February 23). 더 커진 신형 무인정찰기 포착... 러시아와 기술협력 우려. KBS뉴스.
- KBS뉴스. (2025, February 27). 북한, 우크라이나 전쟁에 추가 파병. KBS 뉴스.
- RFA 자유아시아방송
- 박재우. (2025, February 10). 주북 러 대사 “비핵화는 시대착오적”... 노골적 북한 편들기. RFA 자유아시아방송.
- 천소람. (2024, December 25). [북 지방발전20x10] 공장외관 완공, 절반의 성공? RFA 자유아시아방송.
- VOA
- 이조은. (2024, March 29). 유엔안보리 대북제재위 전문가패널 임기연장 결의안 부결. VOA.
- 중앙일보
- 박현주. (2025, March 5). 추가 파병 북한군 1500명, 이미 전장 투입... 전투력 러시아 2배. 중앙일보.
- 연합뉴스
- 신창용. (2024, September 27). 러 외무 “북 비핵화, 종결된 문제... IAEA 북핵 결의안 거부”. 연합뉴스.
- 이상현. (2025, March 16). 김정은, 화성1만세대 건설현장 시찰...” 새로운 평양 번영기”. 연합뉴스.
- 최인영. (2024, August 11). “푸틴 북한과 합동군사훈련 가능... 왜 안되겠나”. 연합뉴스.
- 하해림. (2024, October 18). 북, 우크라전에 특수부대 1만2천명 파병... 1천500명 이미 러시아로. 연합뉴스.
- 홍지인, & 김철선. (2024, October 23). 국정원 “북 병력 3천여명 러 이동... 파병대가 1인당 월 2천달러 수준”. 연합뉴스.

МОНГОЛ УЛС, БНСУ-ЫН ГАДААД ХУДАЛДААГ ӨРГӨЖҮҮЛЭХ БОЛОМЖИЙН СУДАЛГАА

Т.Булган /Ph.D/
(ОУУБИС)

Bulgan.t@ulaanbaatar.edu.mn

Хураангуй

Монгол Улс нь гадаад худалдааг БНХАУ, ОХУ, Турк Улс, БНСУ зэрэг томоохон эдийн засаг бүхий улсуудтай зонхилон хийж байна. Эдгээр улсын сүүлийн жилүүдэд БНСУ-тай хийж буй гадаад худалдаа тасралтгүй өсөж байгаа ч худалдааны алдагдал их байсаар байна. Хоёр улсын худалдааг хедоник загвараар үнэлснээр худалдааны урсгалын алдагдлыг бууруулах, худалдаанд нөлөөлж байгаа макро эдийн засгийн хүчин зүйлсийн нөлөөллийг багасгах, хоорондын харилцан нөлөөллийг тодорхойлох боломжтой болох юм. Тус судалгаанд Монгол Улс, БНСУ-ын гадаад худалдааны динамик судалгаа хийж, нөлөөлөгч хүчин зүйлсийг хедоник регрессийн загвараар үнэлж, цаашид хоёр улсын худалдааг өргөжүүлэх боломжийг тодорхойлон гаргалаа.

Түлхүүр үг: гадаад худалдаа, хедоник регресс, сальдо, таталцлын загвар, гадаад худалдаанд нөлөөлөгч макро хувьсагчид

1. УДИРТГАЛ

Монгол Улс, БНСУ 1990 оноос дипломат харилцаа тогтоосноос хойш 30 гаруй жилийн түүхтэйгээр харилцан нөхөрсгөөр олон талт хамтын ажиллагааг хөгжүүлсээр ирсэн бөгөөд 51.7 саяд хүрсэн хүн амтай, өндөр хөгжсөн Өмнөд Солонгос Улс нь манай улсын гадаад харилцаа, хөрөнгө оруулалтын чухал түншүүдийн нэг яахын аргагүй мөн юм. Хоёр улсын хоорондын худалдааг өргөжүүлэхэд улс төр, эдийн засаг, технологийн, логистикийн, байгаль орчны, соёлын гэх мэт олон хүчин зүйлс нөлөөлж байна. Сүүлийн жилүүдэд хоёр улсын

худалдааны эргэлт тогтмол өсөж, шууд хөрөнгө оруулалтын хэмжээ нэмэгдэж байгаа бөгөөд, үүнийг дагаад жижиг, дунд бизнес, технологи дамжуулалт, ажиллах хүчний солилцооны хөтөлбөрүүд амжилттай хэрэгжсээр байгаа билээ. Гэвч хоёр орны гадаад худалдаа өргөжихийн хэрээр худалдааны алдагдал зөрүү нэмэгдсээр байгаа учраас худалдаа, хамтын ажиллагааг өргөжүүлэх боломжийг тодорхойлох судалгааг хийхийг зорив.

Судалгааны зорилго, зорилт:

Энэхүү судалгааны зорилго нь Монгол улс, БНСУ-ын гадаад худалдааны өнөөгийн байдлыг судалж,

нөлөөлөгч хүчин зүйлсийг тодорхойлох замаар цаашид худалдааг өргөжүүлэх боломжийг эрэлхийлэхэд оршино.

- Гадаад худалдааны онол, арга зүйн асуудлыг судлах
- Монгол-БНСУ-ын гадаад худалдаа хамтын ажиллагааг судалж, өргөжүүлэх боломжийг тодорхойлох

2. ОНОЛЫН СУДАЛГААНЫ ТОЙМ

Гадаад худалдаа гэдэг нь тухайн оронд үйлдвэрлэсэн бараа бүтээгдэхүүн, үйлчилгээ, оюуны өмчийн үр дүнг гадаад орны зах зээлд гаргах эсвэл гадаад орноос өөрийн орны зах зээлд оруулж ирэх үйл ажиллагааг багтаасан улс хоорондын худалдаа юм.¹ Гадаад худалдаа нь экспорт, импорт гэсэн 2 урсгалтай бөгөөд худалдааны сальдо буюу тэнцэл мөн худалдааны эргэлт гэсэн үзүүлэлтээр тодорхойлогддог. Худалдааны онолын хөгжлийг авч үзвэл дараах гол онолуудад тулгуурлан хөгжиж ирсэн байна.²

Хүснэгт 1. Гадаад худалдааны онолын хөгжил

№	Онолууд	Гол онцлог
1	Меркантизмын онол	• Баялгийг (алт, мөнгө) хуримтлуулах нь эдийн засгийн гол зорилго. • Эерэг худалдааны тэнцлийг баримтлах, экспортод түлхүү анхаарах, импортыг хязгаарлах бодлогыг дэмждэг.
2	Туйлын давуу талын онол (А.Смит)	• Улс бүр өөрийн хамгийн үр ашигтай үйлдвэрлэж чадах бараагаар худалдаанд оролцох нь нийт ашгийг нэмэгдүүлнэ. • Чөлөөт худалдааг дэмждэг.
3	Харьцангуй давуу талын онол (Д.Рикардо)	• Улс бүр хамгийн бага зардлаар үйлдвэрлэж чадах ямар нэг бараанд мэргэшсэнээр олон улсын худалдаа ашигтай болно. • Харилцан ашигтай мэргэшил, солилцоог онцолдог.
4	Шинэ сонгодог онол (К.Маркс ³ , Ф.Энгельс ⁴)	• Хөдөлмөрийн мөлжлөг, нэмүү өртөг, капиталист бүтцийн дотоод зөрчилд анхаардаг. • Эдийн засгийн анги давхаргын тэмцлийг онцлон авч үздэг.

¹ Мировая экономика, Учебник/Под ред. Ю. АВ Шербаника. М.: ЮНИТИ-ДАНА 2004, С-48

² Ц.Долгорсүрэн, “Монгол улсын гадаад худалдааны онол арга зүйн асуудал”, Уб, 2023, X-17

³ Карл Маркс 1818 оны 5 дугаар сарын 5-нд Германы Трир хотод өмгөөлөгчийн гэр бүлд төрсөн. К.Маркс 1835 онд гимназ төгссөнийхөө дараа Боннд улсын их сургуульд орж удалгүй Берлиний их сургуульд шилжин суралцаж 1841 онд төгссөн байна. К.Маркс, Ф.Энгельс нарын эдийн засгийн үндсэн бүтээл нь “Капитал” юм.

⁴ Фридрих Энгельс 1820 оны 11 дүгээр сарын 28-нд Германы Берман хотод үйлдвэрийн эзний

5	Кейнсийн онол (Джон Майнерд Кейнс)	· Эдийн засгийн хямрал, ажилгүйдэлтэй үед төрийн оролцоо, бодлого шаардлагатай. · Төр эдийн засгийн эрэлтийг дэмжих замаар өсөлтийг хангасан байх ёстой.
6	Үйлдвэрлэлийн хүчин зүйлийн харьцааны онол (Хекшер–Олин)	· Улс орнууд өөрсдийн бололцоарвинтай хүчин зүйлээр мэргэшин үйлдвэрлэл явуулж, худалдаа хийдэг. · Нөөцийн ялгаанд тулгуурласан худалдааны бүтэц.
7	Дуураймлаас ангид байх онол (Поснер)	· Технологийн ялгаа болон инновацын хурд нь худалдааны урсгалыг тодорхойлдог. · Бүтээгдэхүүний шинэ байдал нь түр хугацаанд давуу тал үүсгэдэг.
8	Бүтээгдэхүүний амьдралын мөчлөгийн онол (Вернон)	· Шинэ бүтээгдэхүүн эхлээд өндөр орлоготой оронд үйлдвэрлэгдэж, дараа нь бусад зах зээл рүү тархдаг. · Бүтээгдэхүүн 4 үе шаттай: нэвтрэх, өргөжих, боловсрох, хуучрах.
9	Салбарын дотоод тэнцлийн онол (Баласса)	· Хөгжингүй орнууд ижил төрлийн бараагаар хоорондоо худалдаа хийдэг. · Нэг салбарын доторх бүтээгдэхүүний төрөлжилт худалдааг бий болгодог.
10	Таталцлын загварын онол (Тинберген)	· Худалдааны хэмжээ нь эдийн засгийн хэмжээтэй шууд, мөн зайтай урвуу хамааралтай. · Эмпирик судалгаанд өргөн ашиглагддаг.

Гадаад худалдааны онол нь анх 17-р зуунд И.Ньютоны “Таталцлын хууль”-д үндэслэн үүсэж, хөгжиж ирсэн түүхтэй. Эдийн засаг дахь таталцлын загварыг Тинберген (1962) “*Shaping the world economy: suggestions for an international economic polic*” хэмээх нийтлэл гаргаснаар улс орны гадаад худалдаанд ДНБ-ий хэмжээ, улс хоорондын зай хэрхэн нөлөөлдөг болохыг анх судлан харуулсан байна. Таталцлын загвар нь физикийн шинжлэх ухаанаас үүдэлтэй бөгөөд олон улсын худалдаанд хоёр улсын худалдааны урсгал ДНБ, газар зүйн хүчин зүйл болох байршлын

нөлөөлөл байдаг эсэхийг тайлбарлахад чиглэгддэг. Тус загварын гол үзэл санааг авч үзвэл:

- Ньютоны механик таталцлын хууль нь хоёр бие өөрсдийн биеийн жингээс шууд, хоорондын зайн квадратаас урвуу хамааран пропорционалиар татагддаг гэж үздэг.
- Олон улсын худалдааны Гравитацын загварыг анх Bergstrand (1985) боловсруулсан бөгөөд цааш нь Bergstrand (1989), Gagnon (1993), Ogueldo, MacPhee (1994) болон Deardorff (1995) нар

гэр бүлд төржээ. Ф.Энгельс К.Марксаас ялгаатай нь системтэй боловсрол эзэмшээгүй боловч философи, түүхийн салбарт бие даан боловсрол эзэмшсэн хүн. К.Маркс, Ф.Энгельс нар “Капитал”-аас гадна “Эв хамт намын тунхаг” хэмээх алдартай бүтээлээ 1848 онд бичсэн.

хөгжүүлсэн.

- Энэхүү загвар нь энгийн бөгөөд урьдчилан таамаглал хийхэд үр дүн нь бодитой учраас эдийн засагчид гадаад худалдааг загварчлахдаа өргөнөөр ашигладаг.
- Худалдааны таталцлын загварт аливаа хоёр орны худалдааны хэмжээг тухайн орнуудын эдийн засгийн хэмжээтэй эерэг, харин худалдааны зайтай сөрөг хамааралтай гэж үздэг. Энэхүү худалдааны зардлыг улс хоорондын зайгаар төлөөлүүлэн үздэг.

Олон улсын худалдааны онолд газар зүйн хүчин зүйлсийн ач холбогдол нэмэгдэж байгаатай зэрэгцэн 1980-аад оноос Кругман ба Хелпман (1985), Бергстранд (1989), Дирдорф (1995), Эвенет ба Келлер (1998) нарын бүтээлүүд олон улсын худалдааны загваруудыг байршлын хүчин зүйлсээр илүү тайлбарлаж эхэлсэн байдаг. Олон улсын худалдаа нь хэрэглэгчдийн илүү олон боломжийг нэмэгдүүлэх замаар үр дүнг сайжруулж чадна. Тиймээс, хоёр улс ижил төстэй технологи, тохиргоотой байх үед хэрэглээний олон сонголтыг өргөжүүлэхийн тулд өөр хоорондоо илүү их худалдаа хийх болно. Ялгаатай бүтээгдэхүүний загвар хоорондын харилцан хамаарлыг Хелпман (1987) ЭЗХАХБ-ын гишүүн улсуудын худалдааны мэдээлэлд тулгуурлан туршилт судалгааг хийж байсан. Үүний үр дүнд худалдааны

тэгшитгэлийг үйлдвэр доторх худалдаа, монопол өрсөлдөөн сайн хөгжсөн, аж үйлдвэржсэн орнуудын худалдааны эргэлтэд ашиглаж болно гэсэн үндэслэлийг анх судалгааны үр дүнгээр батлан харуулсан байна. Үүний эсрэгээр Хаммел ба Левинсохн (1995) нар монополь өрсөлдөөн сайн биш ЭЗХАХБ-ын гишүүн бус орнууд дээр эмпирик туршилтыг хийсэн. Хедоник загварыг салбар хоорондын худалдаа давамгайлсан хөгжиж буй орнуудын худалдааны урсгалыг тайлбарлахад илүү үр дүнтэй байгаа гэж үзэн үндсэн загварыг дараах байдлаар тодорхойлсон байна.

Загварын тавил:

$$\ln X_n = \beta_1 + \beta_2 \ln X_1 + \beta_3 \ln X_2 + \dots + \beta_n \ln X_n + \varepsilon_{ij} \quad (1)$$

Энд:

X_n - БНСУ (i) болон түүний худалдааны түнш (j) хоорондын хоёр талын худалдааны цэвэр экспорт

$\beta_1 \dots \beta_n$ - БНСУ (i) болон (j) түнш улсын хувьсагчдын параметрууд

$X_1 \dots X_n$ - БНСУ (i) болон (j) түнш улсын худалдаанд нөлөөлөгч хүчин зүйлс

Дотоодын нийт бүтээгдэхүүний $Y_i \cdot Y_j$ нь үйлдвэрлэлийн хүчин чадал, хоёр улсын эдийн засгийн багтаамжийг илэрхийлдэг. Өөрөөр хэлбэл тус үзүүлэлт үйлдвэрлэлийн хүчин чадал ихтэй томоохон улс орнуудын хувьд харьцангуй өндөр байх бөгөөд энэ нь эдийн засгийн цар хүрээ том, экспортоо

нэмэгдүүлэх боломж илүү байгааг илэрхийлнэ. Мөн илүү их импорт хийх хүчин чадал бүхий томоохон зах зээлтэй учраас хоёр улсын ДНБ нэмэгдснээр хоёр улсын худалдааны хэмжээ нэмэгдэх төлөвтэй байна.

Судалгааны үндсэн загварт хоёр талын худалдааны урсгалд бүс нутгийн зохицуулалт нөлөөлж байгаа эсэхийг тодорхойлох зорилгоор худалдааны байгууллагын гишүүн улс орон эсэхийг илэрхийлэгч дамми хувьсагчийг нэмж оруулбал үндсэн тэгшитгэл дараах хэлбэртэй болно:

$$\ln X_{ij} = \beta_1 + \beta_2 \ln X_1 + \beta_3 \ln [X_2] + \dots + \beta_n \ln X_n + \beta_{n+1} \ln D + \varepsilon_{ij} \quad (2)$$

Энд:

X_n - БНСУ (i) болон түүний худалдааны түнш (j) хоорондын хоёр талын худалдааны цэвэр экспорт

$\beta_1 \dots \beta_n$ - БНСУ (i) болон түнш (j) улсын хувьсагчдын параметр утга

$X_1 \dots X_n$ - БНСУ (i) болон түнш (j) улсын худалдаанд нөлөөлөгч хүчин зүйлс

D - БНСУ (i) болон түнш (j) улсын худалдаанд нөлөөлөгч чанарын хувьсагч

Худалдааны байгууллагын гишүүн улс орны хувьд дамми хувьсагч 1, өөрөөр хэлбэл гишүүн улс орон байх нь бүс нутгийн худалдааны бодлогод эергээр нөлөөлж болох чанарын хувьсагчийн төлөөлөл юм. Эконометрикийн шинжилгээ дэх

аналитик ур чадвараас үл хамааран таталцлын загварыг эдийн засагчид онолын хувьд бүрэн төгс биш гэж удаан хугацаанд үл тоомсорлож байсан хэдий ч Лимер, Деордофф, Кругман зэрэг эдийн засагчдын судалгааны ажлын үр дүнд энэхүү загвар нь эдийн засгийн үндэслэл сайтай системчлэгдсэн загвар гэж тооцогдсон. 1990-ээд оноос хойш эконометрик загвараар олон улсын худалдааны хэв маяг, урсгалыг урьдчилан таамаглах, тайлбарлах шинэ ойлголт бий болж "Эдийн засгийн газар зүй" хэмээн нэрлэх болсон байна. Ингэснээр хоёр талын худалдааны урсгалд саад учруулахгүйгээр бусад хувьсагчдыг нэгтгэсэн таталцлын төрлийн өргөтгөсөн тэгшитгэлийг томъёолж эдийн засгийн сууриа бэхжүүлэх олон талын ач холбогдолтой юм.

3. СУДАЛГААНЫ ХЭСЭГ

Монгол Улс, БНСУ-ын хамтын ажиллагаа 1990 оноос дипломат харилцаа тогтоосноос хойш 30 гаруй жилийн түүхтэйгээр харилцан нөхөрсгөөр олон талт хамтын ажиллагааны хүрээнд хөгжсөөр ирсэн бөгөөд 51.7 саяд хүрсэн хүн амтай, өндөр хөгжсөн Өмнөд Солонгос улс нь манай улсын гадаад харилцаа, хөрөнгө оруулалтын чухал түншүүдийн нэг мөн юм. 2023 онд Монгол Улсын худалдааны хэмжээ 24,437,710,000 ам.долларт хүрч, түүхэн дээд хэмжээнд хүрсэн бөгөөд 2024 онд мөн энэ

хэмжээ өсөх хандлагатай байна. Монгол Улсын гадаад худалдаа 2020 оноос хойш тасралтгүй өсөж 2023 онд экспортын хэмжээ 15,186,690,000 ам.долларт хүрч, өмнөх оноос 21%-иар ахисан бол импортын хэмжээ 9,250,200,000 ам.долларт хүрч, өмнөх оны мөн үеэс 6.3%-иар өсжээ. 2024 оны

эхний хагас жилийн худалдааны хэмжээ 13,264,460,000 ам.долларт хүрч, энэ нь өмнөх оныхоос 12.1%-иар өссөн байна. Үүнээс экспорт 4.4%, импорт 25.8%-иар өсөж 2024 онд жилийн худалдааны хэмжээ мөн түүхэн дээд хэмжээнд хүрэхээр байна.

Хүснэгт 2. Сүүлийн 5 жилийн Монгол улсын гадаад худалдааны динамик (ам. доллар, сая %)⁵

Ангилал		2020 он	2021 он	2022 он	2023 он	2024 он Хагас жил
Экспорт	Мөнгөн дүн	7,576	9,241	12,538	15,186	7,886
	Өсөлтийн хувь	-0.6	22.0	35.7	21.1	4.4
Импорт	Мөнгөн дүн	5,298	6,845	8,704	9,250	5,378
	Өсөлтийн хувь	-13.5	29.2	27.1	6.3	25.8
Нийт	Мөнгөн дүн	12,875	16,086	21,243	24,437	13,264
	Өсөлтийн хувь	-6.3	24.9	32.0	15.0	12.1

БНСУ, Монгол Улсын гадаад худалдаа 1985 оноос Өмнөд Солонгосын зарим компанитай худалдаа хийснээр эхэлсэн байдаг. Анх дипломат харилцаа тогтоох үед хоёр орны худалдаа 2 сая 700 мянган ам доллар байсан бол, 2000-аад онд 100 сая ам доллар, 2008 онд 200 сая ам доллар, 212 онд 487 сая ам доллар, өдгөө 2024 онд худалдааны эргэлт 539 сая ам долларт хүрсэн гэсэн статистик тоо баримт байна. Монгол, БНСУ улсын импортод 2020 оноос хойш жин дарж байгаа бараа, материал дотор бага даацын ачааны машин, барилгын машин механизм, хүнсний бэлэн болон хагас боловсруулсан бүтээгдэхүүн, эм эмийн бүтээгдэхүүн, гоо сайхны

бараа зонхилж байна. Харин Монгол Улсын экспортод зэс зэсийн баяжмал, молибден, жонш зэрэг уул уурхайн гаралтай хоёрдогч түүхий эд, ноос ноолууран бүтээгдэхүүн голлож байна.

Ковид 19 халдварт өвчний улмаас 2020 онд хоёр улсын гадаад худалдаа багасах хандлагатай байсан ч 2021 оноос эхлэн өсөж, 2024 оны эхний хагас жилийн байдлаар 304,090,000 ам.долларт хүрч, өмнөх онтой харьцуулахад 15,6 хувиар ахисан ба цаашид ч зах зээлийн эрэлт хэрэгцээ нэмэгдэж 2024 онд гадаад худалдааны тэнцэл хамгийн өндөр байх магадлалтай байна. Солонгосоос Монгол Улс руу экспортолж буй голлох бүтээгдэхүүн

⁵ https://www2.1212.mn/tables.aspx?tbl_id=DT_NSO_1400_001V1&GH1_select_all=0&GH1SingleSelect=_2_3&YearM_select_all=0&YearMSingleSelect=&YearY_select_all=0&YearYSingleSelect=_2024_2023_2022_2021_2020&viewtype=table

нь машин, хүнсний , гоо сайхны , эрүүл мэндийн бүтээгдэхүүнүүд болон барилгын тоног төхөөрөмж юм. . 2024 оны 6-р сарын байдлаар экспортын

хэмжээ 287,510,000 ам.долларт хүрч өмнөх үетэй харьцуулахад 23.4 хувиар өссөн үзүүлэлттэй байна.

Хүснэгт 3. БНСУ-аас Монгол Улс руу экспортолсон голлох бараа бүтээгдэхүүн (ам.доллар, мянга, хувь)

Ангилал	Нэгт	Хоёрт	Гуравт	Дөрөвт	Тавт
2015	Машин 36,993 (Δ17.3)	Хоол, хүнсний бүтээгдэхүүн 20,193 (Δ8.7)	Нефт/газрын тос/ 14,199 (Δ61.7)	Гоо сайхны бүтээгдэхүүн /оо, саван/ 11,432 (Δ14.5)	Цахилгаан хэрэгсэл 8,607 (Δ5.5)
2020	Хоол, хүнсний бүтээгдэхүүн 39,223 (17.7)	Машин 33,058 (Δ14.4)	Барилга, уул уурхайн тоног төхөөрөмж 19,969 (Δ6.5)	Гоо сайхны бүтээгдэхүүн /оо, саван/ 16,877 (0.5)	Хөдөө аж ахуй болон эрүүл мэндийн бүтээгдэхүүн 15,093 (42.4)
2021	Хоол, хүнсний бүтээгдэхүүн 48,751 (24.3)	Машин 47,298 (43.1)	Барилга, уул уурхайн тоног төхөө- рөмж 27,927 (39.8)	Гоо сайхны бүтээгдэхүүн /оо, саван/ 23,060 (36.6)	Хөдөө аж ахуй болон эрүүл мэндийн бүтээгдэхүүн 21,178 (40.3)
2022	Хоол, хүнсний бүтээгдэхүүн 68,219 (39.9)	Машин 40,396 (Δ14.6)	Гоо сайхны бүтээгдэхүүн /оо, саван/ 32,260 (39.9)	Хөдөө аж ахуй болон эрүүл мэндийн бүтээгдэхүүн 21,738 (2.6)	Хөдөө аж ахуйн бүтээгдэхүүн 19,619 (23.6)
2023	Машин 74,555 (84.6)	Хоол, хүнсний бүтээгдэхүүн 73,675 (8.0)	Гоо сайхны бүтээгдэхүүн /оо, саван/ 40,423 (25.3)	Хөдөө аж ахуйн бүтээгдэхүүн 19,619 (23.6)	Барилга, уул уурхайн тоног төхөөрөмж 20,897 (34.1)
2024 оны эхний хагас жил	Машин 48,084 (38.0)	Хоол, хүнсний бүтээгдэхүүн 36,804 (Δ6.5)	Гоо сайхны бүтээгдэхүүн /оо, саван/ 20,368 (4.4)	Барилга, уул уурхайн тоног төхөөрөмж 18,622 (57.5)	Хөдөө аж ахуйн бүтээгдэхүүн 19,619 (23.6)

Эх сурвалж: KITA статистик (MTI 3 үзүүлэлт)⁶

⁶ https://dream.kotra.or.kr/kotranews/cms/news/actionKotraBoardDetail.do?SITE_NO=3&MENU_ID=80&CONTENTS_NO=2&PnttSn=221446

Монгол Улсаас Солонгос Улс руу гардаг импортын бараа нь ашигт малтмал, хувцас, мал аж ахуйн бүтээгдэхүүн голлож байгаа ба 2024 оны эхний хагас жилийн байдлаар нийт импортын хэмжээ нь 16.57 сая

ам.доллар байсан ба энэ нь өмнөх үеийнхтэй харьцуулахад 45 хувиар багассан үзүүлэлт юм. Импортын голлох бүтээгдэхүүнүүд нь цаашид ч багасах хандлагатай байна.

Хүснэгт 4. Монгол Улсаас БНСУ руу импортолдог голлох бараа бүтээгдэхүүн (ам.доллар, мянга, хувь)⁷

Ангилал	Нэгт	Хоёрт	Гуравт	Дөрөвт	Тавт
2015	Зэс бүтээгдэхүүн /молибденийн хүдэр/ 22,099 (1,526)	Ашигт малтмал /металл/ 12,543 (7.4)	Ашигт малтмал /металл биш/ 5,682 (4.1)	Хувцас 1,404 (13.1)	Барилга, уул уурхайн тоног төхөөрөмж 1,039 (995.6)
2020	Хувцас 8,569 (Δ46.6)	Ашигт малтмал /металл/ 6,152 (Δ35.7)	Ноос, ноолуур 1,767 (21,488)	Ашигт малтмал /металл биш/ 1,082 (Δ66.9)	Малын дайвар бүтээгдэхүүн 611 (Δ40.1)
2021	Ашигт малтмал /металл/ 9,428 (53.2)	Хувцас 7,825 (Δ8.7)	Ноос, ноолуур 1,834 (3.8)	Малын дайвар бүтээгдэхүүн 1,292 (111.2)	Ашигт малтмал /металл биш/ 939 (Δ13.2)
2022	Ашигт малтмал /металл/ 18,364 (94.8)	Хувцас 9,386 (20.0)	Хөдөө аж ахуйн бүтээгдэхүүн /бусад/ 3,477 (0.0)	Малын дайвар бүтээгдэхүүн 1,221 (Δ5.5)	Ашигт малтмал /металл биш/ 888 (Δ5.5)
2023	Ашигт малтмал /металл/ 28,635 (55.9)	Хувцас 9,326 (Δ0.6)	Алт, мөнгө, цагаан алт 7,085 (6,326)	Ашигт малтмал /металл биш/ 4,063 (357.5)	усан онгоцны туслах материал 3,693 (0.0)
2024 оны эхний хагас жил	Ашигт малтмал /металл/ 12,148 (Δ33.0)	Хөдөө аж ахуйн бүтээгдэхүүн /бусад/ 1,051 (Δ54.9)	Хувцас 738 (Δ5.1)	Малын дайвар бүтээгдэхүүн 611 (Δ24.4)	хэвлэмэл материал 537 (129.5)

Эх үүсвэр: <https://dream.kotra.or.kr/>

⁷ https://dream.kotra.or.kr/kotranews/cms/news/actionKotraBoardDetail.do?SITE_NO=3&MENU_ID=80&CONTENTS_NO=2&pNtSn=221446

БНСУ нь хагас дамжуулагч үйлдвэрлэлээр дэлхийд тэргүүлэгч бөгөөд Samsung Electronics, SK Hynix зэрэг компаниуд энэ салбарт гол үүрэг гүйцэтгэдэг. Hyundai, Kia зэрэг автомашин үйлдвэрлэгчид нь дэлхийн зах зээлд өрсөлдөх чадвартай бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэж, экспортын гол салбаруудын нэг болсон. Hyundai Heavy Industries, Samsung Heavy Industries зэрэг компаниуд нь дэлхийн хөлөг онгоц үйлдвэрлэлийн зах зээлд тэргүүлэх байр суурь эзлэхээс гадна электроник, мэдээллийн технологи, биотехнологи зэрэг өндөр технологийн салбарууд БНСУ-ын экспортын гол бүтээгдэхүүнүүдийг бүрдүүлж байна. БНСУ нь гадаадын хөрөнгө оруулалтыг

татах таатай орчин бүрдүүлсэн бөгөөд олон улсын компаниудын хувьд хөрөнгө оруулалтын сонирхолтой зах зээл болсоор байна.

Судалгааны дараагийн хэсэгт хедоник регрессийн загварыг ашиглан гадаад худалдаанд нөлөөлөгч хүчин зүйлсийг тодорхойлов. Гадаад худалдаанд нөлөөлөгч хүчин зүйлсийн шинжилгээг хедоник регрессийн аргаар үнэлэх нь нэлээд баялаг өгөгдлийн санг ашиглан, тоон болон чанарын хувьсагчдын нөлөөллийг нарийвчилдгаараа бусад регрессийн тэгшитгэлийн аргуудаас давуу талтай юм. Иймд гадаад худалдаанд дараах үзүүлэлтүүдийн хамтын нөлөөллийг тухайн загвараар үнэлэн дүгнэлээ.

Хүснэгт 5. Судалгаанд ашиглагдах макро хувьсагчдын таамаглал

№	Хувьсагчид	Тайлбар	Таамаглал
1	GDP	Эдийн засгийн өсөлт	+
2	Inflation	Инфляцын түвшин	-
3	Dummy	Эдийн засгийн төлөв байдал / $d=0, d=1$	+
4	Price	Тариф	-
5	Exchange	Валютын ханш /Доллар/	+

Тус загварт ашигласан бодит сектор (ДНБ), инфляцын түвшин болон тарифын үнийн үзүүлэлтийг ҮСХ-ны тоон мэдээллээс авч ашигласан болно. Загварын үнэлгээнд динамик эгнээний

тоон үзүүлэлтүүдийг ашиглаж байгаа тул үзүүлэлтийн интеграцийн зэргийг тодорхойлох, стационар шинж чанар байгаа эсэхийг нэгж язгуурын тестийг ашиглан шалгах шаардлагатай болно.

Хүснэгт 6. ADF тестийн үнэлгээ

Variable	ADF Test Statistic	1% Critical Value	5% Critical Value	10% Critical Value	Ho	Stationary
GDP	0.46	0.12***	0.41**	0.56*	Accept	No
Inflation	2.19	1.48***	2.14**	2.57*	Accept	No
Dummy	1.31	0.87***	1.14**	1.84*	Accept	No
Price	2.93	1.84***	2.42**	2.97*	Accept	No
Exchange	2.19	1.84***	2.01**	2.47*	Accept	No

Эх үүсвэр: E-views-17 программын тооцооллын үр дүн

Тайлбар: ADF test = augmented Dickey- Fuller test -3.48 умгаас бага тохиолдолд стационар шинж чанартай гэж үзнэ.

Нэгж язгуурын тест (AD-F)-ийн үр дүнгээс үзэхэд загварт агуулагдаж буй нэг тэгшитгэл дэх хувьсагчдын интеграцийн зэрэг нь ялгаатай, Но таамаглалыг зөвшөөрч байгаа тул стационар шинж чанар байхгүй гэж үзэн параметруудийн үнэлгээг хамгийн бага квадратын арга (ХБКА)-аар үнэлэв. Уг тэгшитгэлээр өгөгдсөн дамми хувьсагчийн аргыг логарифм-шугаман гэсэн регрессийн тэгшитгэлийн хэлбэрээр харьцуулан үнэлэх боломжтой. Хугацааны цувааны өгөгдлийг ашиглан гадаад худалдааны макро түвшний хүчин зүйлс хэрхэн

нөлөөлж байгааг логарифм-логарифм регрессийн загвараар эхлээд үнэлэв.

Регрессийн тэгшитгэлийн хувьд ε_n^t нь регрессийн тэгшитгэлийн ерөнхий алдаа буюу регрессийн тэгшитгэлд сонгогдоогүй хүчин зүйлсийн нөлөөлөл, N эх олонлогоос сонгогдсон n дэд олонлогийн хувьд дээрх хүчин зүйлс сонголт нь оновчгүй болохыг давхар илэрхийлнэ. Өгөгдлийг дээрх хоёр загварыг ашиглан хамгийн бага квадратын аргаар үнэлэн, үнэлгээний эцсийн үр дүнг харьцуулан дүгнэлт хийх бөгөөд, регрессийн тэгшитгэлийн үнэлгээний хувьд хетероскедастик алдаа, мультиколлинеар нөхцөл, автокореляци алдаа зэргийг үнэлгээний явцад нарийвчлан шалгасан болно.

Хүснэгт 6. Логарифм-логарифм регрессийн загварын үнэлгээний үр дүн

№	Тайлбарлагч хувьсагч	Коэффициентын утга	Магадлалын утга	Загварын тайлбарлах чадвар
1	C	2.0656106	(0.004)***	R ² 0.91
2	GDP	0.0005200	(0.003)***	
3	Inflation	0.0140114	(0.041)**	Adj. R ² 0.89
4	Dummy	0.0254121	(0.001)***	
5	Price	0.0780309	(0.000)***	Swarz 2.71452
6	Exchange	0.0094550	(0.010)**	
Durbin-W		2.03	Prob	0.0001

Эх үүсвэр: E.views-17 программын тооцооллын үр дүн

Тайлбар: *, **, *** - харгалзан 10, 5, 1%-ийн ач холбогдолтой болохыг илэрхийлнэ

Тэгшитгэлийн үр дүнгээс харахад детерминацийн коэффициент нь бодит утгыг 91 хувиар тайлбарлах чадвартай гарчээ. Акайк болон Шварц, Н-Q шалгуур нь үнэлэгдсэн тэгшитгэлийн хувьд хэвийн тархалттай болохыг илэрхийлж байгаа учраас OLS арга

нь тухайн тоон цуваанд тохиромжтой болохыг харуулж байна. Р магадлалын утга F шалгуурын таамаглалын утга хэдэн хувийн магадлалтайгаар няцаагдахыг харуулсан утга юм. Дээрх хүснэгтээс харахад р магадлалын тэг рүү тэмүүлсэн байгаа нь тэгшитгэлийн

бүх параметрууд тэг буюу хамааран хувьсагчид нөлөөгүй гэсэн таамаглал 1-с бага хувийн түвшинд няцаагдаж байгаагийн илэрхийлэл юм. Хоёр улсын худалдаанд инфляцын түвшин, гаалийн үнийн тариф, гадаад валютын ханш зэрэг хүчин зүйлүүд илүү нөлөөлөлтэй үнэлэгдсэн байна. Энэ хэмжээ нь эдийн засгийн өсөлт явагдахын хэрээр худалдааны урсгал сайжрахаас гадна, дотоод зах зээлийн үнийн тогтвортой байдал, ханшийн нөлөөллийг тэнцвэрт түвшинд байлгах нь гадаад худалдааг нэмэгдүүлэх боломжтой болохыг илэрхийлж байгаа юм. Харин худалдааны түнш орнуудын зайн хувьсагч статистикийн хувь ач холбогдолтой сөрөг тэмдэгтэйгээр үнэлэгдсэн нь худалдааны урсгалын эсэргүүцэгч хүчин зүйл гэдгийг илэрхийлж байгаа юм. Энэ төрлийн судалгааг хийсэн эрдэмтдийн зайн коэффициент -0,76- -0,92 утгын хооронд утгатай үнэлэгдэж байсантай харьцуулахад ойролцоо утгатай, хамаарлын хэлбэрийн хувьд ижил үр дүнтэй үнэлэгдсэн байна. (Linneman/1966/, Frankel /1998/, Wall /1999/, Garman /1999/)

Үүний дагуу БНСУ хөршүүдтэйгээ чөлөөт худалдааны хэлэлцээр бүхий зохицуулалтыг хийвэл бүс нутгийн худалдаа тэлэх боломж бүрэн байна. Үүнд:

1. Газар зүйн давуу тал: БНСУ нь Зүүн хойд Азийн төвд байрладаг бөгөөд Хятад, Япон, ОХУ зэрэг гол орнуудтай ойр байрладаг. Энэ нь

логистик болон импорт, экспортын үйл ажиллагаанд таатай нөхцөл бүрдүүлдэг.

2. Дэд бүтцийн өндөр хөгжил:

Бусан боомт, Инчон олон улсын нисэх онгоцны буудал зэрэг дэлхийн түвшний боомт, нисэх буудал, мэдээлэл технологийн дэд бүтэцтэй тул худалдаа, тээвэр шуурхай явагддаг.

3. Технологид тулгуурласан үйлдвэрлэлийн бүтэц:

Хагас дамжуулагч, электроник, автомашин, усан онгоц үйлдвэрлэл, зай баттерей зэрэг өндөр нэмүү өртөг шингэсэн бүтээгдэхүүний үйлдвэрлэл хөгжсөн тул эдгээрийг экспортолох боломж ихтэй.

4. Чөлөөт худалдааны гэрээнүүд (FTA):

БНСУ нь АНУ, Европын холбоо, ASEAN, Латин Америк зэрэг олон бүс нутагтай FTA байгуулж, гаалийн хөнгөлөлт болон зах зээлд нэвтрэх боломжийг нэмэгдүүлсэн.

5. Засгийн газрын экспортын дэмжлэгийн бодлого:

Экспортын даатгал, санхүүжилт, гадаад зах зээл дэх сурталчилгаа зэрэг төрийн бодлогоор дамжуулан худалдааг дэмждэг.

6. Дэлхийд өрсөлдөх чадвартай брэнд, компаниуд:

Samsung Hyun-dae, LG зэрэг дэлхийд танигдсан брэндүүдтэй бөгөөд энэ нь гадаад зах зээлд итгэлцэл, эрэлт хэрэгцээг бий болгодог.

ЕРӨНХИЙ ДҮГНЭЛТ

Монгол Улс шиг хөгжиж буй орнуудын хувьд өөрийн орны онцлог нөхцөл байдлыг олон улсад ойлгуулах, хүлээн зөвшөөрүүлэх асуудал чухал байна. Жижиг эдийн засагтай улс орнуудын хувьд тулгардаг томоохон бэрхшээл нь гадаад зах зээлийн нөлөөлөл, худалдааны хамаарлаас шалтгаалсан эдийн засгийн мөчлөгийн асуудал юм. Тиймээс бид улс орны нийгэм, эдийн засаг, улс төрийн бодлогын гол зорилгын нэг болох гуравдагч хөршийн харилцаа, холбоог баталгаажуулж шинэ зах зээлийг бий болгох, аж үйлдвэрлэл, харилцан ашигтайгаар эдийн засгаа хөгжүүлэх зэрэг олон талт гарцыг эрэлхийлэх асуудал чухал байна. Хоёр улсын гадаад худалдааг регрессийн загвараар шинжлэхэд:

- БНСУ-ын гадаад худалдаанд дараах давуу тал, онцлогууд байгаа тул энэ чиглэлээр хамтран ажиллах боломж Монгол Улсад байна. Үүнд:

1. БНСУ нь экспортод чиглэсэн эдийн засгийн загварыг амжилттай хэрэгжүүлж, өндөр технологийн бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэлээр дэлхийд тэргүүлэгч болсон. Үүнд электроник, автомашин, хагас дамжуулагч зэрэг багтдаг.
2. Samsung, Hyundai, LG зэрэг томоохон корпорациуд (чаебол) нь БНСУ-ын эдийн засгийн гол хөдөлгөгч хүч болж, дэлхийн зах зээлд өрсөлдөх чадварыг

нэмэгдүүлсэн.

3. БНСУ-ын боловсролын систем нь өндөр чадвартай, мэргэшсэн ажиллах хүчийг бэлтгэж, эдийн засгийн өсөлтөд хувь нэмэр оруулсан.
  4. БНСУ нь төсвийн сахилга баттай, гадаад өр багатай, хангалттай валютын нөөцтэй тул эдийн засгийн тогтвортой байдлыг хадгалж чаддаг.
  5. БНСУ нь олон улсын худалдааны гэрээнүүдэд идэвхтэй оролцож, худалдааны түншлэлүүдийг өргөжүүлсэн.
- Хоёр талын худалдааны өсөлтөд ДНБ-ий хэмжээ, инфляцын түвшин, валютын ханш өндөр нөлөөлсөн нь эдийн засгийн хэмжээ нэмэгдэхийн хэрээр үйлдвэрлэлийн чадамж сайжирч, зөвхөн дотоодын хэрэгцээг хангаад зогсохгүй экспортыг нэмэгдүүлэх замаар гадаад худалдааны гадагшлах урсгалыг нэмэгдүүлэх боломжийг бий болгож байна. Тиймээс цаашид хоёр улсын хооронд нэмэлт худалдааг үйлдвэрлэл, үйлчилгээний олон чиглэлээр хийх замаар худалдааны хүчин зүйлсийн нөлөөллийг бууруулж, ханшийн тогтвортой байдлыг гэрээ хэлэлцээрийн түвшинд хийх шаардлагатай.

Ном зүй

Historical Value and the Future of Eastern Mongolia II, International Conference of Eastern Mongolia Project 2015. (2015). Ulaanbaatar.

Korea-Mongolia Economic Relations: How Can They Be Reinforced? (2016). *world economy brief*

Евразийн эрин дахь Монгол Улс, БНСУ-ын ирээдүйн хамтын ажиллагааны яриа, хэлэлцээр. (2016). *Монгол Улс, БНСУ-ын олон улсын семинар*. Улаанбаатар: Гадаад эдийн засгийн бодлогын хүрээлэн.

И Жэ Ён, Жэ Сон Хүн, Г.Мөнхнасан. (2014). Монгол Улсын хөрөнгө оруулалтын орчин, БНСУ-ын ах ахуйн байгууллагууд Монголын зах зээлд өргөнөөр нэвтрэх нь. *БНСУ-ын гадаад эдийн засгийн бодлогын судалгааны хүрээлэн*.

Н.Батнасан, Н.Отгонсайхан,
Д.Нарандалай, Ц.Оюунбилэг.

(2017). Худалдааны гол түнш орнуудтай Чөлөөт худалдааны хэлэлцээр байгуулах боломж болон эрсдэл. Бодлогын судалгаа. *ОЛОН УЛС СУДЛАЛ 118 2017/№1 (107)*.

П.Лувсандорж. (1980). *БНМАУ-ын эдийн засгийн хөгжлийн зангилаа асуудлууд*. Улаанбаатар: ШУАХ.

Э.Гүргэмжав. (2005). *Гадаад худалдааны үйл ажиллагаа: судалгаа, үр дүн, аргачлал*. Улаанбаатар.

유라시아시대 한몽미래협력대화. (2016). 한-몽골국제세미나. 울란바타르: 대외경제정책연구원.

이.영호벌트, 박영옥. (2016년). 국제관계연구소한국어논문모음집. 이.영호벌트박영옥, 국제관계연구소한국어논문모음집 (페이지: 134). 울란바타르: 몽골 과학 아카데미, 국제관계연구소.

БНСУ-ЫН СОЁЛЫН ТАРХАЛТ БА ХАЛЛЮ: ЗӨӨЛӨН ХҮЧ, БҮТЭЭЛЧ ЭДИЙН ЗАСАГ БА ДЭЛХИЙН СОЁЛЫН ИНТЕГРАЦИ¹

Б.Туяа/Ph.D/

(ОУУБИС-ийн Солонгос хэлний боловсролын тэнхим)

tuya.b@ulaanbaatar.edu.mn

Хураангуй

Тус судалгаанд Халлю² хэмээх Солонгос давалгаа үүсэхэд нөлөөлсөн улс төр, эдийн засаг, нийгмийн хүчин зүйлийн тухай авч үзэн, энэхүү үзэгдэл БНСУ-ын үндэсний брэнд болсон явц, цаашдын хөгжлийнх нь боломж сорилтын талаар зөөлөн хүч, бүтээлч эдийн засаг, дэлхийн соёлын интеграци зэрэг онолтой холбон тайлбарлав.

Түлхүүр үгс: Халлю, зөөлөн хүч, бүтээлч эдийн засаг, соёлын үйлдвэрлэлийн бодлого

Удиртгал

Халлю буюу “Korean Wave” гэдэг нь Солонгосын драм, поп хөгжим, гоо сайхан, хувцас загвар, хоол зэрэг соёлын бүтээгдэхүүн дэлхийд өргөн тархсан үзэгдлийг хэлэх бөгөөд БНСУ-ын зөөлөн хүч, бүтээлч эдийн засгийн бодлоготой салшгүй холбогддог (Jin, 2016; Kim, 2020). Энэхүү үзэгдэл нь 1997 оны Азийн санхүүгийн хямралын дараах төрийн стратегийн хөрөнгө оруулалт, соёлын үйлдвэрлэлийн бодлогын үр дүнд бий болсон бөгөөд соёл нь зөвхөн эдийн засгийн бус, дипломат нөлөөллийн чухал хэрэгсэл болж хувирсан (Lie, 2015) байна.

Зөөлөн хүчний онолын үүднээс Халлю нь Жозеф Най (Joseph Nye)-ийн тодорхойлсон соёл, улс төрийн үнэт зүйлс, гадаад бодлого гэсэн гурван эх үүсвэрээр дамжин бусдад нөлөөлж байна. Бүтээлч эдийн засгийн хүрээнд Халлю нь соёл, урлаг, медиа, технологи, инновац зэрэг салбарыг нэгтгэж, эдийн засгийн өсөлт, үндэсний брэнд, зөөлөн хүчний бодит ач холбогдлыг бий болгожээ (Howkins, 2001; Throsby, 2001; Florida, 2002).

Дэлхийн соёлын интеграцийн онолын дагуу Халлю нь соёлын глобалчлал, гибридчлал (hybridization)-ын жишээ болж, К-поп (K-pop), К-драм

¹ This work was supported by the Core University Program for Korean Studies of the Ministry of Education of the Republic of Korea and Korean Studies Promotion Service at the Academy of Korean Studies (AKS-2022-OLU-2250006)

² “Солонгос (Han)” болон “үер, урсгал (gu)” хэмээх утга бүхий хоёр ханзнаас бүрдсэн “Солонгос давалгаа (Korean Wave)” хэмээх нэр томъёог солонгос судлаачдын хэлж заншсанаар, мөн илэрхийлэхэд хялбар байдлыг бодолцон тус өгүүлэлд “Халлю” хэмээн тэмдэглэв.

(K-drama) зэрэг нь үзэгчдийг татаж, Солонгосын соёлын үнэт зүйлсийг дэлхийд түгээж байна (Robertson, 1992; Canclini, 1995).

Халлюгийн үүсэлд эдийн засгийн шинэчлэл, төрийн дэмжлэг, нийгмийн эрэлт, мэдээллийн технологийн хөгжил, институцийн орчин зэрэг хүчин зүйлс нөлөөлсөн. Үүний үр дүнд БНСУ-ын соёлын экспорт өсөж, телевизийн контент, драм, хөгжим, кино нь олон улсын зах зээлд өрсөлдөх чадвартай болсон юм. Халлю нь үндэсний имиж, брэнд, эдийн засаг, дипломат харилцаанд эерэг нөлөө үзүүлж, БНСУ-ын зөөлөн хүчний стратегийн гол хэрэгсэл болж чадсан. Гэсэн хэдий ч Халлю бүс нутгийн хамаарал, зах зээлийн дарамт, улс төрийн хязгаарлалт, өрсөлдөөний нэмэгдэл болон соёлын ялгаанаас шалтгаалсан эсэргүүцэл зэрэг олон талын сорилттой тул цаашид бодлогын хүрээнд анхаарах шаардлагатай байна.

СУДАЛГААНЫ ЗОРИЛГО БА АРГА

Энэхүү судалгааны зорилго нь дараах гурван үндсэн асуултад хариу өгөхөд оршино.

1. Халлюгийн үүсэлд улс төр, эдийн засаг, нийгмийн ямар хүчин зүйлүүд нөлөөлсөн бэ?
2. Халлю хэрхэн БНСУ-ын зөөлөн хүч, үндэсний брэндийн нэг хэсэг болсон бэ?
3. Дэлхийн соёлын зах зээлд Халлюгийн тогтвортой хөгжлийн

боломж, сорилт нь юу вэ?

Судалгааны арга: Баримт бичгийн дүн шинжилгээ (Documentary Analysis), кейс судалгаа

Өгөгдөл цуглуулалт: КОССА тайлан, Брэнд Финанс (Brand Finance) статистик, төрийн соёлын бодлого (МОСТ, 1999; Ministry of Culture and Tourism, 1999).

Кейс судалгаа: К-поп (K-pop), К-драм (K-Drama), К-фүүд (K-Food), К-бюти (K-beauty)

ОНОЛЫН ҮНДЭСЛЭЛ

Зөөлөн хүч ба соёлын дипломат харилцаа

Олон улсын харилцаанд зөөлөн хүч (soft power) гэдэг ойлголт нь улс орнуудын гадаад бодлого, дипломат харилцаа, соёлын нөлөөллийн судалгаанд чухал байр суурь эзэлдэг. Энэхүү онолын ойлголтыг анх АНУ-ын улс төр судлаач Жозеф Най (Joseph Nye) 1990 онд дэвшүүлсэн бөгөөд хожим “Зөөлөн хүч: Дэлхийн улс төрд амжилт олох арга хэрэгсэл (Soft Power: The Means to Success in World Politics, 2004)” бүтээлээрээ дэлгэрүүлсэн байдаг.

Жозеф Най (Joseph Nye) зөөлөн хүчийг “албадлага (force) эсвэл эдийн засгийн шахалт (payment) бус, харин татагдахуйц соёл, үнэт зүйл, бодлогоор дамжуулан бусдад нөлөөлөх чадвар” гэж тодорхойлсон (Nye, 2004). Өөрөөр хэлбэл, улс орон цэрэг, эдийн засгийн

хатуу хүч (hard power)-д түшиглэхээс илүүтэйгээр соёл, үнэт зүйл, бодлогоор татах замаар бусдад нөлөөлөх явдал юм.

Жозеф Най (1990) зөөлөн хүчний гурван гол эх үүсвэрийг дараах байдлаар тодорхойлсон байдаг.

1. Соёл (culture): Улс орны уран зохиол, урлаг, хөгжим, кино, хоол хүнс гэх мэт соёлын элементүүд олон улсын түвшинд татах нөлөө үзүүлдэг.
2. Улс төрийн үнэт зүйлс (political values): Ардчилал, хүний эрх, эрх чөлөө, хууль дээдлэх ёс зэрэг үнэт зүйлс нь олон улсын харилцаанд улс орны нэр хүндийг нэмэгдүүлдэг.
3. Гадаад бодлого (foreign policy): Шударга, хамтын ажиллагаанд суурилсан гадаад бодлого нь бусдад татагдах хүчийг бий болгодог.

Энэхүү зөөлөн хүчний онолын ач холбогдол нь тухайн улс орны олон улс дахь имиж, үндэсний брэндийн үнэлэмжийг дээшлүүлдэг. Соёлын дипломат харилцаа, бүтээлч эдийн засгийг хөгжүүлэхэд түлхэц болдог. Мөн улс орнуудын хоорондын итгэлцэл, хамтын ажиллагааны суурийг тавьдаг. Гэвч зарим судлаачид зөөлөн хүчийг улс төрийн суртал ухуулга хэлбэрээр ашиглаж болох бөгөөд соёлын ялгаа болон улс төрийн нөхцөл байдлаас шалтгаалан бүх улсын хувьд ижил үр дүн гардаггүй, хэмжих нарийн

үзүүлэлт байдаггүй (Li, 2018) хэмээн шүүмжилдэг.

БҮТЭЭЛЧ ЭДИЙН ЗАСАГ

Бүтээлч эдийн засгийг 20-р зууны сүүлээс соёл, урлаг, инновац болон оюуны өмчид суурилсан шинэ эдийн засгийн загвар хэмээн тайлбарлаж ирсэн. Энэ ойлголт нь уламжлалт үйлдвэрлэлийн хүрээнээс хальж, мэдлэг, соёл, технологийн нэгдлийг эдийн засгийн өсөлтийн гол хөшүүрэг гэж үздэг. 1990-ээд оны сүүлээс Жон Хокинс, Дэвид Тросби зэрэг эрдэмтдийн бүтээлээр онолын түвшинд өргөжин, улс орнуудын хөгжлийн бодлогод чухал байр суурь эзэлж эхэлсэн.

Бүтээлч эдийн засгийн онолын суурь нь гурван үндсэн чиглэлд хуваагддаг.

1. Жон Хокинс (John Howkins, 2001) -бүтээлч эдийн засгийн онол: Тэрээр бүтээлч эдийн засгийг соёл, урлаг, загвар, зар сурталчилгаа, хэвлэл мэдээлэл, программ хангамж, телевиз радио гэх мэт 15 салбарын нийлбэр гэж тодорхойлсон.

2. Дэвид Тросби (David Throsby, 2001) -соёлын эдийн засгийн онол: Тэрээр соёлын үйлдвэрлэлийг эдийн засгийн мэдээллийн системийн нэг хэсэг гэж үзэж, урлаг, соёлын бүтээгдэхүүнүүд нь эдийн засгийн болон соёлын үнэ цэнтэй гэж онцолсон.

3. Ричард Флорида (Richard Florida, 2002) -“бүтээлч анги”-ийн онол (Creative Class Theory)-доо инновацын

гол эх үүсвэр бол “бүтээлч анги” буюу шинэ санаа гаргаж, түүнийг хэрэгжүүлэх чадвартай нийгмийн бүлэг гэж тайлбарласан. Энэ бүлэгт инженер, эрдэмтэн судлаач, уран бүтээлч, зохион бүтээгчдийг хамруулдаг. .

Бүтээлч эдийн засаг нь дараах онцлог шинжүүдээр тодорхойлогдоно.

- Инновац ба шинэ санаанд тулгуурлах
- Оюуны өмч, мэдлэгийн капиталын үнэ цэнийг чухалчлах
- Соёл, урлаг, технологийг уялдуулах
- Үндэсний брэнд болон зөөлөн хүчний суурь болох гэх мэт.

Бүтээлч эдийн засаг нь зөөлөн хүчний онол, соёлын дипломат ёсны үзэл санаатай холбогддог. Улс орнууд бүтээлч үйлдвэрлэлээ хөгжүүлэх замаар гадаад харилцаандаа соёлын нөлөөллөө нэмэгдүүлж, үндэсний брэндээ бэхжүүлдэг. Ингэснээр эдийн засаг, соёл, дипломат харилцаа гэсэн гурван түвшинд давуу талууд шинээр бий болдог.

Бүтээлч эдийн засаг бол орчин үеийн дэлхийн эдийн засгийн хамгийн чухал хөгжлийн чиг хандлагын нэг бөгөөд улс орны өрсөлдөх чадвар, нийгмийн хөгжилд гүнзгий нөлөө үзүүлж байна. Энэ нь зөвхөн эдийн засгийн өсөлтийн хөдөлгүүр төдийгүй соёлын үнэт зүйлийг түгээн дэлгэрүүлэх, улс орны зөөлөн хүчийг нэмэгдүүлэх чухал хүчин зүйл болдог.

Бүтээлч эдийн засаг нь соёл, урлаг, медиа, технологи, инновац дээр суурилсан үйлдвэрлэлийг хамардаг бөгөөд нэмүү өртөг шингэсэн бүтээгдэхүүнээр дамжуулан эдийн засгийн тогтвортой өсөлтийг дэмждэг. БНСУ-ын хувьд Халлю нь бүтээлч эдийн засгийн хамгийн амжилттай кейс болж, эдийн засгийн төрөлжилт, экспортын бүтэц, үндэсний имижид чухал хувь нэмэр оруулсан (Howkins, 2001).

ДЭЛХИЙН СОЁЛЫН ИНТЕГРАЦИ

Дэлхийн соёлын интеграци (global cultural integration) гэдэг нь үндэсний, бүс нутгийн, эсвэл орон нутгийн соёлын хил хязгаар бүдгэрч, харилцан нэвтрэлт, уялдаа холбоо нэмэгдэн, “дэлхийн нийтлэг соёлын талбар” бүрэлдэх үйл явцыг хэлдэг. Энэхүү үзэгдлийг онолын үүднээс тайлбарлахдаа соёлын глобалчлал, соёлын солилцоо, соёлын гибридчлал зэрэг суурь ойлголтыг ашигладаг.

1) Соёлын глобалчлалын онол

Соёлын интеграцийн хамгийн түгээмэл онол бол глобалчлалын онол юм. Энэ нь эдийн засаг, технологи, мэдээллийн солилцооны даяаршил нь соёлын тархалтыг түргэсгэж, улс хооронд ижил төстэй хэрэглээ, үнэт зүйлс бий болгодог гэж үздэг.

Робертсон (Robertson, 1992) -ийн тодорхойлсноор глобалчлал нь “дэлхий ертөнцийг нэгэн зэрэг жижгэрүүлж, бүх хүнийг ойртуулдаг” процесс юм.

Энэ хүрээнд поп соёл (кино, хөгжим, загвар) хил хязгааргүй тархаж, соёлын ижилсэл (homogenization) бий болдог.

2) Соёлын гибридчлалын онол

Олон судлаачид гибридчлалын онол (cultural hybridity theory)-ыг дэвшүүлсэн. Тухайлбал, Гарсиа Канклени (Garcia Canclini, 1995) соёлын гибридчлалыг “өөр өөр соёлын элементүүдийн хослол, шинэ бүтээл” гэж тодорхойлсон. Жишээ нь, К-поп нь барууны поп хөгжим, хип-хоп, R&B-ийн нөлөөг Солонгосын уламжлал, хэл, гоо зүйн элементтэй хослуулсан хэлбэр юм.

Энэ нь соёлын интеграци зөвхөн нэг чиглэлд бус, харилцан шингэлцэх үйл явц болохыг харуулдаг.

3) Соёлын империализмын онол

Соёлын империализмын онол (cultural imperialism theory) нь соёлын интеграцийн талаар шүүмжлэлтэй авч үздэг. Шиллер (Schiller, 1976)-ийн үзсэнээр хүчирхэг улс орнуудын соёлын бүтээгдэхүүн (голдуу АНУ-ын кино, медиа) дэлхий даяар тархах нь бусад орны үндэсний соёлд дарамт учруулж, ижилсэл үүсгэдэг. Энэ нь жижиг, хөгжиж буй улс орнуудын соёлын онцлогийг бүдгэрэх аюулд хүргэдэг байна. .

4) Соёлын интеграцийн үр нөлөө

Онолын хувьд соёлын интеграци нь хоёр талтай.

- Эерэг тал: харилцан ойлголцол, хамтын үнэт зүйлс, дэлхийн

иргэншлийн ухамсар нэмэгдэнэ.

- Сөрөг тал: жижиг үндэстний соёл мартагдах, хэрэглээний соёл давамгайлах, соёлын ялгарал бүдгэрэх эрсдэлтэй.

Дэлхийн соёлын интеграци нь глобалчлал, гибридчлал, империализм зэрэг онолуудаар тайлбарлагддаг олон талт үзэгдэл юм. Энэ нь соёлын солилцоо, шинэ бүтээлч хэлбэрийг бий болгож, нэг талаас дэлхийн хамтын үнэт зүйлсийг бүрдүүлэхэд хувь нэмэр оруулдаг бол нөгөө талаас соёлын ялгарал, олон талт байдлыг алдагдуулах эерэг бус байдлыг дагуулдаг.

СУДАЛГААНЫ ҮР ДҮН

1. Халлюгийн үүсэлд нөлөөлсөн БНСУ-ын улс төр, эдийн засаг, нийгмийн хүчин зүйлс

1) Эдийн засгийн хүчин зүйл

1997 оны Азийн санхүүгийн хямралын үед БНСУ гадаад өрийн дарамтад орж, Олон Улсын Валютын Сангаас (ОУВС) 19.5 тэрбум ам.долларын зээл авч бүтцийн шинэчлэл хийхээс аргагүй болсон (World Bank, 1998) юм. Энэ нөхцөлд БНСУ-ын Засгийн газар уламжлалт хүнд үйлдвэрлэл, электронигоос хэт хамааралтай байсан экспортын бүтцийг төрөлжүүлэх зорилгоор соёлын үйлдвэрлэлийг “хоёр дахь экспортын хөдөлгүүр” гэж үзсэн (Ministry of Culture and Tourism of Korea, 1999). 1998 - 2001 оны хооронд валютын нөөц 3.9 тэрбум ам.доллараас 102.8

тэрбум ам.доллар хүртэл өссөн нь (Ministry of Economy and Finance, 2000) соёлын салбарт хөрөнгө оруулах бодит боломжийг бүрдүүлэв.

2) Улс төрийн хүчин зүйл

Ким Дэжүний удирдсан шинэ Засгийн газар соёлын бодлогын хүрээнд шалгуурын хязгаарыг сулруулж, кино болон телевизийн бүтээлд татварын хөнгөлөлт үзүүлэн, дотоодын контентыг гадаад зах зээлд гаргах дэд бүтцийг бүрдүүлсэн (Shim, 2006). Энэ бодлого нь “Сунгасан гарын зарчим (arm’s length principle)” буюу төрийн шууд оролцоог хязгаарласан ч, нөгөөтээгүүр бодлогоор дэмжсэн шинэ хандлагаар илэрсэн (Jin, 2016). Мөн өмнө нь өрсөлдөгч хэмээн үзэж байсан төр, хувийн хэвшлийн байгууллагууд хамтын ажиллагаанд суурилсан стратегийн хүрээнд нэгдсэн нь онцгой ач холбогдолтой байв (Kim, 2002).

3) Нийгмийн хүчин зүйл

1987 оны ардчиллын өөрчлөлт нь үзэл бодлын болон хэвлэлийн эрх чөлөөг өргөжүүлж, соёлын илүү нээлттэй орчныг бүрдүүлсэн (Chang, 2000). Үүний зэрэгцээ Солонгосын шинэ үеийн залуус барууны болон Японы поп соёлын нөлөө авч, дотоодын поп соёлын эрэлт нэмэгдсэн нь шинэ зах зээлийн суурь болсон (Russell, 2008). Санхүүгийн хямралын дараах нөхцөлд үндэсний бахархлыг сэргээх эрэлт хүчтэй болж, “Солонгосын онцлог, соёлыг дэлхийд таниулах” хүсэл эрмэлзэл өргөн тархав (Lee, 2011).

4) Гадаад орчны хүчин зүйл

Глобалчлалын эрчимжих үйл явц болон мэдээллийн технологийн дэвшил (CD/DVD, хиймэл дагуулын телевиз, интернэт) нь Солонгосын соёлын бүтээгдэхүүнийг бүс нутгийн хэмжээнээс давж дэлхийд түгээхэд таатай нөхцөлийг бүрдүүлэв (Jin, 2007). Мөн Японы анимэйшн, Тайван болон Хонконгийн кино зэрэг бүс нутгийн туршлагаас суралцаж, өрсөлдөхүйц соёлын контент хөгжүүлэхэд түлхэц болсон (Iwabuchi, 2002).

5) Институцийн хүчин зүйл

1999 онд батлагдсан “Соёлын үйлдвэрлэлийг дэмжих ерөнхий хууль” нь соёлыг гоёл чимэглэл, үзэл суртлын хэрэгсэл бус эдийн засгийн үйлдвэрлэлийн салбар гэж тодорхойлсноор институцийн хувьд томоохон өөрчлөлт авчирсан (МОСТ, 1999). Соёлын яамны бүтэц шинэчлэгдэж, соёлын контентын тусгай сангууд байгуулснаар системтэйгээр дэмжлэг үзүүлэх нөхцөл бүрдэв (Shim, 2006).

6) Зөөлөн хүч ба олон улсын имиж

Соёлын үйлдвэрлэл нь зөвхөн эдийн засгийн ач холбогдолтой төдийгүй БНСУ-ын зөөлөн хүчийг бэхжүүлэх дипломат хэрэгсэл болон хувирсан. Ерөнхийлөгч Ким Дэжүний хэрэгжүүлсэн соёлын бодлого, түүнтэй уялдсан олон улсын имиж, ялангуяа Нобелийн энх тайвны шагнал (2000) нь Солонгосын нэр хүндийг дэлхийд

өргөхөд чухал нөлөө үзүүлсэн (Kim, 2003).

Эдгээр хүчин зүйлсийн нөлөөгөөр Солонгосын драм болон хөгжмийн салбар богино хугацаанд амжилт гаргаж эхэлсэн. “Хайр гэдэг чинь юу юм бэ (What is Love , 1997), “Өвлийн хайрын дуу (Winter Sonata, 2002) зэрэг драмууд Азийн зах зээлд өндөр амжилт олсон бол хамтлаг, дуучид (Н.О.Т., Sechs Kies, BoA зэрэг) Азийн хөгжмийн зах зээлд гарч, К-попын эхний үеийг төлөөлөв (Russell, 2008).

2001–2005 онд телевизийн контентын экспорт жилд дунджаар 30%-аар өссөн нь БНСУ-ын соёлын үйлдвэрлэлийн өрсөлдөх чадвар хурдтай нэмэгдсэнийг илтгэнэ (КОССА, 2006).

Хүснэгт 1. БНСУ-ын телевизийн контентын экспортын өсөлт (2001–2005)

Он	Экспорт (мянган ам.доллар)	Өсөлт (%)
2001	50,000	-
2002	65,000	30
2003	84,500	30
2004	109,850	30
2005	142,805	30

Эх сурвалж: КОССА (2006)

КОССА (Korea Creative Content Agency)-аас гаргасан "2023 оны телевизийн контентын экспортын тайлан"-д дурдсанаар, БНСУ дахь дижитал контентын хэрэглээ, тэр дундаа ОТТ (Over-The-Top) үйлчилгээний хэрэглээ нь сүүлийн

жилүүдэд эрчимтэй өсөж байна. 2023 оны хоёрдугаар хагас жилийн байдлаар, телевизийн контентын экспортын хэмжээ 293.98 сая ам.долларт хүрч, өнгөрсөн оны мөн үеэс 1.8%-аар өссөн байна. Гэхдээ, энэ өсөлт нь сүүлийн үед зарим сөрөг байдалтай байгаа бөгөөд экспортын индекс 96.5-аас 94.3 болж буурсан байна.

2. Халлю: БНСУ-ын зөөлөн хүч ба үндэсний брэндийн нэг хэсэг

Жозеф Найгийн зөөлөн хүчний онол нь улс орнууд бусдад соёл, үнэт зүйл, бодлогоор дамжуулан нөлөөлөх боломжтойг тайлбарласан. К-поп (BTS, Blackpink) ба К-драм (Squid Game) нь энэ онолын бодит жишээ болж, дэлхий дахинд Солонгосын имижийг эергээр түгээж, залуусыг татсан. Халлюгийн олон улс даяарх тархалт нь зөвхөн соёлын бүтээгдэхүүний хэрэглээний өсөлтөөр хязгаарлагдахгүй бөгөөд БНСУ-ын зөөлөн хүчний нөлөөллийг өргөжүүлж, үндэсний имижийг шинэ түвшинд хүргэсэн үзэгдэл юм.

Нэгдүгээрт, Халлю нь соёлын дипломат ажиллагааны чухал хэрэгсэл болсон. Солонгосын драм, кино, поп хөгжим, гоо сайхны бүтээгдэхүүн зэрэг нь улсын дүр төрхийг эергээр төлөөлж, дэлхий даяар “орчин үеийн, шинэлэг, бүтээлч” гэсэн имижийг бүрдүүлэв (Choi, 2018). Соёлын бүтээгдэхүүнд шингэсэн үндэсний элементүүд, тухайлбал ханбук, уламжлалт хоол, газар зүйн байршил

зэрэг нь гадаадын үзэгчдийн сонирхлыг нэмэгдүүлж, аялал жуулчлал болон боловсролын солилцоонд чухал хувь нэмэр оруулсан. Жишээлбэл, Өвлийн хайрын дуу (Winter Sonata, 2002) аялал жуулчлалыг огцом өсгөсөн бол Ганнам стайл (Gangnam Style, 2012) дэлхийн хэмжээнд Солонгосын соёлыг түгээжээ.

Хоёрдугаарт, Халлю нь үндэсний брэндийн стратегийн гол тулгуур болсон. 2009 онд байгуулсан “БНСУ-ын Үндэсний Брэндийн Хороо (Korea Brand Committee)” нь улсын имижийг бэхжүүлэхдээ Халлюг цөм болгон ашигласан. 2010-аад оноос эхлэн Солонгосын томоохон технологийн брэндүүд (Samsung, Hyundai, LG гэх мэт) Халлюгийн соёлын нөлөөллийн хамтаар олон улсын зах зээлд өрсөлдөх чадвараа нэмэгдүүлж, хэрэглэгчдийн итгэлийг олж авсан. Брэндийн Санхүүгийн Үнэлгээний Компани (Brand Finance)-ийн 2022 оны тайланд дурдсанаар БНСУ-ын “Үндэсний брэндийн үнэ цэн (nation brand value)” сүүлийн арван жилд хоёр дахин өсөж, дэлхийд эхний 10-т багтсан нь Халлюгийн нөлөөтэй шууд холбоотой хэмээн дүгнэжээ.

Гуравдугаарт, Хокинс ба Тросбигийн бүтээлч эдийн засгийн онолд соёл, урлаг, технологийн нэгдэл эдийн засгийн өсөлтөд шууд нөлөөлдөг гэж үздэг. К-поп, К-драм, К-бюти, К-фүүд зэрэг кейсүүд эдгээр салбарын инновац, оюуны өмч, бүтээлч үйлдвэрлэлээр дамжуулан эдийн засгийн үр өгөөжийг бий болгосон.

Жишээ нь, 2021 онд К-контентын экспорт 12 тэрбум ам.доллар хүрсэн нь автомашины экспортын зарим салбартай өрсөлдөхүйц түвшинд очив. (Korea Creative Content Agency, 2022). Үүнээс гадна, Халлюгийн нөлөөгөөр жил бүр 10 сая гаруй жуулчин татагдан, “К-аялал жуулчлал (K-tourism)” нэртэй шинэ аялал жуулчлалын бүтээгдэхүүн бий болсон байна.

Дөрөвдүгээрт, БНСУ нь Халлюг зөөлөн хүчний жишиг кейс болгон ашиглаж байна. Соёлын контент нь улс төр, дипломат харилцаанд эерэг нөлөө үзүүлж, бүс нутгийн түүхийн маргаан болон дипломат зөрчилдөөнийг тэнцвэртэй болгох хэрэгсэл болж чадсан. Мөн хөгжиж буй орнуудад К-поп, боловсролын солилцоогоор дамжуулан дипломат харилцааг өргөжүүлэхэд чухал үүрэг хүлээсэн.

Дүгнэж хэлбэл, Халлю нь БНСУ-ын зөөлөн хүчний стратегийн гол хэрэгсэл болж, үндэсний брэндийн үнэ цэнийг өсгөж, эдийн засаг, дипломат харилцаанд нөлөөлсөн иж бүрэн соёлын үзэгдэл юм.

3. Дэлхийн соёлын зах зээлд Халлюгийн тогтвортой хөгжлийн боломж ба сорилт

Халлю нь дэлхийн соёлын зах зээлд зөвхөн Солонгосын соёлын бүтээгдэхүүн түгээх үзэгдэл биш, мөн тогтвортой өсөлт, олон улсын нөлөөг нэмэгдүүлэх стратегийн хэрэгсэл болж байна.

1) *Боломжууд*

Дижитал платформуудын өргөжилт (Netflix, YouTube, TikTok гэх мэт) нь Солонгосын контентыг хил хязгааргүй хүргэх боломжийг нэмэгдүүлсэн. Жишээлбэл, “Амь өрсөн тоглоом (Squid Game, 2021) Нетфликс (Netflix)-д хамгийн өндөр үзэлтэй цуврал болж, Солонгосын драмын олон улсын үнэлэмжийг шинэ түвшинд хүргэсэн (Choi, 2021). Зөөлөн хүчний онолын дагуу, ийм контент нь үзэгчдийн сонирхол, сэтгэлд нөлөөлж, улс орны нөлөөллийг хүчтэй болгодог. Мөн Халлю зөвхөн соёлын бүтээгдэхүүнээр хязгаарлагдахгүй, хоол, гоо сайхан, загвар (K-food, K-beauty, K-fashion) зэрэг бусад салбарт синергетик нөлөө үзүүлж байна. Жишээ нь, К-поп, айдолын сурталчилгаа нь гоо сайхны бүтээгдэхүүний борлуулалтыг олон улсад нэмэгдүүлж, К-драм дахь хоолны дүрслэл К-фүүдийн зах зээлийг өргөжүүлсэн (Kim, 2020). Халлю нь БНСУ-д “зөөлөн хүчний шинэ стандарт” болон өргөжиж, Азийн бусад улс болон өрнөдийн орнуудтай өрсөлдөх давуу талыг бий болгож байна. Энэ нь дипломат харилцааны соёлын хэрэгсэл болж, стратегийн ач холбогдолтойг илэрхийлж байна. (Jin, 2016).

2) *Сорилтууд*

Халлюгийн гол хэрэглэгчид нь эхэндээ Зүүн болон Зүүн Өмнөд Ази байсан ч дэлхийд тэлэхийн хэрээр тодорхой бүс нутгийн хэрэглэгчдэд хэт

түшиглэх эрсдэл хэвээр байна (Russell, 2008). К-поп, драмын үйлдвэрлэлд зах зээлийн дарамт нэмэгдэхийн хэрээр бүтээлийн чанар буурах, нэг хэвийн контент олшрох эрсдэлтэй. Үзэгчдийн хүлээлт өндөр болсон тул шинэ, шинэлэг контентыг тасралтгүй гаргах шаардлага үүссэн (Jin, 2007). Мөн зарим улс орнууд (Хятад, Энэтхэг) Халлюгийн нөлөөллийг хязгаарлах бодлого явуулж байна. Жишээ нь, Хятадад К-поп болон К-драмын албан ёсны нэвтрүүлгийг хязгаарлах, квот тогтоох зэрэг арга хэмжээ авсан нь соёлын нөлөөллийн улс төрийн эмзэг байдлыг харуулж байна (Iwabuchi, 2002). Нөгөөтээгүүр, Япон, Тайланд, Турк, Энэтхэг зэрэг улс өөрийн контентыг дэлхийн зах зээлд түлхэж, Солонгосын контенттой өрсөлдөж эхэлсэн.

Халлюгийн эсрэг жишээнүүд (Case Studies)-ийг авч үзвэл дараах байдалтай л байна.

а) Бүс нутгийн хамаарал ба улс төрийн эмзэг байдал: Хятадын жишээ

2016 онд Өмнөд Солонгос АНУ-тай хамтран пуужингийн хамгаалалтын систем (ТНААД)-ийг байршуулсны дараагаар Хятад улс К-поп болон К-драмын урсгалыг хязгаарласан. Үүний үр дүнд Солонгосын алдартай хамтлагуудын Хятадад хийхээр төлөвлөсөн тоглолтууд цуцлагдаж, телевизийн сувгуудад нэвтрүүлэх драмын тоонд квот тогтоосон бөгөөд Солонгосын одууд Хятадын

сурталчилгаанд оролцох эрхээ алдсан. Энэ тохиолдол нь Халлюгийн бүс нутгийн хэт төвлөрөл улс төрийн нөхцөл байдалд хэр эмзэг болохыг харуулсан (Iwabuchi, 2002).

б) Зах зээлийн дарамт ба чанарын асуудал: К-драмын сунжрал

К-поп болон драмын зах зээлд хэрэглэгчдийн хүлээлт өндөр, өрсөлдөөн ширүүссэнээс шалтгаалан нэг хэвийн агуулга олширч, бүтээлийн чанар буурах эрсдэлтэй болсон. Жишээлбэл, “Цэцгэн дундах залуус” (Boys Over Flowers, 2009) болон “Өв залгамжлагчид (The Heirs, 2013)” зэрэг бүтээлүүд эхний ангиудаараа өндөр үнэлгээ авсан ч дунд үеэсээ үйл явдал сунжрах, хэвшмэл зохиомжийн давтамж зэргээс болж үзэгчдийн сонирхлыг бууруулсан. Энэ нь зах зээлийн дарамт бүтээлч чанарт хэрхэн сөргөөр нөлөөлж байгааг харуулж байна (Jin, 2007). Контентын экспорт өсөх тусам “массовизаци, чанарын уналт” үүсэж, соёлын нөлөөллийн уламжлалт шинэлэг байдал алдагддаг.

с) Өрсөлдөөний өсөлт: Туркийн цуврал киноны жишээ

Сүүлийн жилүүдэд Туркийн олон ангит драмууд (Magnificent Century, Diriliş: Ertuğrul) нь Ойрх Дорнод, Балкан, Латин Америкийн зах зээлд хүчтэй байр суурь эзэлж, К-драмын нөлөөг сорьж эхэлсэн. Эдгээр бүтээлүүд нь гэр бүл, шашин, түүхэн сэдвийг түлхүү харуулснаар тухайн бүс нутгийн соёлын хэрэгцээнд

илүү нийцэж байна. Нетфликс зэрэг платформууд Туркийн контентод хөрөнгө оруулалт хийж, олон улсад гаргах болсон нь Солонгосын соёлын бүтээгдэхүүн дангаараа давамгайлж чадахгүй, өрсөлдөөн улам эрчимжиж буйг харуулж байна (Jin, 2016).

д) Соёлын ялгаа: Арьсны өнгө, гоо сайхны стандарт

Солонгосын поп соёлд түгээмэл ажиглагддаг “арьс цайруулах” гоо сайхны стандарт барууны орнуудад хүчтэй шүүмжлэл дагуулсан. Жишээлбэл, К-попын зарим клип болон сурталчилгаанд арьс цайруулах бүтээгдэхүүнийг голчлон сурталчилсан нь арьсны өнгөөр ялгаварлан гадуурхах үзлийг өдөөсөн гэж үздэг. Барууны орнуудад “Цагаанаар будаж өнгөлөхийг зогсоо (StopWhitewashing)” гэх мэт хөдөлгөөн өрнөж, Солонгосын гоо сайхны стандартыг шүүмжилсэн нь соёлын үнэт зүйлсийн зөрчил илэрч буй тод жишээ юм (Lee, 2018).

е) Хүйсийн дүрслэл ба жендерийн шүүмжлэл

Зарим К-драмд эмэгтэй дүрүүдийг сул дорой, эрэгтэйгээс хамааралтайгаар дүрслэх нь жендерийн тэгш байдлыг дэмжигчид болон барууны үзэгчдийн дунд шүүмжлэл дагуулдаг. Жишээлбэл, “Миний үзэсгэлэнт хатагтай” (My Fair Lady) “Гэгээлэг үнсэлт” (Playful Kiss) зэрэг бүтээлүүдэд эрэгтэй дүрүүдийн давамгайлыг романтик байдлаар дүрслэх нь хүйсийн хэвшмэл ойлголтыг бататгаж байна хэмээн судлаачид

тэмдэглэсэн байдаг (Russell, 2008).

Дээрх жишээнүүд нь Халлюгийн дэлхийн зах зээлд амжилттай тэлж буйг үл харгалзан, Халлю бүс нутгийн хамаарал, зах зээлийн дарамт, улс төрийн хязгаарлалт, өрсөлдөөний ахиц, соёлын ялгаанаас шалтгаалсан эсэргүүцэл зэрэг олон талын сорилттой тулгарч байгааг харуулж байна.

ДҮГНЭЛТ БА САНАЛ

Халлю нь БНСУ-ын зөөлөн хүч, бүтээлч эдийн засаг, үндэсний брэндийг бэхжүүлэх иж бүрэн үзэгдэл болж чадсан. К-поп, К-драм зэрэг соёлын бүтээгдэхүүнүүд үзэгчдийн сонирхлыг татаж, Солонгосын имижийг дэлхийд түгээж, улмаар эдийн засгийн шууд орлого, аялал жуулчлал, брэндийн үнэ цэнийг нэмэгдүүлсэн. Мөн дижитал платформ (Netflix, YouTube, TikTok) болон олон салбарын синергетик нөлөө нь Халлюгийн амжилтын түлхүүр болсон. Гэвч Халлюгийн тогтвортой хөгжлийг хангахын тулд зах зээлийн төрөлжилт, чанарын баталгаа, соёлын харилцан ойлголт, олон улсын улс төрийн нөлөөллийг зохицуулах шаардлага урган гарч байна.

НОМ ЗҮЙ

- Brand Finance. (2022). *Nation brands report 2022*. Brand Finance.
- Canclini, N. G. (1995). *Hybrid cultures: Strategies for entering and leaving modernity*. University of Minnesota Press.

Санал:

I. Контентын төрөл, чанарыг дэмжих

- Зах зээлийн дарамт болон үзэгчдийн өндөр хүлээлтийг тооцож, шинэлэг, олон төрлийн контентыг дэмжих санхүүгийн болон институцийн хөшүүрэг бий болгох.

Жишээ: төрийн болон хувийн хэвшлийн хамтарсан контент сан бүрдүүлэх, уран бүтээлчдэд инновацын грант өгөх гэх мэт.

II. Олон улсын соёлын харилцан ойлголт, дипломат ур чадварыг дэмжих

- Халлюгийн контент нь зөөлөн хүчний хэрэгсэл учир улс төр, соёлын маргаан үүсгэхээс урьдчилан сэргийлж, олон талт соёлын түншлэл, дипломат харилцаанд интеграци хийх бодлого хэрэгжүүлэх. Халлю нь зөөлөн хүч болон эдийн засгийн үр өгөөжийг нэгэн зэрэг бий болгосон цогц үзэгдэл хэдий ч контентын төрөл, чанар, олон улсын соёлын харилцан ойлголтыг дэмжихэд бодлогын хүрээнд эргэн харах шаардлагатай байна.

- Chang, W. (2000). *Democratization and cultural policy in South Korea*. Seoul National University Press.
- Choi, J. (2018). *Hallyu and Korean soft power*. K-Culture Press.
- Choi, J. (2021). *Squid Game and the global rise of Korean content*. K-Culture Press.

- Florida, R. (2002). *The rise of the creative class*. Basic Books.
- Howkins, J. (2001). *The creative economy: How people make money from ideas*. Penguin.
- Iwabuchi, K. (2002). *Recentering globalization: Popular culture and Japanese transnationalism*. Duke University Press.
- Jin, D. Y. (2007). Reinterpretation of cultural globalization: Korean media and popular culture in Asia. *Media, Culture & Society*, 29(5), 745–764.
- Jin, D. Y. (2007). Reinterpretation of cultural imperialism: Emerging domestic market vs continuing US dominance. *Media, Culture & Society*, 29(5), 753–771.
- Jin, D. Y. (2016). *New Korean Wave: Transnational cultural power in the age of social media*. University of Illinois Press.
- Kim, D. (2002). Cultural policy and the Korean wave. *Korean Journal of Policy Studies*, 17(2), 45–67.
- Kim, S. (2003). The Korean wave and soft power. *East Asian Review*, 15(1), 123–146.
- Kim, Y. (2020). *K-pop, K-beauty, and the globalization of Korean culture*. Korean Cultural Institute.
- Korea Creative Content Agency. (2006). *White paper on Korean culture industry*. KOCCA.
- Korea Creative Content Agency. (2022). *Content industry statistics*. KOCCA.
- Lee, H. K. (2011). Cultural policy and the Korean wave. *International Journal of Cultural Policy*, 17(2), 150–166.
- Lee, S. J. (2018). The politics of skin color and beauty culture in South Korea. *Journal of Asian Studies*, 77(3), 639–659.
- Li, H. (2018). Propaganda rap, new media, and China's soft power. *Asian Journal of Communication*, 28(3), 281–298.
- Lie, J. (2015). *K-pop: Popular music, cultural amnesia, and economic strategy in South Korea*. University of California Press.
- Ministry of Culture and Tourism of Korea. (1999). *Cultural industry promotion act*.
- Ministry of Economy and Finance of Korea. (2000). *Economic white paper*.
- Nye, J. (2004). *Soft power: The means to success in world politics*. Public Affairs.
- Robertson, R. (1992). *Globalization: Social theory and global culture*. Sage.
- Russell, M. (2008). *Pop goes Korea: Behind the revolution in movies, music, and internet culture*. Stone Bridge Press.
- Schiller, H. I. (1976). *Communication and cultural domination*. M. E. Sharpe.
- Shim, D. (2006). Hybridity and the rise of Korean popular culture in Asia. *Media, Culture & Society*, 28(1), 25–44.
- Throsby, D. (2001). *Economics and culture*. Cambridge University Press.
- UNCTAD. (2010). *Creative economy report 2010*. United Nations.
- World Bank. (1998). *Korea crisis report*.

한국과 몽골 여성 관련 속담에 나타난 의식구조 비교: 부부, 가족 관계를 중심으로

Монгол ба Солонгос эмэгтэйчүүдтэй холбоотой зүйр цэцэн үгэнд
илэрсэн ухамсрын бүтцийн харьцуулалт:
Гэр бүлийн болон эхнэр, нөхрийн харилцааны жишээн дээр

이승훈/Ph.D/

(국제울란바타르대학교 기초교육학과 교수)

seunghoon.l@ulaanbaatar.edu.mn

Abstract

This study compares the underlying structures of consciousness reflected in Korean and Mongolian proverbs related to women—particularly within marital and family relationships—by categorizing them into *value systems*, *gender hierarchies*, and *behavioral norms*. Korean proverbs reflect Confucian ideology, patriarchal values, and a kinship-centered family order, emphasizing obedience, patience, and sacrifice from women, and placing wives and daughters-in-law in hierarchical relationships. In contrast, Mongolian proverbs—rooted in nomadic culture—highlight autonomy, practicality, and a more egalitarian family structure. They portray wives and daughters-in-law as independent and cooperative figures, emphasizing wisdom, self-reliance, and mutual respect.

While both cultures share common values such as mother-in-law and daughter-in-law conflicts, the ideal of a virtuous wife, and respect for elders, there are significant differences in women's status, familial roles, power structures, and the portrayal of inter-female relationships.

In conclusion, proverbs serve as cultural mirrors that reflect societal values and structures. Future research should explore more diverse female identities and delve deeper into worldview, ethics, and other thematic aspects found in the proverbs of both nations.

주제어: 부부, 며느리, 시어머니, 아내, 시누이, 가치구조, 성별위계, 행동규범

I. 서론

본 논문은 한국과 몽골 여성 관련 속담 중에서 여자의 부부관계, 가족관계를 중심으로 한 속담들을 고찰함으로써 그 속에 나타난 의식구조의 특성을 비교하고자 한다.

연구자는 이전 연구(IUU 한국학연구, Vol.6)에서 “한국과 몽골 여성 관련 속담에 나타난 언어문화적 특성”을 두 민족의 여성 비하, 운명, 외모, 성품, 언행이라는 다섯 가지 소재로 나누어 고찰했다. 그때 논문 분량의 한계상 미처 다루지 못했던 여성의 ‘관계’에 대한 속담들을 통해서 그 속에 내재된 두 민족 의식구조의 특성, 공통점과 차이점을 비교하고자 한다.

여성속담에 나타난 한국인의 의식구조 관련 연구로는 김종택의 “한국인의 전통적인 여성관-속언, 속담을 통하여(1978)”와 노은희의 “속담에서의 ‘여성’ 표현에 나타난 발상 연구(1997)”, 그리고 방운규의 “여성 관련 속담에 나타난 한국인의 의식구조(2004)”가 대표적이다. 방운규는 한국 속담 속에 나타난 여성의 이미지, 역할, 사회적 위치 등을 분석해 한국 사회의 성차별적 의식 구조를 드러냄으로써 속담이 단순한 언어 표현을 넘어 사회문화적 가치관을 반영하는 중요한 지표임을 보여주었다. 몽골 속담으로는 Ж.Баянсан(제.바양산)의 “Эмэгтэй хүн, эрэгтэй хүнийг үзэх монголчуудын энгийн сэтгэлгээний онцлогийг зүйр цэцэн үгийн хэрэглэгдэхүүнд тайлбарлах боломж(1999)”와 Д.Баасанбат(데.바상바트), Мехмет

Саглам(메흐멧 사글람)의 “Монгол зүйр цэцэн үгээр “эмэгтэй” хүний эерэг үнэлэмжийг илэрхийлэх онцлог(2004)” 연구가 있다.

본 연구는 문헌조사에 따른 비교 연구방법을 선택했으며, 한국 속담으로는 국립국어원의 “표준국어대사전”, 정종진의 “한국 속담대사전(2006)”, 송재선이 엮은 “우리말속담큰사전 (2010)”을, 몽골 속담으로는 С.Чулуунпүрэв(스.출롱푸렐), Б.Одончимэг(베.어덩치맥)의 “Монгол хэлний хэвлэл хэлцийн толь(2012, 몽골 속담사전)”, Г.Ринчэнсамбуу, “Монгол Ардын Зүйр Цэцэн Үг (2008)”, Банзрагч (베.반즈락치)의 “Зүйр цэцэн үгийн түүвэр (2009)”, 민은미 편저의 “몽골 속담풀이(2011)”를 참고했다.

II. 의식구조의 개념과 분석 방법

표준국어대사전을 보면 의식은 “사회적·역사적으로 형성되는 사물이나 일에 대한 개인적·집단적 감정이나 견해나 사상”을 뜻한다. 따라서 의식구조란 “한 사회의 구성원들이 공유하는 가치, 신념, 사고방식, 정서적 반응 양식 등 정신적·문화적 기반의 체계”를 의미한다. 의식구조는 특정한 시대, 지역, 계급, 성별에 따라 다르게 형성되며, 길으로 드러나는 언어, 속담, 관습, 상징 등을 통해 파악할 수 있다.

미국의 문화인류학자 클리포드 기어츠(Clifford Geertz, 1926~2006)는 ‘문화란 인간이 스스로 만들어낸 상징과 의미의 체계이며, 인간의

행위는 항상 이러한 문화적 맥락 안에서 이루어진다.’라고 했다(기어츠, 2009:24-25). 의식은 단지 개인 내부에서 형성되는 것이 아니라, 문화라는 ‘의미의 그물(webs of significance)’ 속에서 구성된다.’라고 했다(기어츠, 2009:13). 속담은 바로 이런 의미의 그물을 응축한 상징적 산물이라 할 수 있다. 인간은 ‘표상(representation)’을 통해 사물을 인식하는데 이 표상은 언어, 종교, 예술, 관습, 속담과 같은 상징체계(symbolic systems)를 통해 전달된다.¹ 이러한 상징체계를 통해 우리는 사물과 사건을 이해하고, 다른 사람들과 공유한다. 인간의 의식은 이 상징체계를 통해 사회적으로 구성되며 특정 문화 속에서 의미를 갖는다. 예를 들어, 어떤 행동이 ‘부끄러운 것’인지, ‘존경받을 일’인지는 문화적 문맥 없이는 판단할 수 없다. 기어츠는 인간의 행위를 이해하기 위해선 행위가 발생한 문화적 맥락(context)을 해석해야 한다고 주장했다(기어츠, 2009:20). 의식은 개별적·자율적인 주체의 내면에서 나오는 것이 아니라, 사회적으로 구성된 상징, 가치, 규범, 언어, 속담 등의 구조 속에서 형성된다는 말이다. 속담은 그 사회의 사고방식, 가치관, 성역할 인식을 담고 있다. 여성 관련 속담은 여성에 대한 사회적 기대와 규범을 담고 있기에, 이를 통해 여성에 대한 사회적

통념이나 사회적 의식구조를 파악할 수 있다.

연구자는 여성 관련 양국의 속담을 통해서 두 사회가 여성의 역할을 어떻게 평가하고 있는지에 대한 가치구조²와 남성과 여성 또는 가족 내 여성 서로 간의 위치를 위계적으로 제시하고 있는가에 대한 성별 위계³, 그리고 여성에게 요구되는 행동이나 성품, 도덕성을 무엇으로 규정하는지에 대한 행동 규범⁴ 등으로 분류해 양국의 의식구조를 비교·분석하고자 한다. 이를 표로 간단히 설명하면 다음과 같다.

표1. 여성관련 속담 비교분석표

분류	내용
가치구조	여성의 역할을 어떻게 평가하고 있는가? (존중, 비하, 규범화 등)
성별 위계	가족관계 속에서 남성과 여성의 위치를 위계적으로 제시하고 있는가?
행동 규범	여성에게 요구되는 행동, 성품, 도덕성은 무엇인가?

III. 한국과 몽골의 여성 관련 속담에 나타난 의식구조

1. 부부 관계 속에서의 여성 관련 속담

1.1. 한국 속담

² 가치구조(value structure)란 개인이나 집단이 중요하다고 여기는 가치들의 체계적인 배열이나 관계를 의미한다. 이는 개인의 신념, 태도, 행동 등에 영향을 미치며, 이를 통해 사회, 문화적 특성을 알 수 있다.

³ 성별 위계(gender hierarchy)란 남녀 성별에 따라 권력이나 자원, 기회 등이 불평등하게 분배되는 현상을 말한다.

⁴ 행동규범(norms of behavior)이란 속담에 담긴 사회적 규범과 가치관을 나타내며, 여성 관련 속담에서는 여성의 행동 기준과 가치관을 반영한다.

¹ 인간은 현실 세계의 사물이나 사건을 직접 경험하는 것뿐만 아니라, 그것들을 머릿속으로 재현하고 이해하는데, 이때 사물이나 사건을 나타내는 이미지를 표상이라 한다. 문화는 인간이 자신의 경험을 해석하고 행동의 지침으로 삼기위한 의미의 틀이다.

1.1.1. 가치구조

유교적 사회질서를 강조한 조선에서 삼강오륜 중의 한 덕목은 부위부강, 부부유별이었다.⁵ 부부 사이에는 강령이 있어서 아내는 남편이 이끄는 대로 따라야 하며, 부부 사이에는 구별이 있어서 서로의 역할을 침범해서는 안 된다는 뜻이다. 남편은 바깥일을, 아내는 집안일을 담당하며 남편은 외부로부터 가정을 보호하고 경제적 책임을 지는 역할을, 아내는 가정 내에서 자녀와 가사를 비롯한 집안을 돌보는 역할을 자연스러운 일로 여겼다. 이러한 구별된 역할을 잘 감당함으로써 가정의 안정과 사회의 질서를 유지하는 것이 조화를 강조한 유교사회의 주된 가치였다. 따라서 한국에서는 여자의 역할을 집안으로 정하고 있으며, 이 역할을 잘 감당하지 못하거나 남성의 역할을 하부로 침범하는 여자에 대해서는 부정적으로 묘사하는 속담이, 반대로 아내의 역할을 잘 감당하는 여자에 대해서는 칭찬하는 속담이 많다.

① 남편은 두레박 아내는 항아리

⁵ 국사편찬위원회 <우리역사넷>을 보면 삼강오륜은 중국 전한의 유학자 동중서가 공자와 맹자의 학설에 기초하여 삼강오상설을 설명한 것에서 유래되었고, 이후 조선의 유교사회에서 반드시 지켜야 할 기본적 사회 윤리로 인정되었다. 삼강은 군위신강, 부위자강, 부위부강을 말하는데 ‘군위신강’은 임금과 신하 사이에 지켜야 할 강령, ‘부위자강’은 아버지와 자식 사이에 지켜야 할 강령, ‘부위부강’은 부부 사이에 지켜야 할 강령을 의미한다. 오륜은 부자유친, 군신유의, 부부유별, 장유유서, 봉우유신이다. 모두 인간관계와 인간이 자신의 지위에서 지켜야 할 역할과 윤리적 의무 등을 강조하는 내용이다.

② 여자가 날뛰면 집안이 망한다.⁶

③ 가구는 빌리면 버리고 여자는 돌리면 버린다.⁷

④ 어진 아내는 온 가족을 화목하게 만들고, 간사한 아내는 온 가족의 화목을 깨뜨린다.⁸

속담 ①은 두레박으로 물을 길어다 항아리에 물을 채웠던 옛날의 상황에서 나온 속담으로 남편이 두레박처럼 밖에 나가 돈을 벌어가지고 오면 아내는 항아리처럼 그것을 잘 모으고 간직해야한다는 부부의 역할을 유교적 질서로 묘사하고 있다. ②와 ③은 여성이 그릇과 같이 밖으로 나돌아다니면 문제가 생기기 쉽고, 또 여자가 나대거나 설치고 교만하여 남자를 무시하면 집안이 잘될 수 없다는 뜻이다. 반대로 ④처럼 아내는 가정에서 위기나 어려움이 생길 때 부지런함과 어진 성품으로 위기를 극복하는 여인이 되어야 할 것을 말한다.

가부장적 유교사회인 한국에서 아내의 역할은 행실이 어질고 남편을 위하고 모든 것을 참고 양보하며 자기희생적인 삶을 사는 것이다. 인내, 검소함, 근면한 삶이 어진 아내가 갖추어야 할 가치로 나타나 있다. 부부관계에 있어서 여성의 역할은 이런 사회적 기대와 밀접한 연관이 있다.

⁶ 이와 비슷한 속담으로 ‘암탉이 울면 집안이 망한다’, ‘여편네 소리가 지붕을 넘으면 집안이 망한다.’가 있다.

⁷ 비슷한 속담으로 ‘여인은 돌면 버리고 가구는 빌리면 버린다’는 속담이 있다.

⁸ 비슷한 속담으로 ‘어진 아내는 일생의 복이요 못된 아내는 삼대 흉년이다’가 있다.

1.1.2. 성별 위계

① 여편네 벌이는 쥐벌이다.

② 아내 나쁜 것은 천년 원수,
된장 신 것은 일 년 원수⁹

③ 아내가 귀여우면 처갓집
문설주도 귀엽다.¹⁰

남성 중심의 가부장적 제도하에 있었기에 아내의 상은 여필종부 즉, ‘아내는 남편을 따라야 한다’는 것이다. 그래서 한국 속담에는 남편과 아내의 위계에 대한 속담들이 다수 존재한다. ①은 여자가 버는 돈은 집안 살림에 별로 도움이 안 되는 적은 액수이기에 아내가 남편처럼 바깥일을 하며 돈을 버는 것을 비하한다.¹¹ ②는 아내를 잘못 만나면 평생을 그르치게 된다는 말인데 성격이 좋지 않은 아내를 ‘천년 원수’ 즉, 남편에게 있어 죽을 때까지 속을 썩이며 살아가는 존재라면서 아내를 비하하고 있다. 한국 속담에는

여성의 지위가 남성에 종속적이고 예속적이지만, 실제로 가정생활에서 남편이 아내에게 애정을 느끼고 아내를 소중히 여기는 것은 혼인생활을 위한 기본적인 조건이라고 할 수 있다. 그래서 남편이 아내에게 느끼는 애정은 아내 본인뿐만 아니라, 아내의 행동 전체와 아내와 관련이 있는 모든 것으로 확대되어 적용되기도 한다. 한국에서는 아내로 인해 생기는 고생만큼 ③의 속담처럼 아내가 소중한 존재임을 나타내는 속담들도 적지 않다. ‘못된 아내가 효자보다 낫다.’, ‘미운 아내라도 할아버지 있는 것보다 낫다.’, ‘악처도 독수공방보다 낫다.’, ‘이방 저방 해도 서방이 제일이요, 이집 저집 해도 계집이 제일이다.’ 등이 그 예이다. 이 속담들은 뭐니 뭐니 해도 이 세상에서 남편에게는 아내가, 아내에게는 남편이 가장 좋다는 의미이다.

1.1.3. 행동 규범

① 어진 아내는 남편을 귀하게
한다.¹²

② 일생 화근은 성품 고약한 아내

13

③ 효자가 악처만 못하다.¹⁴

④ 한 말에 두 안장이 없다.¹⁵

⁹ 이와 비슷한 속담으로 ‘여편네 잘못 얻으면 등골 빠진다’, ‘남편을 잘못 만나면 당대의 원수요 아내를 잘못 만나면 삼대의 원수다.’ 등이 있다.

¹⁰ 이와 비슷한 속담으로 ‘아내가 귀여우면 처갓집 쇠말뚝 보고도 절한다.’, ‘아내가 귀여우면 처갓집 지붕에 앉은 까마귀도 귀엽다.’, ‘아내가 예쁘면 개죽을 썰어도 맛있다고 한다.’, ‘아내가 예쁘면 처갓집 울타리까지도 예쁘다.’, ‘아내가 예쁘면 처갓집 호박꽃도 굵다고 한다.’ 등등이 있다. 아내의 소중함이 아내와 관련된 처갓집 전체로 확장되는 모습을 볼 수 있다.

¹¹ 이와 반대되는 속담으로는 ‘여편네 활수하면 벌여 들여도 시루에 물 붓기’가 있다. 활수란 무엇이든지 아끼지 않고 시원스럽게 잘 쓰는 씩씩이를 일컫는 말로 집에서 아내가 알뜰하지 않으면 재산을 모으지 못한다는 말로 아내가 남편이 벌여온 돈으로 살림을 잘 해야 집안이 잘 돌아간다는 말이다. 반대로 여자가 씩씩이가 헤뜨면 집안이 망한다는 표현이다.

¹² 어진 아내와 관련된 속담으로는 ‘좋은 아내는 집안의 보배다.’, ‘착한 아내는 남편을 착하게 만든다.’ 아내의 행실이 어질면 남편의 화가 적어진다.’ 등이 있다.

¹³ 이와 비슷한 속담으로 ‘물과 불과 악처는 삼대 재액이다.’와 ‘하루 화근은 식전 취한 술이요, 일 년 화근은 발에 끼는 갓신이요, 일생 화근은 성품 고약한 안해라’가 있다.

¹⁴ 이와 비슷한 뜻을 가진 속담으로 ‘착한 며느리도 악처만 못하다.’가 있다.

¹⁵ 이와 비슷한 속담으로 ‘한 밥그릇에 두 술이

⑤ 열 서방 사귀지 말고 한 서방을 사귀라.

한국의 부부관계 속담에서 아내에게 요구되는 품행이나 도덕성을 보면 ①과 같이 여자의 어진 성품이 가장 많이 나타난다. 어진 아내는 남편을 포용하고 주위 모든 사람에게 덕을 베풀어 집안을 화복하게 하는 여자를 말한다. 반대로 ②의 속담처럼 품행이 좋지 않은 아내는 일평생 불행이다. ③의 속담은 자식이나 며느리가 아무리 잘해도 남편을 위하는 마음은 아내만 못하다는 뜻이다. 한국 속담은 어진 아내를 칭찬하고 성품이 고약한 아내를 경계하지만 부부의 정을 중시한다. 속담 ④에서 ‘한 말에 두 안장이 없다’라는 말은 남편에게는 한 아내만 있어야 한다는 말로 일부일처를 의미한다. ⑤는 여성으로서의 도덕을 지켜 이 남자 저 남자와 부도덕한 관계를 맺지 말고, 단 한 사람만을 깊이 사귀는 것이 중요하다는 뜻이다. 이상에서 한국 속담에서 강조하는 여성의 행동 규범은 어진 성품을 소유하는 것과 혼인 관계에 있어서 아내의 정숙함이라 하겠다.

1.2. 몽골 속담

몽골은 유목중심사회로 가족구성원의 분업을 통한 각자의 역할과 기능을 중시했으며 가족의 한 구성원으로서 여성은 남성과 평등한 권리를 누렸다(장두식, 2002:128). 칭기스칸 시대에는 국가의 중대사에 여성들도 참여했으며 남편이 전쟁 등으로 인해 집을 비우면 아내가 가장이 되어 집안을 꾸렸다. 그래서

없다.’가 있다.

여자의 미모보다 용감하고 지혜로운 성품과 같은 비물질적 가치를 중시했다. 가족구성원 간에도 차별이 적고, 가정 내에서 여성의 인권을 보장했다. 여성은 아버지, 남편, 아들의 능력에 기대지 않고 능력으로 자신을 드러내는 것을 중시했는데 몽골의 여성 관련 속담은 이런 사회적 배경과 연관이 있다.

1.2.1. 가치구조

몽골 속담에서 아내는 집안을 알 수 있는 지표가 되고 배필로서 남편을 도우며 남편을 빛나게 하는 존재이다. 몽골에서의 부부관계는 남녀 모두 각자의 역할을 잘 수행할 때 그 집안이 빛난다는 것을 강조한다.

① 돕는 배필이자 집안을 빛내는 자로서의 아내

Эр сайтай эхнэр 남편이 좋은 아내는

Эрэг сайтай ус 독이 좋은 물과 같다.

Эрийн түшиг 남편의 돕는 배필

Гэрийн чимэг¹⁶ 집의 장식

Эрийн цэвэр эхнэрийнх 남편의 순수함은 아내에게서요,

Эхнэрийн нягт эрийнх 아내의 견고함은 남편에게서이다.

② 집안을 잘 돌보는 아내

Эхнэргүй гэр зэвэрхий 아내가

¹⁶ 이와 비슷한 속담으로 ‘Гэрийн чимэг гэргий Гэдэсний чимэг цагаа’(집의 장식은 아내, 배의 장식은 유제품), ‘Сайн морь эрийн чимэг Сайхан хүүхэн гэрийн чимэг’(좋은 말은 남자를 빛내고, 어여쁜 여인은 가정을 빛낸다)가 있다.

없는 집은 녹슬고

Үдээгүй араг яажгий муги
аьын арлгал(소풍 답는) 바구니는
찌그러진다.

Эрийн сайн гэрийн гадаа холлун
남자는 집 밖에서,

Эхнэрийн сайн гэрийн дотор
홀론한 여자는 집 안에서 빛난다.'

③ 책임감 있고 숨씨 있는 아내

Эр хүн хэлсэндээ 남자는 말한
것을 지키는 것에,

Эм хүн эсгэсэндээ 여자는
바느질을 마무리한 것에.

④ 부부간의 구별

Эр эм журамтай нь сайхан 남편과
아내는 서로 도리에 맞으면 좋고

Эгч дүү найртай нь сайхан 남매는
우애가 있으면 좋다.

Эхнэрийн сэтгэл хөвөн шиг зөөлөн
아내의 마음은 숨처럼 부드럽고

Эрийн сэтгэл чулуу шиг хатуу
남편의 마음은 돌처럼 굳세다.

⑤ 악처

Сайн гэргий гэрийн чимэг 좋은
아내는 집안의 장식,

Муу гэргий эрийн дайсан, 나쁜
아내는 남편의 원수.

부부관계에 대한 여성 관련
몽골 속담은 남편과 아내의 질서를
중시하면서도 아내가 가정에 미치는
영향을 강조한다. 유목사회에서 여성은
가사 일과 육아, 가축의 젖을 짜고,
유제품을 만드는 일 등 하는 일이 많다.
특히 남자가 전쟁에 나가게 되면 가사
전체가 전부 아내의 몫이 된다. 따라서

아내의 책임감, 지혜로움, 부지런함이
매우 중요하다. 몽골 속담은 여자가
말다툼하거나 가정의 화합을 깨뜨리는
것이나 남편을 주관하려는 태도를
경계하고 있다. 속담 ①에서 아내는
남편이 의지하며 안심하고 집안일을
맡길 수 있는 지혜와 굳은 성품을
갖춘 자로서 집안을 빛내는 장식과
같은 역할을 하는 자임을 강조한다.
특히 아내와 남편의 뽈뽈이는 배필이
된 자에게서 나오는 것으로 아내가
없으면 집안이 잘될 수 없음을
표현한다. 속담 ②는 전통적인 몽골
유목문화 속 부부 역할의 이상적인
모습으로 남자는 외부 일(사냥, 목축
등)을, 여자는 가사 및 가정 내 역할을
잘 감당하는 것임을 나타낸다. 남편의
역할은 집밖에, 아내의 역할은 집 안에
있다는 면에서 한국 속담과 일치한다.
속담 ③은 남자는 말하는 것에, 여자는
바느질과 같이 손으로 하는 일에 대한
책임감을 강조하고 있다. ④는 가정과
인간관계에서 조화와 질서, 화목이
미덕임을 강조한다. 몽골 사회도 가족
간의 질서와 정을 중시한다는 면에서
한국과 유사한 가치구조를 가지고
있다. 이 속담에는 남성과 여성의
전통적인 성 역할 인식이 담겨 있다.
즉, 남편의 마음은 돌처럼 굳세고
여성은 숨털처럼 부드러워야 한다는
것이다. ⑤는 한국 속담이 어진 아내를
칭찬하고 감사하고 포악한 아내를
경계하는 것처럼 몽골도 '악처는
남편의 원수요 재앙'이라고 표현하면서
악처를 경계함을 보여준다.

몽골의 가치구조는 아내와
남편의 역할 구분이나 성품의 차이를

인정하면서도 아내의 책임감과 슬기를 강조하고 있으며 가정의 명예나 평가에 여성의 역할이 중요하다는 것을 인정한다는 면에서 한국 속담과의 차이를 보인다.

1.0.2. 성별 위계

① 남편의 삶에 긍정적 영향을 미치는 아내

Хүний заяа төрийн гарт 사람의 운명은 국가의 손에,

Хүүгийн заяа эхнэрийн гарт 아들의 운명은 아내의 손에.

Эр сайтай эм төлөв 좋은 남자를 만난 여자는 행실이 좋고

Эзэн сайтай морь номхон 좋은 주인을 만난 말은 순하다.

② 남편의 삶에 부정적 영향을 미치는 아내

Тэнцвэргүй ачаа тэмээний зовлон 균형이 맞지 않는 짐은 낙타에게 고통이요

Тэнцвэргүй амраг сэтгэлийн зовлон 균형이 맞지 않는 아내는 남편 마음에 고통이다.

③ 가정의 명예와 평판의 기준이 되는 아내

Нөхрийнх нь нэрээр орж 남편의 이름으로 들어와서

Эхнэрийнх нь нэрээр гардаг¹⁷ 아내의 이름으로 나간다.

④ 남편과 아내의 관계를 나타내는

속담

Эцэг эх цусны холбоо 부모는 피로 맺어진 사이요

Эхнэр нөхөр насны холбоо 부부는 인생으로 맺어진 사이이다.

Хар үсээ цайтал 검은 머리가 하애질 때까지

Хайрт биеэ өтөлтөл 사랑하는 사람과 늙을 때까지.

Ханиасаа хагацахаар 배필을 잃는 것보다

Хар толгойгоо алд 검은 머리(자신의 목숨)를 잃는 것이 낫다.

⑤

Эдийн чанар эдлэхэд (мэдэгдэнэ) 물건의 품질은 써봐야 알고

Эхнэрийн чанар ханилахад (мэдэгдэнэ) 아내의 성품은 함께 살아봐야 안다.

⑥

Эхнэртээ баригдсан эр 아내에게 취여 잡힌 남자는

Гуталдаа баригдсан хөл 구두에 짝긴 발과 같다.

⑦

Эр эм дундуур 부부 사이로

Илжиг бүү жороол 나귀가 달리지 못하게 하라.

부부관계에 대한 몽골 속담을 보면 아내는 남편의 삶에 큰 영향을 미치는 존재로 표현된 속담들이 적지 않다. 속담 ①은 개인의 삶이 국가 정책이나 정치에 따라 크게 좌우된듯이 남자의 인생이나 행복은 어떤 아내를 만나느냐에 따라 달라질 수 있음을

¹⁷ 이와 비슷한 몽골 속담으로 Эхнэрээр нь нөхрийг Эмээлээр нь морийг (아내를 보면 남편을 알 수 있고, 안장을 보면 말을 알 수 있다)가 있다.

나타낸다. 이 속담은 부부관계를 통해 남편과 아내는 서로 영향을 주고받는다라는 것을 강조한다. 아내의 됃됨이는 남편과 밀접한 연관이 있음을 보여준다. 속담 ②는 자신에게 맞는 반려자를 찾아야 하며 그렇지 않으면 균형이 안 맞은 짐을 지는 낙타처럼 고생하게 된다는 뜻이다. ①과 ②의 속담은 아내의 가치구조를 나타내는 속담이기도 하지만 아내가 남편과 동등하게 가정에 영향을 미치는 동반자임을 강조하는 속담이기도 하기에 성별위계에 포함하였다. ③은 어떤 집을 방문하고 나갈 때는 그 집의 안주인이 어떤 사람인지를 대접받음을 통해 알게 된다는 것을 나타낸다. 즉, 가정의 명예와 평판은 아내의 행동과 성품에 달려 있다는 뜻이다. 몽골에서 집안일의 주인은 아내이기에 남편도 아내 허락 없이 집안일에 함부로 개입하지 않는다. 따라서 몽골에서 가정집을 방문하면 안주인인 아내가 어떤 사람인지를 평가할 수 있는 기회가 된다. ④는 부모와 자식이 태어날 때부터 정해진 피로 맺어진 운명적 인연 관계라면 부부는 함께 살아가며 만들어지는 인생의 선택적 인연 관계임을 보여준다. 아울러 부부의 인연은 검은 머리가 하얗질 때까지 지속한다는 속담이 나오는데 이는 한국의 ‘검은 머리가 파뿌리 되도록’이라는 속담과 유사하다. 검던 머리가 파 뿌리처럼 하얗게 셀 때까지라는 뜻으로, 오래 살아 아주 늙을 때까지 부부가 서로 사랑해야 함을 나타낸다. 이 역시 배필의 중요성을 강조한다. 속담⑤는 물건은 써 봐야 진위를 알 수 있는 것처럼

사람의 가치나 됃됨이는 경험과 시간이 지남을 통해 알 수 있다는 지혜를 드러내는 말이다. 몽골 속담은 배필의 중요성을 나타내면서 남편과 아내의 위상을 동등하게 표현하고 있다. 속담 ⑥은 아내에게 쥐여사는 남편의 모습을 묘사한 속담인데 이는 한국과 사뭇 대조적이다. 한국 속담에도 ‘의가 없는 부부는 맞지 않는 신발과 같다.’라고 해서 사이가 좋지 않은 부부는 발에 맞지 않는 신발처럼 늘 마음에 고통을 주게 된다는 표현이 있다. 그런데 몽골에서는 이를 아내에게 쥐여사는 남편에게 적용하고 있다. ⑦은 불청객이 부부 사이에 끼어들어 이래저래 혼수 두지 말 것을 경계하는 말이다. 한국 속담에도 ‘부부 싸움은 개도 안 말린다.’라는 속담이 있다. 부부 싸움은 선불리 제삼자가 개입할 일이 아니며 저절로 해결되는 일이 많다는 것을 경험적으로 교훈하고 있다.

성별 위계에 대한 몽골 속담은 이념이나 사상보다는 실제적이고, 대부분 경험에 근거한 교훈적 성격을 띤다. 아내의 역할이 가족의 명예와 선한 기능에 중요함을 인정한다. 여성은 남성에 비해 약하고, 하찮은 존재라는 한국 속담과는 달리 몽골 속담은 여성이 가정에서 남성과 동등한 권리를 가지며, 집안일을 독립적으로 처리한다는 것을 표현하는 면에서 차이를 보인다(혜인, 2015:180). 하지만 부부간의 문제는 스스로 해결해야 할 문제이기에 제삼자가 나설 일이 아니라고 표현하는 부분은 한국 속담과 유사한 부분이 있다.

1.0.3. 행동규범

① 근면함과 성실함

Эр хүний хариу нь сайн 선행을 즐기는 남편이 좋고

Эхнэр хүний өглөгч нь сайн 베푸는 아내가 좋다.’

② 청결하고 단정한 아내

Эр хүн эрээгүй нь дээр 남자는 거리낌 없는 것이 낫고

Эм хүн цэвэрч нь дээр 여자는 청결한 것이 낫다.

Үнсээ гаргасан тулга цэмцгэр 재를 꺼낸 아궁이처럼 깨끗하고

Үсээ самнасан авгай цэмцгэр 머리를 단정히 빗은 부인처럼 청결하다.

Эмээл морины чимэг 안장이 말의 장식이듯

Эхнэр амьдралын чимэг 아내는 가정의 장식이다.’

③ 슬기로운 아내

Эхнэр мэргэн бол нөхөрт gasлан ховор 아내가 슬기로우면 남편에게 고민할 일이 거의 없고

Хүү ачтай бол эцгийн сэтгэл уужим 아들이 효도하면 아버지의 마음이 평온하다

Цэцэн мэргэн түшмэд улсын эрдэнэ 슬기롭고 지혜로운 신하는 나라의 보물이요

Цэцэн мэргэн хатан гэрийн эрдэнэ 슬기롭고 지혜로운 아내는 가정의 보물이다.

④ 가문이나 행실이 좋지 않은 여자에 대한 경계

Удам муутай хүүхэн битгий ав 가문이 좋지 않은 여자를 아내로 삼지 말고

Үүд муутын хоймор битгий суу¹⁸ 문이 좋지 않은 집의 윗자리에 앉지 마라.

Хуурамч зан гаргаж 거짓된 성격을 드러내며

Ханиа битгий зовоо 남편을 그만 괴롭혀라.

Эмчийн муугаас үхнэ 의사가 나쁘면 환자가 죽고

Эмийн муугаас сална 아내가 나쁘면 이혼한다.

⑤ 가정의 화목을 파괴하는 아내에 대한 경계

Хатирч морины харгам нойтон 걸음이 빠른 말의 엉덩이가 축축하고

Хараалч авгай ам нойтон¹⁹ 욕하는 부인의 입이 축축하다.’

Эе эвддэг эхнэр 가정의 화목함을 파괴하는 아내

Газар эвддэг гахай 땅을 망치는 돼지.

⑥ 아내의 됃됨이에 미치는 남편의 영향

Эд нь эзнээрээ болдог 물건은 주인에 따라 달라지고

Эхнэр нь эрээрээ болдог 아내는

¹⁸ 비슷한 속담으로 ‘Уг муутын үрийг бүү ав удам муутын хоймор бүү суу’ (근본이 나쁜 사람의 자식은 데려오지 말고, 가문이 나쁜 사람의 윗자리에 앉지 마라)가 있다.

¹⁹ 이와 비슷한 속담으로 ‘Ховч эм, ховч авгай’ (허풍쟁이 여자, 험담하는 아내), ‘Хатирч морины хондлой нойтон Харамч гэргийн ам нойтон’가 있다.

남편에 따라 달라진다.

⑦ 일부일처

Сайн моринд ганц эмээл 좋은 말에는 하나의 안장만 있다.

Хоёр эхнэртэй юм шиг 두 아내를 둔 사람처럼,

Холгосон гуталтай юм шиг 발까진 신발을 신은 사람처럼.

여성의 행동 규범을 나타내는 몽골 속담을 보면 그 표현이 대부분 대조나 비교법으로 이루어진다. 여성을 긍정적으로 묘사하는 표현을 보면 남성과의 비교, 동물과의 대비, 선과 악의 대조로 표현하는 경우가 많다. 속담 ①은 근면하고 성실하여 남을 위해 베푸는 아내를 칭찬한다. 유목민들은 손님을 귀하게 대접하는 풍습이 있다. 광활한 초원을 이동하며 지내야 하는 유목민들은 언제든 본인들도 남의 신세를 져야 하기에 손님에 대한 대접이 각별하다. 이때 아내의 성실과 베푸는 성품은 그 가정이 어떠한가를 볼 수 있는 거울이 된다. ②는 몽골 사회에서 남자는 조금 거칠고 투박해도 솔직하고 거리낌 없는 태도가 나으며, 반면 여성은 청결하고 단정한 모습이 낫다는 것을 표현한다. 몽골 사람들이 여성에 대해 기대하는 바는 청결함과 단정함이다. 집이 깨끗하면 그 가정의 이미지를 보여 주듯이 여성의 단정함과 청결함도 그 가정의 이미지임을 강조한다. ③에서는 아내의 슬기와 지혜를 강조한다. 슬기로운 여인을 둔 남편은 가사에 신경을 덜 써도 되므로 고민이 적다. 몽골에서는 아내가 해야 할 일이 정해져 있다. 따라서 주어진 책임을

깔끔하게 잘 수행하는 근면하고 성실할 아내를 칭찬하는 속담이 많다 (Баасанбат.Д, Мехмет Саглам, 2014:91).

반대로 아내에 대해서 경계하는 속담 몇 가지가 있는데 여기에도 몽골 민족의 지혜가 담겨 있다. 제일 먼저 ④는 가문이나 혈통, 인격이 올바르게 않은 여자와 결혼하지 말라는 것이다. 몽골에서 부계의 가문을 уг, 모계의 가문을 удам이라고 하는데 보통 아버지의 뼈의 몸(ясан бие)은 딸에게, 어머니의 피의 몸(цусан бие)은 아들에게 영향을 미친다고 한다. 부모의 행동거지는 자녀에게 영향을 미치기에 가문이나 여자의 품행을 잘 살펴보라는 뜻이다. 또 위선이나 거짓된 행동으로 사랑하는 사람을 힘들게 하지 말라는 교훈이 담긴 속담으로 행실이 나쁜 여자에 대해 교훈하는 속담이기도 하다. 가정의 파탄이 아내의 행실에 달려 있음을 경계하는 속담이다. ⑤는 입만 살아서 함부로 험담하는 아내를 경계하면서 사람의 됨됨이는 그 사람의 행동을 통해서 알 수 있다고 교훈한다. 돼지가 땅을 파헤치며 망치듯이 가정의 화목을 깨뜨리는 아내의 행동이나 태도를 경계하는 속담이다. 몽골에서 아내는 말을 조심하고 남을 헐뜯거나 비판하지 않으며, 가정의 화목을 추구해야 함을 강조한다는 점에서 한국 속담과 비슷하다. ⑥은 아내의 품행이 남편과 관련이 있음을 나타낸다. 아내의 착한 성품과 행실을 칭찬하는 것은 두 나라 속담의 공통점이지만 몽골 속담은 좋은 아내를 만드는 것이 남편의 역할이라는 것을 강조한다는

점에서 차이가 있다. ⑦은 한국의 ‘한 말에 두 안장이 없다.’라는 속담과 같이 일부일처를 표현하는 몽골 속담이다. 두 아내를 두면 어느 한 쪽 편을 들 수 없기에 삶이 늘 삶이 힘들고 피곤함을 나타낸다. 몽골 속담은 일부일처의 부당함을 실제적인 현상으로 접근하며 교훈한다.

몽골 속담과 한국 속담의 아내에 대한 공통점이 있다면 그것은 아내가 어질고 성품이 좋아야 그 가정이 올바르게 설 수 있다는 것이다. 몽골의 부부관계 속담에서 아내에게 요구되는 행동이나 성품, 그리고 도덕성을 보면 여자의 어진 성품 외에 지혜와 슬기를 강조하고 있다. 남편을 위하고 주위 모든 사람에게 덕을 베풀어 집안을 화복하게 하는 아내를 칭찬하는 것은 양국 속담의 공통된 특징이다.

2. 가족 관계 속에서의 여성 관련 속담

가족관계 안에서의 여성 관련 속담을 살펴보면, 한국 속담은 몽골 속담에 비해 시댁에서의 여성 관련 속담이 많다. 그것은 여자가 결혼하면 평생 시댁에서 생활하기에 며느리로서 시어머니나 시누이들과 겪게 되는 어려움이 많기 때문인 것 같다. 반면 몽골 속담에는 시댁에서 겪는 애로사항과 관련된 속담이 많지 않다. 그것은 유목사회가 갖는 핵가족 중심의 사회구조, 그리고 독립적인 사고방식과 연관이 있다.

2.1. 한국 속담

한국에는 가족관계 속에서의 여성이 갖는 지위에 따라 다양한

속담이 존재하는데 여기서는 여성의 가정 내의 지위에 따라 분류해서 살펴보고자 한다.

2.1.1. 며느리 관련

여성이 시집을 가면 며느리가 되는데 한국 속담에서 시어머니와 며느리는 대체로 사이가 좋지 않다. 이는 비단 한국만의 문제가 아니고 전 세계적으로 나타나는 보편적인 현상이기도 하다.

2.1.1.1. 가치구조: 여성의 역할을 어떻게 평가하고 있는가 (존중, 비하, 규범화 등)

한국 속담은 며느리에 대한 평가나 존중에 있어서 비하하거나 부정적인 평가가 많다. 특히 시어머니와 며느리의 관계는 갈등 관계나 경쟁 구도로 나타난다.

① 며느리는 문서 없는 종이다.²⁰

② 며느리 이빠하는 시어미 없다.

③ 며느리 흙 잡을 것 없으면 발뒤축이 달걀 같다고 한다.

④ 부뚜막 땀질 못하는 며느리 이마에 털만 뽑는다.²¹

⑤ 잔치날 만며느리 앓아눕는다.²²

⑥ 영감님 주머니 돈은 내 돈이요 아들 주머니 돈은 사돈네 돈이다.

²⁰ 이와 비슷한 속담으로 ‘고양이 덕은 알아도 며느리 덕은 모른다.’가 있다. 고양이가 쥐를 잡아서 이익을 끼쳐주는 것은 알면서도 며느리는 집안일을 하고 수고해도 그 공로나 수고를 인정받지 못하고 당연하게 여겨진다는 의미이다.

²¹ 이와 비슷한 속담으로 ‘동정 못 다는 며느리 맹물 발라 머리 빗는다.’가 있다.

²² 이와 비슷한 속담으로 ‘못생긴 며느리 제삿날에 병난다’가 있다.

⑦ 알뜰하고 덕 있는 며느리가 들어와야 집안이 흥한다.

속담 ①에서 한국의 며느리는 문서상으로나 법적으로 종이 아니지만 실제로는 집안의 일을 도맡아 하고, 희생을 강요당하는 면에서 종과 같은 존재라는 뜻이다. 가부장적 한국 사회에서 며느리는 시댁에서 집안일, 농사일, 시부모 봉양 등 모든 일에 참여하면서도 법적인 보장이나 노동에 있어서 존중을 받지 못하고 종처럼 취급되곤 했다. ②는 며느리가 아무리 착하고 부지런해도 시어머니 눈에는 마음에 차지 않거나 못마땅해 보인다는 의미이다. 이는 아들과 며느리 사이의 친밀함에 대한 시어머니의 질투를 나타내기도 하고, 며느리에 대한 시어머니의 본능적인 거리감이나 경쟁심리를 표현하기도 한다. ③은 흠잡을 것이 없는데 억지로 허물을 지어낸다는 말로 시어머니의 과도한 간섭, 편견, 흠잡는 태도를 풍자하는 속담이다. 시댁 중심의 불공정한 시각, 특히 며느리에 대한 부당한 기대와 평가를 풍자한다. ④는 며느리가 집안 살림은 제대로 할 줄 모르면서 걸치레나 치장만 한다는 의미로 일할 줄 모르는 주제에 몇만 부리는 밍살스러운 행동을 비꼬는 말이다. 며느리의 역할을 가사 능력으로만 평가하던 한국 사회의 전통적 사고를 나타낸다. ⑤는 집안에 큰 잔치가 있어 바쁘고 일이 많은 날, 그 일을 주로 맡아야 할 딸며느리가 병이 났다고 눕는다는 말로 중요한 일을 앞두고 책임을 회피하는 사람을 풍자하는 속담이다. 평소에 인정을 못 받거나 눈치 보던 며느리가,

제사처럼 중요한 날에 병이 나서 일에서 빠진다는 의미로 민망하거나 부담스러운 상황을 피하려는 사람의 행동을 비꼬는 말이다. 하지만 이 속담에는 가정의 대사를 책임져야 하는 며느리의 모습을 잘 나타낸다. ⑥에서 남편이 버는 돈은 마음대로 할 수 있지만; 아들이 버는 돈은 며느리가 주관하므로 그 배우자와 그 집안의 영향 아래 있다는 현실 인식을 표현하는 말이다. 시어머니 입장에서 볼 때 아들의 돈은 며느리와 사돈네 손에 넘어가는 것처럼 느껴진다는 뜻이다. ⑦은 살림살이가 알뜰하고 덕이 있는 며느리가 들어와야 그 집안이 화목하고 흥하게 된다는 뜻으로, 집안이 화목하고 행복하게 되려면 안주인인 며느리의 성품과 덕행이 중요하다는 말이다.

한국에서는 가부장제와 유교문화의 영향으로 시어머니가 가족 내에서 최고의 권위를 지니며, 며느리는 순종해야 하는 위치에 있다. 이런 위계질서 속에서 시어머니는 주도권을 가진 존재로서 권위적, 통제적, 감시자의 역할을, 반면 며느리는 순종적이거나, 억눌림의 대상으로 어려움을 감내하는 인내의 대상으로 나타난다. 한국 속담에서 며느리는 집안일을 수행하는 노동력으로 주로 표현된다. 며느리는 남의 집에서 들어온 사람으로 인식되어, 무한한 책임과 감시가 며느리에게 집중되는 모습을 보여준다. 이는 한국의 전통 가족이 혈연 중심의 폐쇄적 공동체임을 보여준다. 특히 한국의 며느리 관련 속담은 여성에게 순종, 희생, 침묵을

당연한 것으로 강요하는 가부장적, 유교적, 위계적 가치관이 뿌리 깊이 박혀 있는 한국인의 의식구조를 잘 보여준다.

2.1.1.2. 가족 간 위계

한국 속담에 며느리는 시어머니, 사위나 딸과 비교되어 나타나는 경우가 많다. 부계 중심, 혈통 중심의 한국 사회에서 며느리는 외부에서 들어온 가족구성원으로서 차별의 대상이었다.

① 미운 열 사위 없고 고운 외며느리 없다.²³

② 봄별은 며느리를 쪼이고 가을별은 딸을 쪼인다.²⁴

③ 딸의 시앗은 바늘방석에 앉히고 며느리 시앗은 꽃방석에 앉힌다.²⁵

④ 양식 없는 동자는 며느리 시키고 나무 없는 동자는 딸 시킨다.²⁶

⑤ 오라는 딸은 안 오고 온통 며느리만 온다

속담 ①에서 ‘사위는 열이라도 밍지 않은데 며느리는 하나인데도 곱지 않다’는 뜻으로, 사위는 무조건

귀히 여기고 며느리는 아무리 잘해도 아껴 주지 않는 시어머니의 심리를 나타낸다. 사위는 호의적으로 대하고, 며느리는 엄격하게 대하는 가족 내 태도의 차이를 보여주는 속담이다. 딸과 혼인한 사위는 귀한 손님이지만, 아들이 데려온 며느리는 집안의 일원으로 책임과 맡은 바 의무를 다해야 하는 존재요 감시의 대상이다. ②는 선선한 가을별에는 딸을 쪼이는 반면 살갓이 잘 타고 거칠어지는 봄별에는 며느리를 쪼인다는 의미로, 시어머니가 며느리보다 제 딸을 더 아낀다는 것을 비유적으로 표현한 속담이다. 이는 딸은 제 식구이지만 며느리는 남의 식구로서 ‘외부에서 들어온 사람’이라는 인식을 보여준다. ③에서 시앗은 첩을 말하는데 딸은 귀하니 그가 시앗을 보는 것을 그대로 두지 못하고 어떻게든 괴롭혀서 시앗을 없애려 하지만 며느리가 시앗을 보아 마음이 괴로운 것은 도리어 통쾌하게 여긴다는 의미이다. 며느리를 혈통적인 가족과는 차별하는 한국인의 의식을 보여준다. 속담 ④는 양식이 없이 밥 짓는 일은 힘든 일이지만 나무 없이 밥 짓는 일은 그리 어려운 일이 아니라는 뜻이다. 따라서 이 속담은 어려운 일은 며느리를 시키고 더 쉬운 일은 딸을 시킨다는 말로 딸과 며느리를 차별하는 시어머니의 태도를 나타낸다. 속담 ⑤도 기다리는 사람은 오지 아니하고 올까 봐 꺼리는 사람만 온다는 말로 딸과 며느리의 차이를 나타내는 속담이다. 딸처럼 편하고 가까운 존재는 오지 않고, 며느리만 의무적으로 찾아온다는 뜻이다.

²³ 비슷한 속담으로 ‘열 사위는 밍지 아니하여도 한 며느리가 밍다.’, ‘열 사위 미운 데 없고 외며느리 고운 데 없다.’가 있다.

²⁴ 며느리와 딸을 차별하는 다른 속담으로 ‘며느리에겐 콩국 주고 딸에게는 팔죽 준다.’, ‘배 썩은 것은 딸을 주고, 밤 썩은 것은 며느리 준다.’가 있다.

²⁵ 비슷한 속담으로 ‘며느리 시앗은 열도 귀엽고 자기 시앗은 하나도 밍다.’가 있다. 아들이 첩을 얻는 것은 좋아하면서도 제 남편이 첩을 보는 것은 못 견디어 한다는 말이다.

²⁶ 이와 비슷한 속담으로 ‘죽 먹은 설거지는 딸 시키고 비빔 그릇 설거지는 며느리 시킨다.’와 ‘딸은 고추밭 매게 하고, 며느리는 감자밭 매게 한다.’가 있다. 모두 비교적 쉬운 일은 딸을 시키고 어려운 일은 며느리를 시킨다는 표현이다.

가부장적 위계질서가 강한 한국 사회에서 며느리는 시집 식구보다 한 단계 낮은 단계에 위치하는데 이는 외부에서 들어온 존재이기 때문이다. 한국인의 가족의식 속에서 며느리는 타자로 간주하며, 권력의 중심이 아닌 주변부에 머무는 모습을 보여준다. 반면 어머니와 딸은 혈연관계로서 가정 내 여성 위계의 상층에 위치해 있음을 나타낸다. 며느리의 시집살이가 힘든 것은 바로 한국인의 이러한 의식구조와 연관이 있다.

2.1.1.3. 행동 규범: 여성에게 요구되는 행동, 성격, 도덕성은 무엇인가

① 며느리 발은 숨겨도 말은 못 숨긴다.

② 며느리 욕은 삼 년을 두고 한다.

③ 며느리는 사흘 굶어야 예뻐 보인다.

④ 말 많은 며느리 귀머거리보다 못하다.

속담 ①에서 발을 숨긴다는 것은 행동을 조심하는 것을 의미한다. 며느리는 행동뿐만 아니라 말도 조심해야 하며, 한 번 한 말은 숨길 수 없고 쉽게 퍼지기에 시집살이 중에는 항상 입을 조심해야 한다는 전통적 가치관을 담고 있다. ②에서는 며느리가 한 작은 실수나 말 한마디도 시집 식구들에게는 오랫동안 기억되어 계속 말하게 된다는 뜻으로 시집살이하는 며느리는 항상 감시와 판단의 대상이 되기에 말과 행동에 신중하고 조심해야 한다는 것을 나타낸다. ③에서 ‘사흘을 굶는다’

는 것은 며느리가 배고프고 기운이 빠져서 조용하고 얌전해지는 것을 말한다. ‘예뻐 보인다’는 말은 그제야 시어머니나 시집 식구들이 며느리를 마음에 들어 한다는 의미이다. 며느리가 말없이 조용하고 순종적이어야 좋은 며느리로 여긴다는 전통적 사고방식을 풍자한 속담이다. ④는 말수가 적고 조심스러워야 며느리로서 덕이 있다는 의미로 조신한 며느리를 원하는 한국의 전통적인 며느리상을 보여준다.

한국 속담에서 며느리에게 요구되는 행동규범은 행동거지를 조심하는 것이다. 며느리는 작은 실수를 하더라도 시댁에서는 오랫동안 기억하고 그 실수가 회자할 수 있기에 늘 행동거지에 신경을 써서 말이 나오지 않도록 해야 한다. 말이 적고 조신하고 순종적인 며느리가 칭찬받는다. 이는 외적인 재능이나 실력보다 수동적이고 내적인 성품을 더 귀하게 여기는 유교적 전통 인식을 나타내며, 순종과 희생을 여성의 미덕으로 아는 유교적 가치관을 보여준다.

2.1.2. 시어머니 관련

2.1.2.1. 가치구조: 시어머니와 며느리와의 역할 관계

① 때리는 서방보다 말리는 시어미가 더 밍다.

② 시어머니가 오래 살다가 며느리 환갑 날 국수 양푼에 빠져 죽는다.

③ 모진 시어머니 밥내 말고 들어온다.

④ 시어머니 죽으라고 축수했더니, 보리방아 물 부어 놓고 생각난다.²⁷

²⁷ 비슷한 속담으로 ‘보리방아 찼을 때면 시어

⑤ 장모는 사위가 꿈보라도 예뻐하고 시아버지는 며느리가 빠뜨렁니에 애꾸라도 예뻐한다.²⁸

속담 ①은 겉으로 보기에는 말리는 척하지만, 실제로는 진심으로 도와주거나 막으려는 마음이 없는 시어머니가 남편에게 직접 맞는 것보다 더 밋고 얄밋다는 의미이다. ②는 시어머니가 너무 오래 살아서 며느리가 환갑을 맞이하는 날까지도 살아 있고, 그날 며느리가 상 차리느라 만든 국수 양푼에 빠져 죽는다는 과장 표현을 통해 며느리의 환갑조차 시어머니를 위해 상 차리는 날이 되고, 결국 그날마저 시어머니가 사고를 당해 며느리를 곤경에 빠뜨린다는 시어머니와 며느리의 갈등을 풍자한 속담이다. ③은 며느리가 가장 바쁘고 예민한 순간에 모진 시어머니가 들어와 며느리를 괴롭히려는 듯 등장한다는 뜻으로 현실에서 피하고 싶은 사람이나 일이 꼭 피하고 싶은 순간에 나타난다는 상황을 풍자적으로 표현한 속담이다. 한편 속담 ④는 시어머니가 죽기를 바란 며느리가, 정작 시어머니가 죽고 나자 뒤늦게 그 소중함이나 필요함을 깨닫는다는 뜻으로 미워하고 원망했던 사람이 없어지고 나서야 그 사람의 존재 가치나 소중함을 뒤늦게 깨닫는다는 의미이다. 시어머니에 대한 며느리의

애증이 담겨있는 속담이다. 속담 ⑤는 정이 들고 자기 식구가 되면 단점이 장점처럼 보인다는 것을 풍자한 말인데 시아버지와 며느리, 장모와 사위는 성별이 다르고 일정한 거리를 두는 관계이면서 서로 간섭이 적어 오히려 정이 잘 들고 갈등이 적은 관계라는 것을 나타낸다.

유교 중심의 한국 사회에서 살림을 비롯한 집안일의 최고권력자는 시어머니다. 그래서 한국 속담에는 시어머니가 부정적인 권력의 상징으로 자주 등장하며, 시집살이를 시키는 인물로 표현된다. 여성 관련 한국 속담을 보면 여성들 간에 정서적 연대보다는 비판과 견제의 관계가 형성되어 있음을 보여준다. 이는 여성들 스스로 가부장제 속에서 자율적 주체가 되기보다는, 내부적 경쟁 구조 속에 편입되어 있음을 보여준다. 며느리는 가정의 질서 유지와 대외 체면을 위한 책임자 역할을 수행한다. 한국 속담에 나타나는 가족은 폐쇄적이면서도 규율 중심적인 공동체로서 며느리는 가정의 조화와 관계 유지를 위한 기능적 역할을 감당하는 존재로 묘사된다.

2.1.2.2. 가족 간 관계

① 며느리 자라 시어미 되니 시어미 티를 더 잘한다.

② 시어미 부를 노래를 며느리가 먼저 부른다.

③ 며느리 늙어 시어미 된다.

④ 시어미가 죽으면 안방은 내 차지

속담 ①은 과거에 며느리로서 겪었던 힘든 경험이 있음에도

머니 생각한다.’가 있다. 힘든 보리방아를 찧을 때면 한몫 맡아 일을 도와주시던 시어머니 생각이 난다는 뜻으로, 힘든 일에 부닥치면 그전에 밋게 보이던 사람도 그리워진다는 뜻이다.

²⁸ 이와 비슷한 속담으로는 ‘며느리 사랑은 시아버지, 사위 사랑은 장모’가 있다.

불구하고, 자신이 시어머니가 되고 나면 오히려 더 심하게 며느리를 대한다는 뜻이다. 권력을 가진 위치에 올라가면, 과거의 아픔을 잊고 자신도 같은 행동을 반복하게 된다는 인간의 심리를 꼬집는 말이기도 하다. ②에서는 시어머니가 할 말을 며느리가 먼저 한다는 뜻으로 자기 위치나 역할에 맞지 않게 나서면 불편함을 준다는 의미를 내포하는 속담이다. 전통적인 유교 문화에서는 윗사람의 말을 기다리고, 아랫사람은 조심스럽게 처신해야 하는데 이를 무시하고 먼저 나서면 불편함을 가져온다. 이 속담은 위계질서를 무시한 며느리에 대한 시어머니의 불편한 속내를 풍자하고 있다. 속담 ③은 며느리와 시어머니가 대비되어 지금은 약한 입장이라든가, 시간이 지나면 그 위치가 바뀔 수 있다는 뜻으로 세월의 흐름과 권력의 순환 구조를 인식하며 사용하는 말이다. 지금은 순종적인 입장이지만, 언젠가는 지위가 바뀌어 영향력을 가지게 된다는 뜻이다. ④의 속담도 시어머니가 죽으면 며느리가 그 자리를 차지하게 된다는 뜻으로, 권력을 잡았던 사람이 없어지면 그다음 자리에 있던 사람이 권력을 잡게 됨을 비유적으로 이르는 말이다. 시어머니와 며느리를 권력의 서열로 구분한 속담이다.

시어머니는 가부장의 권력을 대신해 행사하는 가정 내 통제자로서 가장 서열이 높은 존재이고 며느리는 서열이 낮은 존재이다. 하지만 세월이 흘러 시어머니가 죽고 며느리가 시어머니가 되면 서열이 가장 높은

존재가 된다. 이때 시어머니가 된 며느리는 동일하게 새로운 며느리에 대한 억압을 행사하면서 권력구조를 재생산한다. 이는 억눌린 자가 권력을 쥐었을 때, 그 권력을 비판적으로 사용하기보다 동일한 방식으로 행사하는 한국전통가정의 구조적 문제를 풍자하고 있다.

2.1.2.3. 행동 규범: 여성에게 요구되는 행동, 성격, 도덕성은 무엇인가

① 시어머니 심술은 하늘에서 타고난다.

② 시집 열두 번 가 봐야 시어머니 다른 데 없다.

③ 시부모에게 역정 나서 개의 옆구리 찬다.²⁹

④ 시어머니 말대답이 아니라 경우가 그러하되다.

속담 ①에서 시어머니의 며느리에 대한 성격과 태도는 다 비슷해서 며느리 입장에서는 벗어날 수 없는 구조적 억압처럼 느껴진다는 전통 사회의 현실을 풍자한다. ②는 며느리는 시댁에서 순종적이고 희생적인 역할을 감당하므로 시어머니와의 갈등은 피할 수가 없음을 전제한다. 이 속담은 그런 보편적 갈등 구조를 인정하면서 다른 시댁을 기대해 봤자 별반 다를 바 없다는 체념이나 숙명의 메시지를 담고 있다. 속담 ③은 화가 난 진짜 대상에게는 직접 화를 내지 못하고, 아무 상관 없는 약한 대상에게 분풀이한다는 뜻이다. 즉, 강자에게는 항변하지

²⁹ 비슷한 속담으로 시어머니에게 역정 나서 개 배때기 찬다'가 있다.

못하고 약자에게 화풀이하는 비겁한 행동을 풍자한 말이다. ④는 자신의 말이 시어머니에게 말대답이 아니라, 그럴 수밖에 없는 사정이나 정당한 이유가 있어서 그렇다는 뜻이다. 이 속담은 말대답으로 오해하지 말고, 상황이 그렇다는 점을 이해해달라는 정중한 표현인데 한국 전통문화에서 시어머니에게 되받아치는 것이 매우 무례한 것으로 여겨진다는 것을 내포하고 있다.

한국 속담에서 시어머니는 며느리에게 심술을 부리고 삶의 굴레를 씌우는 고통의 상징으로 나타나며 또한 시집간 여성 누구에게나 일어나는 구조적인 현상임을 나타낸다. 고부간의 갈등은 시어머니가 죽고 난 후에야 끝나기에 며느리는 이런 상황을 참고 인내할 수밖에 없다는 숙명적 사고방식을 나타낸다. 며느리가 시집살이하면서 받게 되는 고통이나 한을 운명으로 표현하는 것이 한국 속담이 가지는 독특성이다.

2.1.3. 며느리와 시누이, 동서와의 관계

며느리와 관련한 한국 속담들은 여성의 시댁에서의 삶이 힘들다는 것을 드러낸다. 그런데 대가족 사회에서의 여성의 시집살이는 단순히 시어머니에만 그치는 것이 아니라 시누이와 동서, 심지어 남편의 첩까지 확장된다. 여기서 특이한 것은 여성의 시집살이에 어려움을 가져다주는 존재들은 시어머니와 시누이, 동서, 그리고 첩 등과 같은 모두 여성이라는 점이다. 이는 집에서 늘 함께 지내는 사람들이 여자들이기 때문에 서로

간에 발생하는 갈등이나 관계의 문제로 보인다.

2.1.3.1. 가치구조: 며느리와 시누이, 동서와의 역할 관계

시누이 관련

① 때리는 시어머니보다 말리는 시누이가 더 밋다.

② 여우같은 시누다.

③ 시누도 시집갈 날 있다.

속담 ①에서 시누이는 남편의 누이로 시댁에서의 또 다른 가족 구성원이다. 며느리에게 직접 간섭하거나 영향을 줄 수 있는 존재이다. 이 속담은 노골적으로 괴롭히거나 미워하는 사람보다 겉으로는 중립이나 선한 척하지만, 실질적인 도움은 없고 오히려 상황을 더 악화시키는 사람을 표현할 때 사용하는데 시누이가 그런 역할을 하는 존재라는 뜻이다. ②에서 ‘여우 같다’는 말은 주로 잔피가 많고 약삭빠르며, 겉으로는 양전한 척하지만 속으로는 계산적인 사람을 뜻한다. 따라서 이 속담은 겉으로는 천연덕스럽고 착한 척하면서도, 속으로는 이기적이고 잔피를 부려 며느리를 곤란하게 만드는 시누이를 빗댄 말이다. 이처럼 한국 속담에서 시누이는 며느리와 미묘한 갈등을 일으키는 관계자로 자주 등장한다. ③은 지금은 며느리를 구박하거나 간섭하는 시누이라도 언젠가는 자신도 남의 며느리가 될 날이 있다는 뜻이다. 결국 다른 집에 시집가서 남의 며느리가 되면 똑같은 상황을 겪게 된다는 말이다.

가부장적 사회에서 시누이는

남편의 혈육이고 시댁의 사람이기에 혈연적 유대관계로 묶여 있어서 며느리를 훈계하거나 감시하는 존재가 된다. 반대로 며느리는 순응하고 배우는 존재로 규정된다. 따라서 이들의 관계는 갈등과 긴장을 주는 관계로 자주 묘사된다.

동서 및 첩(시앗) 관련

- ① 동서 시집살이는 오뉴월에 서릿발친다.
- ② 동서 시집살이는 독사 시집살이고, 시어머니 시집살이는 구렁이 시집살이다.
- ③ 겉보리를 껌질 채 먹어도 시앓과는 한 집에 못산다.

속담 ①에서 동서는 남편 형제의 아내를 말한다. 이 속담은 동서로부터 받는 시집살이가 힘들며 더운 여름에도 서리가 내릴 정도로 시댁에서의 며느리 간 갈등이 심각하고 냉랭하다는 뜻을 내포한다. 속담 ②는 전통적인 시집살이의 고단함과 갈등 구조를 아주 강하게 표현한 말인데, 독사가 그 갈등 구조의 위태로움과 고통스러움을 표현한다면, 구렁이는 그 갈등이 보다 음흉하면서도 오래가는 고통임을 나타낸다. ③에 있는 겉보리는 껌질이 단단하고 까끌까끌한 보리로 먹기가 불편하다. 그 겉보리를 껌질 채 먹는다는 것은 매우 힘들고 고통스럽게 음식을 먹는다는 뜻으로 고생을 감수하겠다는 태도를 나타낸다. 따라서 이 속담은 가부장제 가족 구조에서 며느리가 겪는 억압과 갈등을 보여주는 말로 물질적 고통이 힘들더라도 심적 고통을 주는 남편의 첩과는 함께 살기가 어려움을 나타낸다.

동서나 첩에 대한 한국 속담을 보면 여성 간 질투나 시기심이 반복적으로 나타나는 갈등 관계로 표현된다. 이는 가정 내에서 시댁의 사랑과 인정을 받고자 하는 제한된 권력을 놓고 벌이는 내부 경쟁을 풍자한다. 한국 속담은 시집온 며느리가 남편과 혈연관계에 있는 여성들(시어머니, 시누이)뿐만 아니라 같이 시집온 동서나 첩까지 긴장과 갈등의 관계가 확장되어 나타난다는 것을 보여준다.

2.1.3.2. 가족 간 위계

시누이 관련

- ① 시누이 하나에 바늘이 네 째이다.³⁰

- ② 시앓보다 더 미운 시누이다.³¹

속담 ①에서 째은 바늘 한 묶음을 말하며, 따라서 네 째은 아주 많은 양을 가리킨다. 집안에 시누이가 하나만 있어도 며느리가 감당해야 할 스트레스나 고생이 많다는 의미이다. 이 속담은 며느리 입장에서 시댁 식구 중 시누이는 예민하고 힘든 존재라는 전통 한국 사회의 의식을 보여준다. ②는 남편의 첩보다 시누이가 더 힘든 존재라는 말이다. 가장 미운 대상이어야 할 ‘시앓’보다도 더 미울 정도로 며느리에게는 알뜰고 힘든 존재가 시누이라는 말이다. 며느리 입장에서 첩은 경쟁자이긴 해도 먼 존재지만, 시누이는 시집살이 속에서 일상적으로 부딪히며 감정적으로 더

³⁰ 비슷한 속담으로 ‘시누이 하나가 벼룩이 닳되.’와 북한 속담으로 ‘시누이는 고추보다 맵다.’가 있다.

³¹ 이와 비슷한 속담으로 ‘한 시누는 미워도 열 시앓은 밍지 앓다.’가 있다.

큰 스트레스를 주는 존재라는 사회적 인식을 반영한다.

시누이에 대한 속담은 한국의 전통적 유교문화, 가부장제 사회, 혈연 중심적 가치에서 살펴볼 때 잘 이해할 수 있다. 시댁 중심의 가족 질서에서, 혈연(남편, 시어머니, 시누이)과 비혈연(며느리, 올케) 사이에는 보이지 않지만 명확한 경계가 존재한다. 시누이는 '딸'이라는 이유로 가족 내 위계에서 며느리보다 우위에 있다. 시어머니, 시누이라는 혈연 중심의 연대 의식이 며느리나 올케와의 갈등을 야기한다. 위계구조에는 연령, 입장, 혈연에 따라 위계가 나타나는데 시누이, 시어머니가 가르치고 감시하는 존재라면 며느리와 올케는 순응하고 배우는 존재로 규정되며 여기에서 긴장과 갈등이 유발된다.

동서(올케) 및 첩(시앗) 관련

- ① 열 며느리는 밭지 않아도 한 시앗은 밭다.
- ② 시누이 열이면 올케 하나 못 당한다.
- ③ 시누이 말은 안 들어도 올케 말은 듣는다.
- ④ 시누이 눈은 서 말, 올케 눈은 다섯 말.

속담 ①은 열 명의 며느리는 밭지 않지만, 하나의 첩은 밭다는 말로, 합법적이고 공적인 관계 (며느리)는 아무리 많아도 미움이 덜하지만, 불륜이나 부정한 관계에서 생긴 존재(시앗)는 하나만 있어도 미움의 대상이 된다는 뜻이다. ②는 아무리 시누이가 많아도 결국 올케 하나를

이기지 못한다는 말로, 올케가 그만큼 알뜰거나 교활하다는 시누이의 시선을 반영한 속담이다. ③은 겉으로는 시누이보다 올케가 더 약한 위치처럼 보이지만, 실제로는 올케의 말이 더 영향력 있거나 통한다는 뜻이다. ④는 서로서로가 며느리를 얼마나 많이 감시하고 견제하는지를 풍자한 속담이다.

이 속담은 가부장제 가족 구조에서 여자 가족구성원들 사이에 나타나는 암투와 갈등을 보여주는 말로 정서적, 관계적 고통과 어려움이 상당하다는 것을 보여준다. 며느리의 갈등은 시어머니로 국한되지 않고 시누이, 동서, 올케, 첩으로 확대되고 있음을 보여준다. 또 가족 안에서도 여성들 사이에 감정적 긴장과 감시, 기싸움과 권위가 존재하며, 이는 유교 사회의 연장자 중심의 위계질서가 여성 사이에도 적용되고 있음을 드러낸다.

2.1.3.3. 행동 규범

시누이 관련

- ① 며느리보고는 욕심을 버리라 하고, 시누이보고는 교만을 버리라 한다

속담 ①은 며느리에게는 욕심 없이 순종하라 하고, 시누이에게는 오만하게 굴지 말라는 도덕적 훈계가 담긴 속담이다.

동서(올케) 관련

- ① 동서는 칼로 물 베기
- ② 동서는 아침에 웃고 저녁에 우는 사이다.

속담 ①의 동서지간에는 아무리 다투어도 결국 같은 입장이기에

갈라지지 않는다는 뜻이다. 이는 갈등이 있더라도 관계를 끊지 말고 화합해야 한다는 교훈을 풍자한다. ②는 동서시간이 사소한 일로도 쉽게 감정이 엇갈리는 관계라는 뜻이다.

한국 속담을 보면 시아버지와 며느리, 장모와 사위는 갈등이 거의 없다. 반면 가족관계에서의 갈등은 여성들 사이에서 주로 일어난다. 이것은 온종일 집 안에 머무는 여성들의 생활방식과 집안일을 하는 방식이나 가치의 차이에 따른 갈등에서 비롯된다고 할 수 있다. 시누이나 동서와의 갈등을 표현하는 속담이 많은 것은 이러한 대가족 사회의 특징과 연관이 있다고 하겠다. 동서와의 갈등은 시어머니에 대한 인정과 사랑에서 비롯되지만 남편에게 시집온 비혈육 집단이라는 공통점이 서로를 하나로 묶는 역할을 한다. 이 속담들은 시누이에 대해서는 욕심을 버리고 순종적인 자세를, 동서와는 갈등이 있어도 곧 화해하고 풀라는 며느리에 대한 교훈적 태도를 드러내고 있다.

2.2. 몽골 속담

몽골 속담에는 며느리와 시어머니의 관계나 시누이에 대한 속담이 많지 않다. 그것은 시집간 여성이 한국만큼 시집살이가 심하지 않을 뿐 아니라 관계 또한 갈등을 지속적으로 유발할 정도로 심하지 않기 때문으로 보인다. 한국은 유교의 영향으로 부모를 공경하는 효를 강조하지만, 몽골은 결혼하면 각각 독립적 가정을 이루어 떠나기 때문이다. 몽골 속담의 경우, 며느리에

대한 속담보다 어머니로서의 여성에 대한 속담이 많은 분량을 차지한다.

2.2.1. 며느리 관련

2.2.1.1. 가치구조

① 시댁에서의 삶

Бүсгүй хүн, гичий нохой хоёрын зовлон ижил. 여자와 암캐의 고난은 비슷하다.

Хадмын хатуу зүрх нэвт 시어머니의 냉혹함이 심장을 뚫고

Хаврын хатуу хавирга нэвт. 봄의 추운 날씨가 갈비뼈를 뚫는다.

② 며느리의 운명

Хаданд харвасан сум бар이에 쏜 화살은

Харьд өгсөн бэр адил. 남에게 시집보낸 며느리와 같다.

Бэр очсон газраа 며느리는 시집간 곳에

Чулуу шидсэн газраа³² 돌은 던져진 곳에 있어야 한다.

③ 시어머니는 말의 굴레

Хадамгүй бэр сул 시어머니 없는 며느리는 부족하고

Хазааргүй морь сул 굴레 없는 말은 안 좋다.

④ 집안일

Бэргэний бэрх тогоон дээр 며느리의 고단함은 부엌에 있고

Хүргэний бэрх уяан дээр 사위의 어려움은 목축에 있다.

Бэр сайтын хадам бардам 며느리가

³² 이와 비슷한 속담으로 ‘Чулуу цохьсон талаа, бэр очсон талаа.’가 있다.

좋으면 시어머니가 잘난 척하고

Билүү сайтын хутга бардам сүтдөл
좋은 칼 또한 잘난체한다.

속담 ①은 며느리와 암캐가 자식을 키우고 집안을 돌보는 막대한 일을 감당하느라 고달프고 힘든 삶을 사는 존재라는 점과 돌아갈 고향이 없다는 점이 비슷하다고 비유한다. 그다음 속담은 시댁에서 살며 시어머니로부터 받는 냉혹함이 차가운 봄 날씨와 같이 매섭다는 것을 비유한 말이다. ②는 바위에 쏜 화살이 바위에 박혀 단단히 고정되거나 돌에 부딪혀 부서지듯이 며느리도 고생스럽더라도 시댁에 지혜롭게 적응하며 살아야 함을 비유한 말이다. 친절을 떠나 낯선 시댁에 들어온 며느리의 삶은 고되고 힘들 수밖에 없지만, 일단 남의 집 며느리가 된 이상, 그 집안에 녹아들어야 한다는 몽골인의 의식을 보여준다. ③은 시어머니를 말의 굴레에 비유하여 며느리가 시어머니를 통해 연단되고 훈련받아 강하게 된다는 뜻을 나타낸다. ④는 며느리의 주된 고단한 일이 끝이 없이 이어지는 집안일임을 표현한다. 그다음 속담은 일을 잘하는 며느리를 칭찬하는 몽골 사회의 문화를 보여준다. 스돌이 좋으면 칼이 잘 드는 것처럼 며느리가 일을 잘하면 시어머니의 마음도 든든하다.

몽골 속담에서 며느리는 시집을 가면 고향이 없으며 며느리는 간 곳에 머물러 있어야 하고 며느리가 해야 할 일은 주로 가사라는 점에서, 또 며느리에게 시어머니는 힘든 존재이며 시어머니로부터 받는 고통 등 기본적인 고부간의 갈등이 있다는 면에서

한국 며느리들의 상황과 비슷하다. 몽골 속담은 여성에게 주어진 운명을 긍정적으로 받아들이 것을 강조한다. 그러나 몽골 속담에서는 며느리 덕을 보거나 시부모의 덕을 볼 생각을 하지 말고 스스로 문제를 해결할 것을 말하면서 각자에게 주어진 책임을 완수할 것을 강조한다. 즉 시어머니나 며느리는 각자에게 주어진 역할을 잘 감당함으로써 서로에게 귀한 존재가 된다는 것을 강조한다. 몽골 속담은 시어머니가 며느리에게 조언과 연단을 제공하며 인생의 성숙에 도움을 주는 존재이기에 시어머니를 긍정적으로 받아들이 것을 교훈한다.

2.2.1.2. 가족 간 관계

① 며느리와 딸

Бэрийн гарыг харснаас 며느리의 도움을 받을 생각을 하지 말고

Бэрхийг давж амьдар 스스로 어려움을 이기고 살라.

Бэртэй бол охинтойд 며느리를 보면 딸을 얻은 것처럼

Хүргэнтэй бол хүүтэйд бод 사위를 보면 아들을 얻은 것처럼 생각해라.

② 며느리와 사위

Хүзүү хүргэн баздаг 목은 사위가 주무르고

Хөл бэргэн гишгэдэг. 발은 며느리가 밟는다.

Бэрийн царай харахаар 며느리를 찾는 것보다

Хүргэний царай хар 사위를 찾는 것이 낫다.

몽골 속담에는 며느리에 대한

비하가 거의 없으며 오히려 며느리를 인정하는 속담이 상대적으로 많다. 몽골 속담은 며느리를 딸처럼, 사위를 아들처럼 생각할 것을 교훈한다. 실제 몽골 사람들은 장인, 장모나, 시부모를 아버지, 어머니라고 부른다. 속담 ①은 시부모에게 며느리의 도움을 의지하지 말고 스스로 자립해서 살 것을 교훈한다. 두 번째 속담은 사위와 며느리가 평등한 위치에 있음을 나타낸다. ②는 며느리나 사위가 모두 평등하다는 인식을 나타낸다. 두 번째 속담은 며느리보다 사위에게 부탁하거나 의지하는 것이 더 낫다고 말한다. 며느리는 집안의 일원이 되어 의무가 많고 갈등의 원인이 되기 쉬우나 사위는 외부인이자 손님으로서 부탁하기에 상대적으로 부담이 적다는 의미이다.

몽골 속담을 보면 가족 간의 위계를 나타내는 속담이 거의 없다. 몽골 속담은 가족 구성원들의 역할의 차이는 있지만 그 관계는 독립적이면서도 평등한 관계를 유지하고 있음을 보여준다. 며느리와 딸과 차별하거나 며느리와 사위를 차별하는 속담이 적다는 것이 한국 속담과의 차이점이다.

2.1.3.3. 행동 규범

① 품행이 단정함

Сая буусан бэр цэгц бaгм шижон
며느리가 단정하며

Нуурт буусан нугас цэгц хошуе
얹은 오리가 단정하다.

Саглагар мод тaлын чимэг мушгaн
намуны дaлaн зaрaг итг

Сайн бэр гэрийн чимэг 훌륭한
며느리는 집안의 자랑이다.

Өршөөлт сайн эзэн улсын эрдэнэ
자비롭고 훌륭한 주인은 나라의 보배요

Элбэрэлт сайн бэр гэрийн эрдэнэ.
다정다감한 훌륭한 며느리는 가정의
보배이다.

② 독립성

Хадмыг түшихээс шидеги
의지하기보다

Хадыг түшсэн дээр бaгмыг
의지하는 것이 낫다.

Бэлгийн морины шүд татдаггүй
선물로 준 말의 이빨을 보지 않고

Бэргэний орыг сөхөж хардаггүй. 큰
며느리의 침대를 들여다보지 않는다.’

③ 부지런함

Бэр сонгоё гэвэл өглөө эрт
며느리를 고르려면 아침 일찍,

Бэлчээр сонгоё гэвэл үд дунд
목초지를 고르려면 정오에.

④ 며느리가 많은 경우의 속담

Бэр арвин хоол түүхий³³ ‘며느리가
많으면 밥이 덜 되어 있다.

몽골 속담은 며느리의 품행을 강조한다. 속담 ①은 며느리의 단정함을 중시하는 몽골 속담이다. 품성과 행실이 좋은 며느리는 집안을 빛낸다고 말한다. 성품과 행실이 좋은 며느리가 집안의 보배라고 표현하며 착한 며느리를 칭찬한다. ②는 시댁을 의지하는 것은 좋지 않다는 뜻으로 스스로 가정을 일으킬 것을

³³ 비슷한 속담으로 ‘Бэр олон болохоор хоол түүхий болдог.’.

강조한다. 그다음의 속담은 반대로 시부모가 며느리의 물품이나 삶에 함부로 개입해서는 안 된다는 것을 교훈한다. 며느리의 것은 시부모 재산의 일부가 아니며 며느리의 집과 가구는 독립적인 재산이기에 함부로 손을 대서는 안 된다는 것을 교훈한다. 과거 몽골사회에서는 여성이 친정에서 가져온 재산은 여성의 재산으로 분류되었다. 이 속담은 이런 몽골인들의 의식을 반영한다. 속담 ③은 며느리를 고를 때의 지혜를 알려준다. 며느리의 됃됨이를 알려면 아침에 봐야 며느리 될 여자가 부지런한지 아닌지를 알 수 있다는 말이다. 며느리의 품행이 며느릿감을 고르는 기준이라는 것을 보여준다. ④는 며느리가 많으면 서로 믿고 의지하다가 서로에게 미루기만 해서 일이 제대로 되지 않는다는 속담이다. 며느리가 많다고 일이 잘 해결되는 것이 아니라 때로는 서로 믿고 의지하다가 일이 안 될 수도 있음을 교훈한다.

몽골 속담은 삶에 있어서 실제적 지혜와 교훈에 초점을 맞추고 있다. 며느리의 단정함과 좋은 품행을 칭찬하는 것은 한국과 비슷하다. 그러나 몽골은 결혼한 가정의 독립성을 중시하고 며느리의 독립적 지위를 존중하면서도 책임감을 강조한다. 이것은 며느리와 같등하고 며느리를 미워하는 시어머니에 관한 한국 속담과 다소 차이가 나는 부분이다. 며느리를 고르는 일의 신중함과 며느리보다는 사위에게 부탁하거나 의지하기에 더 낫다는 표현도 아들을 더 소중히 여기는 한국 문화와 다소 상반된다.

2.2.2. 시어머니 관련

2.2.2.1. 가치구조

①

Эцэггүй хүн зайдан апаага өгнө
айаагнө бөхтэй өгнө

Эхгүй бэр зайдан ширмөни өгнө
мөхрид бөхтэй өгнө.

Хадам ээж минь халтай боловч
ширмөнигнө хөмдөгч хөмдөгч

Халуун цайгаа уулгадаг юм таттхан
уууцагч мөхтөгч хөмдөгч

속담 ①은 시댁이나 처가의 존재를 객관적으로 표현하고 있다. 시어머니가 없는 며느리는 버릇이 없다고 말하는 것은 시어머니의 존재를 훈육과 연단으로 자신을 키워주는 존재로 여기라는 현실적인 교훈을 담고 있다. 몽골 속담은 주어진 환경과 운명을 긍정적으로 수용하고 살라는 현실적 교훈을 준다. ②에서 시어머니는 집안일의 오랜 경험자로서 좋은 멘토가 되고 선생이 된다. 때로는 시어머니가 힘든 존재로 여겨질 수 있지만, 시어머니는 또한 며느리에게 정을 베푸는 존재이다. 몽골 속담은 시어머니라는 존재의 단점보다 긍정적 가치를 더 강조하고 있다.

유목사회에서 모든 여성은 각각 자기의 역할과 책임을 지고 있으며 이때 경험자의 조언은 인생을 살아가는데 큰 도움이 된다. 따라서 며느리에게 시어머니를 경쟁자나 고통을 주는 존재가 아니라 자신을 훈련하고 연단시켜 주는 인생의 선배요 자문가로 여기라고 교훈한다.

2.2.2.2. 가족 간 위계

①

Ээж нь ээдэм 엄마는 우유의 가장 좋은 것을

Бэргэн нь хусам 큰 며느리는 가장 안 좋은 것을.

②

Өөрийн хүүхэд бол алт 자기 자식은 금 값고,

Өрөөлийн хүүхэд бол шавар. 남의 자식은 진흙 같다.

③

Бээрэг хүн галд амраг 추운 사람은 불을 좋아하듯

Бэргэн хүн дүүд амраг 며느리는 시동생을 잘 따른다.'

몽골 속담은 한국 속담처럼 가정 내에서의 질서를 강조한다. 속담 ①은 식사나 대접에서 있어서 한국과 같이 장유유서의 질서를 강조한다. 음식이나 대접하는 데 있어서 가장 좋은 것을 제일 먼저 윗사람에게 주라는 교훈이다. 여기에는 연장자에 대한 존경의 의미가 담겨있다. ②는 자기편은 귀하게 여기고, 남의 자식은 절 귀하게 여기는 부모들의 태도를 풍자하는 속담이다. 속담 ③은 며느리와 시동생 사이의 친밀한 관계를 묘사한다. 이는 며느리에게 시누이가 갈등과 고생을 유발하는 근원이라는 한국 속담과 차이가 난다.

몽골 속담은 시어머니와 며느리의 질서상의 위계를 중시한다. 그러나 시어머니와 며느리의 위계로 인한 갈등과 미움으로 나타나는 속담은

적은 편이다. 또 몽골 속담은 혈육과 비혈육의 차이도 인정한다. 그러나 시누이나 올케, 시앗으로 확대되어 나타나지는 않는다. 오히려 몽골 속담은 며느리가 남편이 부재중일 때 시댁의 시동생을 의지하며 따른다고 표현함으로써 시댁의 감시와 통제를 받는 한국 며느리의 상황과 다른 모습을 보여준다.

2.2.2.3. 행동 규범

①

Хадам ээжийн халыг яах вэ 시어머니의 심술을 어찌랴

Хар цайны халууныг яах вэ 마시는 차의 뜨거움을 어찌랴

②

Хадам эхийн аашнаас 시어머니의 못된 심술보다는

Халуун зуух дээр гарсан нь дээр. 뜨거운 아궁이 위에 있는 것이 낫다.

③

Хадам эх халтай 시어머니의 심술 Хойд эх хортой 계모의 질투.

시어머니의 태도에 대한 몽골 속담을 보면 한국 속담과 비슷한 부분이 있는데 그것은 시어머니의 심술이다. ①은 차를 마실 때 그 뜨거움을 느낄 수밖에 없는 것처럼 시어머니의 냉혹한 심술도 며느리로 살다 보면 어쩔 수 없이 마주하게 될 수밖에 없음을 표현한다. ②는 시어머니의 못된 심술이 뜨거운 아궁이 위에 있는 것보다 더 견디기 힘들다는 것을 나타낸다. 속담 ③도 며느리에게 일반적으로 나타나는 시어머니나

계모의 태도를 나타낸다.

시어머니와 관련된 몽골 속담은 먼저 시어머니의 권위는 절대적이며 도전할 수 없는 것이며 며느리는 참고 견뎌야 할 위치에 있음을 인정하고 있다. 개인의 감정보다 가정의 질서 유지를 위해서 며느리는 인내해야 할 위치에 있음을 인정한다는 면에서 한국 속담과 유사하다. 시어머니의 심술은 육체적 고통보다 더한 정신적 고통으로 인식되고 있음을 ②의 속담은 잘 보여준다. 시어머니와의 갈등이라는 정신적 고통보다는 차라리 아궁이 불 위에 앉는 육체적 고통을 선택하겠다는 표현에 그 의미가 잘 나타나 있다. 시어머니와 계모는 모두 권력의 위치에 있는 여성으로, 이들이 대체로 자애롭지 않고, 위협적인 존재로 인식됨을 보여준다. 이는 가족 내 여성 간 갈등과 긴장을 상징적으로 표현한 것이다. 몽골 속담은 결혼함으로써 마주하게 되는 어쩔 수 없는 갈등과 고난을 긍정적으로 받아들이고 지혜로 이겨나갈 것을 교훈한다. 몽골 속담은 행동 규범에 있어서 실제로 무엇이 유의한지를 생각하도록 하는 실용적 가치를 중시하고 있다.

IV. 두 민족의 여성 관련 속담에 나타난 의식구조 비교

몽골 속담과 한국 속담에 나타난 ‘아내와 남편의 관계’는 두 사회의 가부장제의 강도, 여성의 지위, 결혼에 대한 관념, 그리고 부부 역할에 대한 문화적 기대를 반영한다. 두 나라 속담 속 관계를 분석하면, 의식구조의 차이를 확인할 수 있다.

4.1. 부부관계 관련 속담에 나타나는 의식구조 비교

4.1.1. 한국 속담에 나타나는 의식구조

한국 속담에 반영된 한국인의 의식구조를 보면 유교적·혈연 중심의 가부장적 질서가 자리 잡고 있음을 볼 수 있다. 한국의 부부관계는 유교의 교리인 삼강오륜(부위부강, 부부유별)의 연장선에서 남편과 아내의 구별된 역할을 마땅한 부부간의 도리로 규정하고 있다. 가족 간의 조화와 사회의 안정을 위해 아내가 집안을 지키고 남편이 바깥일을 책임지는 것이 이상적인 역할 수행이라고 규범화한다. 그래서 여성이 이 경계를 넘으면 가정이 무너진다는 규범적 메시지가 한국 속담에는 다수 존재한다. 부부간의 위계에 있어서는 남편의 우위가 명시적으로 나타나 있다. 아내는 외부에서 들어와 가족구성원이 되었기에 가장에 의해서 항상 보살핌과 도덕적 교화를 받아야 하는 존재로 인식된다(해인, 2015:195). “여자가 날뛰면 집안이 망한다”라는 속담이 그 예이다. 아내는 남편의 성공을 돕는 조력자요 헌신자로서의 정체성을 강조한다. 다만 한국에는 정의 문화가 있어서 “아내가 귀여우면 처갓집 문설주도 귀엽다”처럼 정서적 소중함을 강조하는 속담이 다수 존재한다. 가부장적 사회질서의 유지를 위해 아내에게 요구되는 핵심 미덕은 어진 성품, 희생, 인내, 부드러움, 연약함 등 수동적인 여성상이다. 따라서 한국 속담에는 어진 아내를 이상형으로

하여 열녀, 조강지처, 현모양처 등을 중시하고 악처를 배척하는 내용이 많다(198).

4.1.2. 몽골 속담에 나타나는 의식구조

몽골 속담에 나타난 여성의 가치구조를 보면 아내를 ‘가정의 장식’(гэрийн чимэг), ‘남편의 버팀목’(түшиг)으로 표현하며, 이상적인 여성상을 가사 노동과 좋은 성품, 미적 조화를 동시에 갖춘 존재로 묘사한다. 또한 아내는 가정의 화목을 유지하고 가족의 재산과 명예를 지키며, 남편과의 조화를 통해 질서 있는 가정을 형성하는 핵심적 역할을 한다.

몽골 속담은 유목 사회적 상보성을 강조한다. 남편은 집 밖을

(목축·사냥), 아내는 집 안(육아·가사)을 담당하되 둘 다 빛나야 집이 빛난다는 상호보완적인 관점을 중시한다. 아내에게 요구되는 덕목은 실용적이면서 경험에서 우러나오는 지혜와 슬기로우미다. 부부간의 위계는 한국보다는 수평적이며, 상보적이어서 서로 영향을 주고받는 존재임을 강조한다(해인, 2015, 186). 아내의 행동규범으로는 유목 생활에서 필요한 것으로 근면, 청결, 관대함, 슬기를 강조한다. 아울러 아내의 좋지 않은 행실 특히 험담이나 무절제함을 경계한다. 그리고 아내의 품성 형성은 남편에게 그 책임이 있음을 강조한다.

4.1.3. 부부관계 속담에 나타나는 양국 의식구조의 공통점과 차이점

4.1.3.1. 공통점

구분	공통점
1. 부부 역할 인식	남편은 바깥일, 아내는 집안일이라는 역할 구분
2. 어진 아내 강조	어진 아내가 가정의 화목과 안정의 핵심
3. 일부일처 가치	일부일처를 이상적인 것으로 간주함.

4.1.3.2. 차이점

구분	한국 속담	몽골 속담
1. 부부관계 구조	위계적 구조	협력적 동반자 구조
2. 아내의 지위와 역할	남편 가문에 귀속, 종속적 위치	평등한 구성원으로 노동과 생산에서 중요한 역할 수행
3. 이상적 부부상	남편과 시댁을 잘 섬기는 아내	서로의 책임을 다하고 협력하는 부부
4. 남편에 대한 인식	가정 생계 책임자, 권위자	아내를 돕는 조력자, 인생의 동반자

4.2. 여성의 가족관계 관련 속담에 나타나는 의식구조 비교

4.2.1. 한국 속담에 나타나는 의식구조

한국 속담은 혈연 중심적 가부장제 사회를 바탕으로 시댁을 절대적 권위의 장소로, 며느리를 ‘문서 없는 종’으로 규정한다. 효와 순종과 희생이 며느리가 가져야 할 덕목으로 추천되고, 갈등은 도덕적으로 문제 있는 것으로 여겨진다. 가족 간의 위계에 있어서는 혈족인 시어머니와 시누이가 비혈족인 며느리보다 우위에 서 있다. 그래서 혈족과 비혈족의 차별이 드러나는 속담이 다수 존재한다. 그러나 ‘며느리 늙어 시어미 된다’처럼 시어머니와 며느리의 권력은 순환되어 돌고 도는 특성이 있음을 강조한다. 며느리의 도덕적 규범은 침묵, 인내, 겸손을 가질 것과 가사에 충실하고 자기 욕망을 절제할 것을 강조한다.

가족 간 관계를 나타내는 속담을 보면 여성 간 질투나 경쟁을 경계하면서도 그러한 갈등이 불가피한 환경도 동시에 표현한다. 가족구성원인 여성들 사이의 갈등과 긴장이 며느리에게 정신적 고통을 주는 원인이며 이러한 갈등은 불가피하기에 참는 것이 미덕이라는 것을 강조한다. 시어머니 관련 속담을 분석해 보면 시어머니는 한국 속담에서 권위와 억압, 감시의 상징으로 자주 등장한다. 특히 겉으로는 며느리를 위하는 척하지만, 실상은 억압하는 존재로 묘사되는 경우가 많다. ‘때리는 서방보다 말리는 시어미가 더 밍다’는 시어머니의 위선적인 행동을, ‘

시어머니가 오래 살다가 며느리 환갑날 국수 양푼에 빠져 죽는다’는 시어머니의 억압에서 벗어나지 못하는 며느리의 삶을 풍자하고 있다.

4.2.2. 몽골 속담에 나타나는 의식구조

며느리에 대한 몽골 속담의 가치 구조를 살펴보면 며느리는 시댁에 들어가서 고생을 하지만, 이를 운명으로 여기고 감내하며 자립적으로 살아야 하는 존재로 묘사한다. 몽골은 유목중심의 실용주의적 사고가 강하여 며느리도 집안의 보배이기에 딸처럼 존중하라는 긍정적 규범이 존재한다 (해인, 2015, 206). 혼인을 통해 겪게 되는 여러 어려움은 며느리 스스로 감당하며 해결하라는 현실 지향적 사고를 나타낸다. 위계 구조에 있어서는 기본적 장유유서는 있으나 혈연과 비혈연 간의 차별이 한국처럼 뚜렷하지 않다. 며느리를 딸로, 사위를 아들로 부르며 그 위계가 비교적 수평 관계로 나타난다. 가족관의 위계에서도 갈등과 긴장보다는 시동생과 며느리의 친밀함을 긍정적으로 묘사한다. 며느리의 단정함, 근면함, 자립적인 태도를 중시하며 시댁을 의지하기보다 바위를 의지하는 것이 낫다는 말처럼 자기 책임과 자립성을 강조하는 것이 몽골 속담의 특성이다. 행동 규범으로는 시어머니의 심술과 같은 부정적 감정을 풍자하는 속담이 있지만, 며느리를 억압하기보다 그 역할을 인정하는 모습도 나타난다. 시어머니는 며느리 사생활을 함부로 간섭해서는 안 된다는 것을 강조한다. 또 시어머니의 엄격하면서도 심술궂은

부분과 함께, 우유나 차를 내주는 보호자 역할도 한다는 것을 균형 있게 묘사한다. 몽골 속담은 시누이나 동서 관련 속담이나 서로 간의 갈등을 묘사하는 속담이 거의 없다.

오히려 동일 과업을 나누는 협력적 동료라는 이미지가 강하다.

4.2.3. 여성의 가족관계에 나타나는 양국 의식구조의 공통점과 차이점

4.2.3.1. 공통점

구분	공통점
1. 고부 갈등	시어머니와 며느리 갈등은 보편적이며 여성의 운명으로 인식
2. 좋은 며느리상	지혜롭고 어질고 착한 며느리가 집안을 빛낸다.
3. 장유유서 의식	웃어른에 대한 공경, 세대 간 질서 중시

4.2.3.2. 차이점

구분	한국 속담	몽골 속담
1. 가족 구조	부계 중심 대가족, 며느리는 외부에서 들어온 자로 훈계의 대상으로 인식	핵가족 중심, 며느리의 지위 독립적, 가족관계 평등
2. 며느리의 위치	시어머니 아래 위치, 순종·인내 강조	며느리는 동등한 노동·생존의 파트너로 인식
3. 여성 권력구조	시어머니는 지배자, 며느리는 피 지배자로서 권력의 위계 구조 존재	수평적 구조, 세대 간 협력 강조, 권력 위계 적음
4. 여성 간 갈등 (시누이·동서)	가족 내 여성 간 미묘한 권력 다툼으로 이에 따른 다양한 속담 존재	장기간 공동생활 드물어 갈등 관련 속담이 적음

V. 결론

한국과 몽골 여성의 부부관계, 가족관계 속담에 나타난 양국 민족의 의식구조를 가치구조, 성별위계, 행동규범이라는 분류 기준으로 비교 고찰했다.

한국 속담은 유교적 이념과 남성 중심의 가부장제도, 그리고 혈연 중심의 가족 질서 속에서 부부 관계나 며느리와 시댁 여성 가족구성원들과의 관계를 위계적 구조로 표현하는 경향이 강하다는 것을 살펴보았고, 이로 인해 아내나 며느리에 대한 가치나 행동 규범도 순종과 인내를 강조한다는

것을 살펴보았다.

반면 몽골 속담은 유목문화의 자율성과 공동체 중심적 가치관을 바탕으로 부부와 며느리의 시댁구성원들과의 관계를 수평적이면서 상호 협력적 동반자로 인식하고 있으며, 따라서 아내나 며느리로서의 몽골 여성의 가치나 행동 규범은 독립적이면서 능력과 지혜, 슬기를 중시하고 있음을 살펴보았다.

양국 여성 관련 속담을 통해서 양국 사회의 구조적 특성에 따른 의식구조의 차이가 존재하며 이것이 사회적 교훈과 경계로 남아 후대에

전승되었음을 짐작할 수 있다.

여성 관련 양국의 속담에 나타난 의식구조를 가치구조, 성별위계, 행동규범이라는 세 가지 분류 틀을 가지고 비교·분석하다보니 두 나라 의식구조의 다양한 면을 다 담지 못한 아쉬움이 남는다. 또 지면의 한계상

남성과 여성과의 관계나, 여성에 대한 여러 분류(처녀, 과부, 계집, 여자, 부인 등)에 나타난 의식구조 등을 다 다루지 못했다. 앞으로 양국 속담에 나타난 가치구조나 세계관, 윤리 등 여러 주제에 따른 심화된 비교·분석 연구가 후속적으로 이루어지기를 바란다.

참고 문헌

- Г.Ринчэнсамбуу, Э.Пүрэвжав, Х.Сампилдэндэв. (2008). *Монгол Ардын Зүйр Цэцэн Үг*. УБ: ШУА-Хэл зохиолын хүрээлэн.
- С.Чулуунпүрэв, Б.Одончимэг.(2012). *Монгол хэлний хэвшмэл хэлцийн толь*. УБ: МОНСУДАР.
- И Сын Хүн.(2014). *Эмэгтэй хүний талаарх солонгос монгол зүйр цэцэн үгийн харьцуулсан судалгаа*. УБИС.
- Д.Баасанбат, & Мехмет Саглам(2014). Монгол зүйр цэцэн үгээр “эмэгтэй” хүний эерэг үнэлэмжийг илэрхийлэх онцлог. *Acta Mongolica*, 15(411), 89–92.
- Ж.Баянсан.(1999). Эмэгтэй хүн, эрэгтэй хүнийг үзэх монголчуудын энгийн сэтгэлгээний онцлогийг зүйр цэцэн үгийн хэрэглэгдэхүүнд тайлбарлах боломж. *МУИС, МХСС, ЭШБ*, боть-14, х-26-35
- 김종택. (1978). 한국인의 전통적인 여성관: 속언, 속담을 통하여. *여성문제연구*, 7, 187–203.
- 대구가톨릭대학교 사회과학연구소. 노은희. (1997). 속담에서의 ‘여성’ 표현에 나타난 발상 연구. *이중언어학*, 14, 217–252. 이중언어학회.
- 미네케 스히퍼. (2010). 세계 여성 속담 사전 (한창호 역). 서울: 북스코프. (원저: Schipper, Mineke. (2003). *Never marry a woman with big feet: Women in proverbs from around the world*. Yale University Press.)
- 방운규. (2004). 여성 관련 속담에 나타난 한국인의 의식구조. *겨레어문학*, 32, 51–83. 겨레어문학회.
- 장두식. (2004). 한·몽 설화에 나타난 여성성 비교 연구. *몽골학*, 17, 123–142. 한국몽골학회.
- 클리퍼드 기어츠. (2009). 문화의 해석 (문옥표 역). 서울: 까치. (원저: Geertz, C. (1973). *The interpretation of cultures*. Basic Books.)
- 해인. (2015). 몽골의 페미니스트 왕비들. 서울: 운주사.

고려 후기 몽골풍 복식 유행의 배경과 맥락¹

이명미 /Ph.D/

(경북대학교 인문대학 사학과 조교수)

mmlee4@knu.ac.kr

요약

13~14세기 고려와 몽골에서 각각 유행한 몽골풍과 고려양은 일반적으로 이 시기 고려-몽골 간 정치적 관계에도 ‘불구하고’ 양국 간 교류의 양상을 보여주는 사례로 이야기된다. 말하자면, 몽골에 끌려간 고려의 여성들, 즉 ‘공녀’들이 그곳에서의 비참한 생활에도 ‘불구하고’ 고려의 문화를 전파했다거나, 몽골의 정치적 간섭과 고려의 저항이라는 갈등적 구도에도 ‘불구하고’ 몽골의 복식 문화가 고려에 들어와 이후에도 남았다는 이해이다. 특히 몽골풍의 경우 몽골의 정치적 간섭을 부정적으로 바라보고 그에 대한 저항을 긍정하는 관점에서는, 당시 고려에 들어와 몽골과의 관계 이후까지 자리 잡은 몽골풍은 정치적 관계에도 ‘불구하고’ 혹은 ‘별개로’ 존재했던 양국 간 문화적 교류라는 설명이 아니면 이 상황을 설명하기 어렵다. 한편, 전세계적으로 한류 열풍이 대단한 근래에 ‘고려양’은 이미 고려 시대에 존재했던 한류 열풍의 하나로 곧잘 이야기되기도 한다.

그러나 이 시기 고려와 몽골에서 각각 유행했던 몽골풍과 고려양은 단지 당시 양국 간의 갈등적인 관계에도 ‘불구하고’, 혹은 ‘별개로’ 존재했던 것이 아니었다. 또한 지금의 ‘한류’와 같은 문화 전파의 맥락을 가진 것도 아니었다. 몽골풍은 살펴본 바와 같이 당시의 고려 국왕, 충렬왕의 강한 의지 속에서 고려에 안착했다. 무신집권기를 거치면서 취약해진 국왕권의 기반을 몽골 황제권을 배경으로 재구축하고자 한 충렬왕은 스스로 변발·호복 등의 몽골풍 복식을 취했을 뿐 아니라 고려의 신료들에게도 이를 요구했다. 고려 국왕과 신료들이 모두 몽골풍 복식을 하고 조회를 하는 가운데 몽골황제권에 가장 가까이 다가가 있던 고려 국왕의 권력과 권위를 드러내던 관행은 공민왕이 즉위한 후 이를 해체할 때까지 계속되었다. 원 말기 ‘고려양의 유행’ 또한 기황후의 존재를 기폭제로 한 것으로, ‘고려양의 유행’은 단지 고려-몽골 간 문화적 교류라는 의미를 넘어 당대 사회상과 사람들의 지향을 보여준다. 이미 ‘성취’를 이루어 낸 개인에 대한 선망 혹은 시기와 질투, 나도 그러한 성취를 이루어 내고자 하는 욕망, 그리고 개개인이 그러한 성취를 이루어 내는 것을 가능하게 했던 고려-몽골 관계의 면면들 말이다.

¹ This work was supported by the Core University Program for Korean Studies of the Ministry of Education of the Republic of Korea and Korean Studies Promotion Service at the Academy of Korean Studies (AKS-2022-OLU-2250006)

요컨대, 몽골풍과 고려양의 유입과 유행은 13~14세기 고려-몽골 관계와 ‘별개로’ 혹은 ‘그럼에도 불구하고’ 이루어졌던 양국 간의 문화 교류라기보다는, 13~14세기 고려-몽골 관계에 ‘병행하여’ 그에 ‘기반하여’ 이루어진 현상이었다. 13~14세기 몽골과의 관계가 고려 사람들에게 가졌던 의미와 관련해서 좀 더 깊이 있게 생각해볼 여지를 주는 현상이기도 하다.

주제어: 몽골풍, 변발, 호복, 충렬왕, 고려-몽골 관계

I. 머리말

13~14세기 몽골제국에서는 각기 고려와 몽골풍, 고려양이라 불리는 문물의 유행이 있었다. 여기에는 복식, 음식, 음악, 언어 등 다양한 분야에 걸치는 문물이 포함되어 있었다. 몽골풍, 고려양과 관련해서는 다양한 연구성과가 있다. 다만 이들은 몽골풍과 고려양에 해당하는 문물에 어떠한 것이 있는지에 대한 사례 분석이 중심을 이룬다. 상대적으로 고려양의 유행과 관련해서는, 이를 다룬 연구에서 그 배경에 대한 언급이 없지 않은데, 대체로는 이 시기 몽골에 끌려간 고려 ‘공녀’들이 전파한 것이라는 정도의 분석이 주로 이루어져왔다. 근래에는 여기에도 새로운 관점이 더해져 고려양의 유행이 기황후의 등장을 기폭제로 했음을 통해 몽골과의 관계가 당시 고려의 개개인에게 가진 의미와 관련해서 고려양 유행의 맥락을 밝힌 연구가 이루어졌다.² 한편으로는 고려양 유행과 관련한 당대 한인 지식인들의 기록이 이 양상을 다소 비판적으로 보는 가운데 남긴 기록이라는 지적도 이루어졌다.³

그러나 여전히 몽골풍 유행의 배경과 그 맥락에 대해서는, 당시 몽골과의 관계 속에서 유입되었다는 정도 이상의 심도 있는 연구는 이루어지고 있지 않다. 이에 본 연구에서는 고려에서 유행했던 몽골풍, 그 가운데에서도 몽골풍 복식이 고려에 들어와 안착할 수 있었던 배경에 대해 살펴보고자 한다.

미디어와 인터넷이 발달한 오늘날에는 그 폭이 상당히 줄어들었지만, 다양한 문화권을 기반으로 하는 인류는 각자의 생활권에 가장 적합한 소재와 양식의 복식을 개발해왔다. 이러한 복식의 다양성은 동시대적으로도 생활권과 문화권에 따라 다양하지만, 역사적으로도 그 진폭을 키우며 각 시대의 지향점을 반영한다. 이러한 복식의 차이에 영향을 미치는 요인에는 여러 가지가 있다. 우선 각지의 기후 및 환경의 영향이 있을 것이다. 아열대, 온대, 냉대 기후 등 지구촌을 구성하는 다양한 기후 및 환경 요인은 각지의 복식이 보이는 차이의 일차적 요인일 것이다. 그에 더불어 광범위한 원거리 교역이 원활하지 않았던 시기에는 각

² 이명미, 2022 『고려, 몽골에 가다』, 세창 미디어.

³ 정동훈, 2022 「고려양(高麗樣), 얼마나 사

실일까」 『고려시대 사람들은 어떻게 살았을까2-정치경제 이야기』 (한국역사연구회 편), 현복스.

지역에서 산출되는 직물에 제한을 받는 측면도 있었을 것이다. 즉, 복식은 해당 지역의 기후 및 자연환경을 보여주는 하나의 지표가 될 수 있다.

위와 같은 요인들에 더하여, 인간의 복식은 여러 사회적 요인의 영향을 받는다. 패션 전문용어로 자리 잡은 T(time)·P(place)·O(occasion), 즉 시간과 장소, 상황에 맞는 의복을 착용해야 한다는 용어는 이러한 측면을 잘 보여준다.⁴ 복식에 미치는 사회적 요인(TPO)은 앞서 이야기한 환경적 요인에 비해 인간의 혹은 인간으로 구성된 사회의 주관성을 강하게 내포한다. 이에 때로 인간은 의식적 혹은 무의식적으로 복식을 통해 스스로를 드러내기도 한다.

복식의 사회성을 보여주는 TPO는 여러 범주에 걸쳐 있으나, 대표적으로 개인의 직업 혹은 신분에 따라 규정된 복식이 있다. 경찰복, 군복, 의사나 간호사복 등 직업과 관련되는 복식이 있고, 이외에도 학생들의 교복과 같이 그 신분을 드러내는 복식도 있다. 프랜차이즈 식당 등의 종업원 복장 같은 경우도 이에 해당한다고 하겠다. 이러한 복식에는 한눈에 그 사람의 직업 혹은 신분을 알아볼 수 있게 하는 용도가 있다. 이는 직업군 내의 위계를 드러내기 위한 용도도 일부 있으나(군복, 경찰복), 대체로는 직업군·신분 간의 위계 서열을 드러내는 용도는 아니며, 각 업무 수행의 편의성을 위한 측면이 크다. 한편, 위와 같이 지정된

복식이 아니라 하더라도 대체로 직업군에 따라 그 직업군의 ‘분위기’를 반영하는 복식이 있다. 예컨대 인터넷에 도는 판교 복장과 여의도 복장 같은 예가 그러할 것이다. 개인의 신분과 직업을 드러내는 복식은 전근대 시기에도 있었다. 전근대 시기의 관복 규정은 대표적인 사례이다. 관복은 대체로 군주를 정점으로 하는 관료제 사회에서 그 관료제적 질서에 포함된 구성원들의 위계와 서열을 시각적으로 드러내는 효과를 가진다.

복식에 영향을 주는 사회적 요인 가운데에는 ‘유행’, ‘트렌드’도 있다. 이는 근래에는 주로 패션업계에서 주도하는 상업적인 면모를 띠지만, 다수의 소비자가 선호하며 이용하는 ‘유행’의 요소는 기능적인 측면보다는 멋 혹은 분위기, 감각과 같은 매우 주관적인 요소이다. 물론, 앞서 언급한 직업이나 신분을 드러내는 복식에 작용하는 사회적 요인 또한 어떤 직업이나 어떤 신분을 어떤 필요에 따라 구분하여 드러낼 것인가와 같은 주관적 요인이기는 하지만, 기능성을 수반하는 주관적 요인이라는 점에서 차이가 있다. 그러나 이러한 지극히 주관적인 감각 혹은 멋을 추구하는 ‘유행’ 혹은 ‘트렌드’라는 요인 또한 때로는 그 사회 구성원의 중요한 의식적 측면을 드러내기도 한다.

이에 아래에서는 13세기 후반에서 14세기 전반에 고려에서 유행했던 ‘몽골풍’ 복식을 통해 당시 사람들이 복식을 통해 드러내었던 의식의 단편을 추적해보도록 하겠다. 이를 위해 아래 본문에서는 먼저 고려와 몽골의

⁴ 패션전문자료편찬위원회, 1997 『패션전문자료사전』 (<https://terms.naver.com/entry.naver?docId=288206&cid=50345&categoryId=50345>, 2025년 7월 20일 검색)

관계가 어떻게 시작되었는지에 대해 간략하게 살펴보고, 이어서 몽골풍 복식이 고려에 유입되어 정착하게 된 정치적 배경과 맥락에 대해 살펴보도록 하겠다. 그리고 마지막으로, 몽골과의 관계가 종식되고 난 이후에 고려-조선에 남은 몽골풍 복식 요소에 대해 간단히 살펴봄으로써 복식을 통해 이 시기 고려-몽골 관계를 재조명할 수 있는 가능성을 제기해보도록 하겠다.

II. 고려-몽골 관계의 시작: 전쟁에서 왕실 통혼까지

1231년, 당시 집권 후 2년 차에 접어들던 몽골제국의 카안 우구데이[窩闊台]는 동서 양 방면으로의 원정을 시작하면서, 고려에도 살리타이[撒禮塔]가 이끄는 군대를 보내왔다.⁵ 명목상으로는 6년 전인 1225년에 국경 인근에서 발생한 몽골 사신 차쿠르[著古與] 피살사건에 대한 응징 차원의 공격이었다.

몽골제국이 세력을 확대하고 화북의 금나라 조정이 약세를 보이는 가운데 세력을 규합한 거란인들 가운데 일부가 이미 1216년경부터 고려 국경을 넘어 들어와 국경 지역의 분란이 되고 있었다. 이러한 가운데, 1218년, 몽골군은 고려 북방 강동성(江東城)에서 버티고 있던 거란인들을 함께 공격할 것을 고려에 요청해왔고, 고려 측에서도 이를 받아들여 양국 군대의 협공으로 강동성이 함락되는 사건이 있었다. 이어 1219년 초, 몽골 측의 제안에 따라 양국 혹은 양국

군대의 장수들은 이른바 ‘형제맹약’을 맺었다.⁶

이 이른바 ‘형제맹약’이 양국 간의 관계인지 장수들 간의 관계인지에 대해서는 논쟁이 있다.⁷ 그러나 어느 쪽이든, 이때 형성된 관계가 표면적으로 드러난 ‘형제맹약’이라는 표현이 내포하는 대등한 관계는 아니었다는 데에는 의견이 일치한다. 1225년 귀국길에 피살된 차쿠르는 이 ‘형제맹약’ 이후 고려를 오갔던 몽골 사신들 가운데 한 명이였다.⁸ 1219년 이후 고려에 왔던 몽골의 사신들이 고려의 외교 관행에 비추어 부담스러운 요구와 감당하기 어려운 행동을 했던 것은 사실이지만, 차쿠르를 고려 측에서 죽였다는 증거는 당시에도 지금도 확인할 수 없다. 그러나 몽골은 이를 빌미로 전쟁을 시작했고, 당시 고려의 최씨 무신정권은 강화도로 천도를

⁶ 『고려사』 권103, 열전16, 조충(趙冲), 김취려(金就礪).

⁷ 형제맹약에 대한 고전적 논의는 고병익, 1969 「蒙古·高麗의 兄弟盟約의 性格」 『백산학보』 6 참고. 여기에서는 이 형제맹약을 고려와 몽골 국가 간 맹약으로 보았다. 이에 대해, 이 맹약은 장수들 간의 사적 관계일 뿐, 고려-몽골 국가 간의 관계는 이 시기에도 군신 관계였음을 논하는 고명수의 논문이 발표되었고, 이에 대해 이익주가 반론을 제기하며 양자 간에 논쟁이 이루어졌다. 관련해서는, 고명수, 2015 「몽골-고려 형제맹약 재검토」 『역사학보』 225; 2021 「몽골-고려 형제맹약 두 번째 재검토: 외교적 군신·형제관계에 대한 공시·통시적 접근」 『동방학지』 197 및 이익주, 2016 「1219년(고종6) 고려-몽골 兄弟盟約 再論」 『동방학지』 175; 2024 「고려-몽골관계사 연구 3제 재론-‘형제맹약’, ‘불개토평’, ‘6사’-」 『한국중세사연구』 79 참고.

⁸ 『고려사』 권22, 고종 8년 8월 기미(己未); 11년 11월 을해(乙亥); 12년 정월 계미(癸未).

⁵ 『고려사』 권23, 고종 18년 8월 임오(壬午).

단행하면서 이 전쟁은 간헐적이기는 하나 30년 가까이 지속되었다.

30년 가까이 지속된 전쟁은 1259년에 이르러 드디어 종식되었다. 전쟁 피해가 심해지면서 항복하는 고려의 지역민들이 다수 발생했고, 본토에서 강화도 정부로의 세금 유입이 제대로 이루어지지 않으면서 강화도 정부의 존립이 위태로워졌다. 이러한 가운데, 몽골의 요구 조건을 이행하고 강화를 진행하자는 강화론이 힘을 얻게 되었다. 그간 몽골에서 강화를 위해 고려 측에서 이행해야 할 조건으로 제시했던, 국왕 친조(親朝) 요구가 태자 친조로 완화되었던 것도 강화가 추진될 수 있었던 중요한 가지 배경이 되었다. 1258년, 결국 강화론자들은 끝까지 항쟁을 주장하던 무신집권자 최씨정권을 종식시키고 정치를 왕에게 돌린다는 정치적 제스처를 취했고, 이와 함께 당시 국왕이었던 고종의 아들 태자 왕전(王㼱)을 몽골로 보내어 몽골과의 전쟁을 종식하기 위한 적극적인 한 발을 내딛었다.⁹

현종 몽케를 만나 강화를 청하기 위해 몽골로 간 고려 태자 왕전은, 그러나 현종 몽케가 남송 원정도중 사망했다는 소식을 접했다. 우왕좌왕하던 중 남송 원정을 일시 마무리하고 카안위 경쟁을 위해 북상하던 몽케의 동생 쿠빌라이와 만나게 되면서 양자 간에 강화가 이루어졌다.¹⁰ 그리고 얼마 후

쿠빌라이와 태자 왕전이 각기 몽골과 고려에서 세조와 원종으로 즉위하게 되면서, 양자 간에 맺어졌던 강화는 곧 안정화하는 듯 보였다.

그러나 최씨정권 이후로도 무신정권이 유지되는 가운데 고려는 여전히 강화도에 자리하고 있었고, 일본 초유를 둘러싼 양국 간 갈등이 지속되면서 양국 관계는 불안한 안정세를 이어가고 있었다. 한편, 이 기간 고려 내부 정세도 국왕과 무신집권자 간 불안한 균형이 유지되고 있었다. 이러한 와중에, 1269년 5월, 무신집권자 임연이 원종을 폐위하는 일이 발생했다. 이 소식은 당시 몽골에서 고려로 귀국 중이던 고려 세자 왕심(王諶, 뒤의 충렬왕)에게 전해졌고, 왕심은 그대로 몽골로 돌아가 세조 쿠빌라이에게 군대를 요청하는 한편으로 황실 공주와의 결혼을 요청했다. 이 요청은 받아들여졌고, 결국 같은 해 10월에 원종은 복위했으며 고려의 무신정권은 종식되었다.¹¹

생각보다 빠르게 사태가 진정되면서, 몽골 측에서는 당장 혼인시킬 만한 공주가 없다는 이유를 들어 혼인 요청 수락에 대해 다소

⁹ 『고려사』 권24, 고종 46년 4월 갑오(甲午).

¹⁰ 『고려사절요』 권18, 원종 원년 3월 갑신(甲申).

¹¹ 임연에 의한 원종 폐위 및 복위의 경과와 의미와 관련해서는 많은 연구들이 있으나, 대표적으로 강성원, 1995 「원종대의 권력구조와 정국의 변화」 『역사와 현실』 17; 이익주, 1996 「高麗·元關係의 構造와 高麗後期 政治體制」, 서울대학교 인문대학 대학원 국사학과 박사학위논문; 이명미, 2013 「몽골 복속기 권력구조의 성립」 『한국사연구』 162(이명미, 2016 『13~14세기 고려·몽골 관계 연구 - 정동행성승상 부마 고려국왕, 그 복합적 위상에 대한 탐구』, 해안 재수록) 등 참고.

유보적 자세를 보였다. 그러나 복위한 원종이 적극적으로 추진한 개경 환도에 반대하면서 이른바 삼별초의 난이 발생했고,¹² 이것이 진압된 후 1274년에 이르러 고려 세자 왕심(王謹)과 세조 쿠빌라이의 딸 쿠틀룩켈미쉬[忽都魯揭里迷失] 공주의 결혼이 성사되었다.¹³ 이렇게 시작된 양국 간 왕실 통혼은 이후 공민왕과 노국대장공주의 통혼까지 이어지면서, 이 시기 고려와 몽골의 관계, 그에 기반한 고려의 정치와 사회에 영향을 미치게 된다. 그리고 이 통혼의 시작은 몽골풍이 고려에 들어오는 공식적 계기가 되었다.

III. 몽골풍 복식 도입과 보급의 배경

1) 고려국왕의 변발·호복 선언

몽골풍 복식이 고려에 들어오고, 많은 고려 사람들이 이를 착용하게 된 것은, 몽골에서 공주와 통혼한 후 아버지인 원종이 사망하면서 귀국한 충렬왕의 선언과 행동에서 시작되었다. 1274년 6월, 원에서 고려 세자 왕심과 쿠틀룩켈미쉬 공주가 결혼한 바로 다음 달, 원종이 사망했다. 이 소식이 원에 전해지자 원에서는 7월에 세자 왕심을 고려 국왕에 책봉했고, 왕심은 8월에 고려로 돌아와 국왕위에 올랐으니, 그가 곧 충렬왕이다.¹⁴

충렬왕은 원종의 장례가 끝난 후

원에 사신을 보내어 공주를 맞아오게 했고, 같은 해 10월 공주가 고려에 왔다. 이때 충렬왕은 대표적 종실과 주요 관원들을 이끌고 서북면에 행차하여 공주를 맞이했는데, 당시 충렬왕은 아직 개체(開剃)하지 않은 관원들을 책망하고 개체한 인원만 데리고 공주를 맞이했다고 한다.¹⁵ ‘개체’는 정수리에서 이마까지 머리를 깎아 그 모양을 네모로 하는데 가운데만 머리카락을 남겨두는 몽골식 머리모양으로, 변발이라고도 한다. 충렬왕 본인은 이미 변발을 한 상황이었고, 공주를 맞이하는 자리에는 융복(戎服), 즉 몽골식 복장을 하고 있었다. 11월, 왕과 공주가 함께 개경에 들어오던 날, 고려의 신료들 가운데 일부가 왕이 융복을 입고 개경으로 들어오는 것에 사람들이 동요할 것이라는 우려를 전하며 왕에게 예복(禮服)을 입고 들어오기를 청했다. 그러나 충렬왕은 이를 거부했고, 왕의 수종 신료들은 행차 길에 예복을 입고 서 있던 자들을 채찍질로 내쫓았다. 결과적으로, 왕과 공주가 함께 개경으로 들어오는 모습을 보던 부로(父老)들은 왕의 변발과 호복에 동요하기보다는, 서로 축하하며 “백년 전쟁 끝에 다시 태평한 때를 만나게 될 줄 몰랐다”라고 했다고 한다.¹⁶

충렬왕 본인은 세자 시절인 1271년 원 조정에 들어가 케식 생활을 하게 되면서 이미 변발을 했던 것으로

¹² 『고려사』 권26, 원종 11년 6월 기사삭(己巳朔).

¹³ 『고려사』 권27, 원종 15년 5월 병술(丙戌).

¹⁴ 『고려사』 권27, 원종 15년 6월 계해(癸亥); 권28, 충렬왕 즉위년 7월; 8월 기사(己巳), 갑자(甲子).

¹⁵ 『고려사』 권28, 충렬왕 즉위년 9월 기축(己丑); 10월 신유(辛酉).

¹⁶ 『고려사』 권28, 충렬왕 즉위년 11월 정축(丁丑).

보인다. 그는 이듬해 귀국했을 때 이미 변발을 하고 호복을 입고 있었는데, 당시 나라 사람들의 반응은 탄식이었고, 눈물을 보이는 자도 있었다고 한다.¹⁷ 그러나 이 시점에 세자 왕심은 스스로 변발을 하고 호복을 입었을 뿐 다른 신료들에게 이를 요구하지는 않았다. 이는 당시 국왕이었던 원종의 의사와 관련되는 것으로 보인다. 원종 대 신료인 인공수(印公秀)는 원종에게 원의 풍속을 따라 머리모양과 의복 고치기를 항상 권하였으나, 원종은 “나는 차마 하루아침에 조상 대대로의 가풍을 갑자기 바꿀 수 없으니, 내가 죽은 후에 경들은 마음대로 하라”고 했다고 한다.¹⁸ 그러나 결국 원종이 사망하고 충렬왕이 즉위한 후 몽골 공주를 맞이하는 과정에서 보인 충렬왕의 질책, 그리고 이들을 맞이하던 사람들의 호응 속에서 결국 고려의 신료들은 스스로 의논하여 모두 변발하기를 결정했다.¹⁹ 그렇게 모든 신료들이 변발을 하고 호복을 입고 조회에 참석하는 가운데, 다만 원종의 혼전과 침전에 속한 관료들, 국자감 관원 등에게는 이전의 복장을 유지하게 하는 명령이 내려졌다.²⁰ 원종이 사망하고 불과 6개월 만의 일이었다. 그리고 고려의 국왕과 신료가 모두 변발과 호복을 한 가운데 조회를 진행한 것은 공민왕이 즉위

후 변발·호복 해제를 선언한 때까지²¹ 이어졌다.

2) 고려 군신의 변발·호복 착장, 그 정치적 맥락

충렬왕이 스스로 변발을 했을 뿐 아니라 나아가 고려의 신료들이 변발하고 호복으로 조회에 참석하기까지의 과정에는 몽골과의 관계가 배경으로 작용했다. 그러나 마찬가지로 몽골과 관계를 맺었고 그에 의해 왕위를 되찾기까지 했던 원종은 마지막까지 스스로 변발과 호복을 거부했던 것에서 보듯, 충렬왕 즉위 초반에 진행된 일련의 상황은 몽골과의 관계를 배경으로 하지만 그에 의해 강요된 것은 아니었다. 일단 세자 시절의 충렬왕은 몽골에서 케식 생활을 했기에 이 과정에서 변발과 호복을 하게 되었을 수 있다. 그러나 그가 세자 시절 케식 생활 중 고려에 들어왔을 때나, 즉위 후 공주를 맞이하여 개경으로 들어오는 길에서는, 변발은 이미 한 것이라 하더라도 굳이 호복까지 입고 들어올 필요는 없었다. 변발·호복과 관련된 충렬왕의 행동은 일견 과시처럼 보이기도 한다.

충렬왕이 자신의 변발·호복 착장을 보여주고자 한 대상은 일차적으로는 몽골 황제와 지배층, 그리고 몽골 공주였을 것이다. 충렬왕의 변발과 호복은 세자 시절 몽골의 케식에 들어가 있었던 데 따른 자연스러운 결과일 수 있으나, 그렇다 하더라도 그가 아버지인 원종에 비해 변발과 호복에 더 적극적이었던 것은 사실이다. 이는 무신집권자에 의한

¹⁷ 『고려사』 권27, 원종 13년 2월 기해(己亥).

¹⁸ 『고려사』 권28, 충렬왕 즉위년 12월 정사(丁巳).

¹⁹ 『고려사』 권28, 충렬왕 즉위년 12월 정사(丁巳).

²⁰ 『고려사』 권28, 충렬왕 즉위년 12월 경신(庚申).

²¹ 『고려사절요』 권26, 공민왕 원년 정월.

원종 폐위 사태를 겪으며, 몽골 황제의 지원을 통해 원종 복위를 이루어 내는 과정에서 보인 세자 왕심의 역할 및 자세와 관련되는 것으로 보인다.

폐위사건이 있었던 1269년을 즈음한 시기, 당시 원 조정에서는 일본 초유 등에 대한 고려 측의 미온적 자세, 여전히 강화도에 남아있는 고려 조정의 심중 등에 의심을 가진 가운데 군사 동원의 필요성을 언급하는 논의들이 이루어지고 있었다.²² 이러한 상황에서 발생한 원종 폐위사건은 고려의 몽골에 대한 자세에 대한 몽골 조정의 의심을 증폭시킬 수 있는 것이었다. 당시 세자 왕심은 이것이 무신집권자 임연의 행동이며 고려 왕실의 몽골에 대한 우호적 입장은 확고하다는 점을 강조하는 차원에서 몽골의 군대를 요청하는 한편으로 황실 공주와의 결혼을 요청했다.²³ 이렇게 보자면, 충렬왕이 원종에 비해 변발과 호복에 적극적이었으며, 일본원정 준비를 명목으로 몽골의 군관들과 함께 귀국하는 길에서나 이후 공주를 맞이해 개경으로 들어오는 길에도 변발에 호복을 갖추며 그러한 자신의 모습을 드러내고자 한 대상은 일단은 몽골 황제와 공주였을 것이다.

그러나 충렬왕의 다그침 속에 고려의 신료들이 ‘스스로’ 변발에 호복 차림으로 조회하게 된 배경을 단지 몽골 황제나 공주를 의식해서라는 이유만으로는 설명하기 어렵다. 실제 이후 세조 쿠빌라이는 고려에서 국왕과 관료들이 호복을 입고 조회한다는 이야기를 듣고는, 자신은 고려 의복을 금한 바가 없음을 이야기하기도 했다.²⁴ 이는 외부의 의식한 행위이기 보다는, 내부를 향한 행위였다고 생각된다.

앞서 이야기했듯, 충렬왕은 몽골 황제의 권력과 권위를 배경으로 무신집권자의 원종 폐위사건을 수습했다. 이 사건을 계기로 무신정권은 종식되었지만, 약 100년에 이르는 무신정권을 거치면서 권신의 한 마디에 폐위에 이를 정도로 위축된 왕권의 기반이 곧바로 회복되기는 어려웠다. 이러한 상황에서 충렬왕은 이미 세자 시절에 황실과의 통혼을 통해 황실의 부마라는 지위까지 확보하면서, 그간의 고려 국왕과 신료 간 역관계에 개입되지 않았던 황제의 권력과 권위를 가지고 들어와서 관계 역전을 시도했다. 국왕권이 취약한 상태로 유지되었던 고려 관료 체계 안에서의 형식상 질서 외에, 몽골 황제권을 최고에 둔 새로운 정치 질서를 고려의 신료들에게 적극적으로 의식하게 하는 방안을 모색한 것이다. 그러한 국왕 정치력 회복 방안의 일환이 고려 신료 전체의 변발·호복 조회였다.²⁵ 국왕과 신료가 모두

²² 『원사』 권208, 열전95, 고려, 세조(世祖) 지원(至元) 6년 11월.

²³ 이때 세자 왕심이 청혼을 한 배경과 관련한 근래의 연구로서 대표적으로, 森平雅彦, 1998 「駙馬高麗國王の成立: 元朝における高麗王の地位についての豫備的考察」 『東洋學報』 79-4(모리히라 마사히코 저, 이명미·정동훈 옮김, 2024 『몽골 패권하의 고려-제국질서와 왕국의 대응』, 서울대학교 출판문화원 재수록); 이명미, 2013, 앞의 논문 등 참고.

²⁴ 『고려사』 권28, 충렬왕 4년 7월 갑신(甲申).

²⁵ 이명미, 2013, 앞의 논문.

이전과는 다른 몽골식 복식을 하고 정치의 공간에 선다는 것은 이들을 아우르는 정치 질서 또한 이전과는 다른, 몽골 황제를 정점으로 하는 것임을 가시적으로 드러내는 효과가 있었다. 그리고 그러한 새로운 질서 안에서 그 정점에 가장 가까이 다가가는 것은 고려 국왕이었다. 충렬왕이 즉위하던 시점에서 충렬왕은 고려에서 유일하게 몽골 공주와 혼인하여 황제의 부마가 되었고, 황실의 케식에 참여해 황제 및 몽골 지배층과도 관계를 맺고 있었다. 변발과 호복으로 대표되는 몽골식 복식은 몽골 황제의 권력과 권위를 필요로 했던 당시 고려 국왕의 정치적 이해관계 속에서 고려에 안착한 것이었다.

몽골 황제·황실과의 관계성을 강조하며 왕권의 재구축을 도모하고자 한 충렬왕의 시도는 절반의 성공을 거두었다. 즉위 전반기 충렬왕은 국내 신료들과의 관계에서도, 몽골과의 관계에서도 어느 정도 안정적인 왕권을 구축할 수 있었다. 그러나 혼인이나 케식을 통해 몽골 황제·황실과 특별한 관계를 맺은 고려 종실 안팎의 구성원들은 계속 발생했고, 이러한 상황은 고려 국왕권에 부담이 되었다. 결국 황태자를 출산한 기황후라는, 몽골 황제·황실과의 관계성 면에서 고려 국왕·왕실을 압도하는 존재가 등장함에 따라 몽골 황제·황실과의 관계성을 강조하는 것이 고려 국왕권에 무의미해진, 혹은 오히려 저해되는 상황에서 공민왕은 변발과 호복의 해제를 선언했다.²⁶

3) 몽골풍 여성 복식의 도입

규모나 파급력 면에서 남성의 복식에 비할 바는 아니지만, 여성 복식에도 몽골풍이 있었다. 여기에는 고려 국왕과 결혼하면서 고려로 온 몽골 공주의 역할이 있었다. 충렬왕과 결혼한 쿠틀룩켄미쉬 공주가 고려에 올 때 몽골식 복식을 하고 왔을 것임은 국왕 스스로가 변발과 호복을 하고 있었던 데에서도 충분히 짐작할 수 있다. 쿠틀룩켄미쉬 공주는 고려에 와서도 몽골식 천막을 따로 설치하는 등 주거 환경 면에서도 몽골의 방식을 유지했고, 주방을 담당하는 인원을 포함한 다수의 인원이 수행해 온 것으로 보아 식생활이나 일상 면에서도 몽골 방식을 유지했을 것으로 보인다.²⁷

한편, 충선왕 대의 사례로, 충선왕의 부인인 숙창원비(淑昌院妃) 김씨(金氏)와 순비(順妃) 허씨(許

축 시도와 奇氏一家 -1356년(공민왕 5) 개혁을 중심으로-」『한국문화』 53(이명미, 2016, 앞의 책 재수록)

²⁷ 대개 공주들은 고려세자 혹은 국왕과 몽골에서 혼례를 올린 후 고려로 들어오게 되는데, 충렬왕비 제국대장공주(齊國大長公主)와 충선왕비 계국대장공주(薊國大長公主)의 경우, 그들이 고려에 들어오기 전에 몽골 측에서 보낸 호송 인원이나 고려국왕이 보낸 인원이 먼저 고려에 들어와서 공주를 위한 궁려(穹廬)를 설치했다는 기사가 확인된다(『고려사』 권89, 열전2, 후비, 齊國大長公主, 원종 15년; 권31, 충렬왕 23년 윤12월 을축(乙丑)). 이외에도 공민왕비 노국대장공주(魯國大長公主)의 수행인으로 몽골식 이름을 가진 용인(甕人), 즉 주방 담당 인원이 확인된다(『고려사』 권124, 열전37, 폐행, 최안도(崔安道)). 이상의 내용과 관련해서는, 이명미, 2017 「고려에 下嫁해 온 몽골공주들의 정치적 위치와 고려-몽골 관계: 齊國大長公主의 사례를 중심으로」 『이화사학연구』 54 참고.

²⁶ 이명미, 2011, 「공민왕대 초반 군주권 재구

氏)에게 당시 원 황태후가 고고(姑姑)를 하사했다는 기록이 있다.²⁸ 고고란 특이한 긴 세움장식을 엮은 몽골 여성들의 예모(禮帽)로, bogtag라고 한다.²⁹ 숙창원비는 원래 충렬왕의 부인이었다가 충선왕이 즉위 후 자신의 비로 맞은 사례이며, 순비 또한 종실 왕현의 부인이었다가 그 사후 충선왕비가 된 사례이다. 이 두 비는 알력 관계에 있었다고 하는데, 이러한 두 비에게 시차를 두고 원 황태후가 고고를 하사한 것이다. 황태후로부터 고고를 하사받은 두 비는 모두 각기 큰 잔치를 벌였고 많은 이들이 이를 하례했다고 한다. 황태후의 고고 하사에 특별한 의도가 있었을 것으로 보이지는 않으나, 어찌 되었든 두 비에게 이 고고는 권력으로 기능했을 수 있다. 한편, 고고를 조선 족두리의 원형이라고 이해하기도 했지만, 근래에는 몽골의 고고와 조선 족두리간의 관계성은 부정되고 있기는 하다. 어찌 되었든, 고고는 당시 보편적인 복식으로 확산했던 것으로 보이지는 않는다. 그러나 이 시기 몽골풍 복식이 고려 왕실 여성들 사이에서 일종의 권위로 작용했던 측면을 확인할 수 있다.

IV. 맺음말: 몽골과의 관계 이후 몽골풍 복식의 잔류와 고려-몽골 관계

일반적으로 고려와 몽골이

관계를 맺었던 시기는 고려에 정치적·사회적 문제, 폐단을 발생시킨 시기로 이해된다. 이에 고려 말에서 조선 초로 이어지는 시기 관료들의 주요 관심사는 그러한 폐단을 어떻게 청산하고 개혁할 것인가의 문제였다. 그러나 ‘청산’과 ‘단절’을 이야기하는 이면에는 몽골과의 관계 속에서 형성된 질서와 제도의 승계라는 또다른 양상이 있었다. 황제국과 제후국의 관계성 문제, 외교와 관련한 제도와 의례 등에서 이러한 양상이 특히 두드러진다.³⁰

몽골과의 관계 속에서 고려에 정착한 몽골풍 복식 또한 후자의 사례 가운데 하나다. 변발과 호복은 충렬왕 대의 정치적 맥락 속에서 고려의 관료층에 보급되었고, 이후 공민왕 대의 정치적 맥락 속에서 중지되었지만, 그러한 정치적 맥락과 다소간 무관하게 조선이 건국한 이후에도 살아남아 그 흔적을 남겼다. 대표적으로 철릭과 답호를 들 수 있다.

철릭은 사료에 천익(天翼), 첩리(帖裡) 등으로 기록되어 있는데, 이는 몽골어 테를릭(terlig, telig)의 음을 따서 한자로 기록한 음차이다. 고려와 조선에서의 발음은 ‘털릭’이었다.³¹

²⁸ 『고려사』 권89, 열전2, 후비, 숙창원비(淑昌院妃) 김씨(金氏); 순비(順妃) 허씨(許氏).

²⁹ 최해율, 2008 『유목민의 꽃 - 몽골 여자복식의 흐름』 민속원.

³⁰ 관련해서는 대표적으로 다음을 참고할 수 있다. 정동훈, 2022 『고려시대 외교문서 연구』, 해안; 최종석, 2025 『조선의 프로토타입, 원 복속기 - 원 복속기 외교의례의 전환과 그 역사적 유산』, 역사비평사.

³¹ 아래, 철릭과 관련한 내용은 최해율, 2007 「영상물 제작을 위한 고증 의상 디자인 연구-13-14세기의 고려양과 몽골풍의 귀부녀 복식을 중심으로」, 『복식』 57-1; 「철릭」 『한국민족문화대백과사전』 (<https://encykorea.aks.ac.kr/Article/E0056124> (2025년 7월 20일 검색)) 참고.

몽골인들이 남녀 공용의 기본 복식으로 삼았던 것은 추위를 막으면서도 활동성을 고려한, 무릎을 덮는 긴 길이에 좁고 여밈이 많으며 옆트임을 둔 델(deel)이었다. 테를릭은 무릎을 덮되 승마의 편의를 도모하기 위해 특히 허리에 잔주름을 잡은 형태의 몽골식 융복(戎服)이다. 몽골과의 관계 속에서 고려 국왕과 문무 관료들이 입었던 호복, 융복은 곧 이 테를릭의 변형인 철릭이다. 저고리에 치마가 합쳐진 원피스 형태의 의복으로, 치마 부분에는 주름이 들어가기도 하고 들어가지 않기도 한다. 조선시대에는 융복으로 사용될 뿐 아니라 일반 사대부나 무관들의 평상복, 외출복으로 활용되며 완전히 정착했다. 조선 후기로 갈수록 소매가 넓어진다거나, 철릭의 색상으로 계급을 구분하는 등 시기별로 얼마간의 변화는 있었으나, 조선시대 전반에 걸쳐 유행했다. 지금도 철릭의 디자인을 활용한 ‘철릭원피스’가 여성복으로 판매되고 있기도 하다.

답호는 사료에 ‘ᄃᆞᆫ’, ‘搭護’, ‘搭胡’ 등으로 기록되어 있는데, 역시 몽골 복식의 영향을 받은 것이다.³² 몽골이 제국으로 확장함에 따라 몽골초원에 비해 온화한 기후 지역을 기반으로 하게 되면서 변형된 복식으로, 소매가 없고 뒷길이가 앞길이보다 훨씬 길어 옆트임과 유사한 역할을 하면서 활동성을 높인 형태의 복식이다. 비갑

(比甲)이라고 부르기도 했다. 고려와 조선에서는 ‘더그레’로 발음되었으며, 반소매에 겨드랑이 아래에서 여밈이 있는, 발목까지 오는 긴 길이에 옆트임이 있는 포로 변형되었다. 고려후기에서 조선후기까지 국왕과 관료들이 평상복 안에 입거나, 사대부들이 겉옷 위에 덧옷으로 입었다. 철릭과 마찬가지로 조선시대 내내 유행하면서 한복의 한 형태로 자리 잡았으며, 지금도 생활한복 혹은 퓨전한복으로 분류되는 ‘답호원피스’, 혹은 답호 스타일의 남녀공용 의복이 판매되고 있다.

13~14세기 고려와 몽골에서 각각 유행한 몽골풍과 고려양은 일반적으로 이 시기 고려-몽골 간 정치적 관계에도 ‘불구하고’ 양국 간 교류의 양상을 보여주는 사례로 이야기된다. 말하자면, 몽골에 끌려간 고려의 여성들, 즉 ‘공녀’들이 그곳에서의 비참한 생활에도 ‘불구하고’ 고려의 문화를 전파했다거나, 몽골의 정치적 간섭과 고려의 저항이라는 갈등적 구도에도 ‘불구하고’ 몽골의 복식 문화가 고려에 들어와 이후에도 남았다는 이해이다. 특히 몽골풍의 경우 몽골의 정치적 간섭을 부정적으로 바라보고 그에 대한 저항을 긍정하는 관점에서는, 당시 고려에 들어와 몽골과의 관계 이후까지 자리 잡은 몽골풍은 정치적 관계에도 ‘불구하고’ 혹은 ‘별개로’ 존재했던 양국 간 문화적 교류라는 설명이 아니면 이 상황을 설명하기 어렵다. 한편, 전세계적으로 한류 열풍이 대단한 근래에 ‘고려양’은 이미 고려 시대에 존재했던 한류

³² 아래, 답호와 관련한 내용은 최해울, 2007, 앞의 논문; 「답호」 『한국민족문화대백과사전』 (<https://encykorea.aks.ac.kr/Article/E0013862> (2025년 7월 20일 검색)) 참고.

열풍의 하나로 곧잘 이야기되기도 한다.

그러나 이 시기 고려와 몽골에서 각각 유행했던 몽골풍과 고려양은 단지 당시 양국 간의 갈등적인 관계에도 ‘불구하고’, 혹은 ‘별개로’ 존재했던 것이 아니었다. 또한 지금의 ‘한류’와 같은 문화 전파의 맥락을 가진 것도 아니었다. 몽골풍은 살펴본 바와 같이 당시의 고려 국왕, 충렬왕의 강한 의지 속에서 고려에 안착했다. 무신집권기를 거치면서 취약해진 국왕권의 기반을 몽골 황제권을 배경으로 재구축하고자 한 충렬왕은 스스로 변발·호복 등의 몽골풍 복식을 취했을 뿐 아니라 고려의 신료들에게도 이를 요구했다. 고려 국왕과 신료들이 모두 몽골풍 복식을 하고 조회를 하는 가운데 몽골황제권에 가장 가까이 다가가 있던 고려 국왕의 권력과 권위를 드러내던 관행은 공민왕이 즉위한 후 이를 해제할 때까지 계속되었다. 원

말기 ‘고려양의 유행’ 또한 기황후의 존재를 기폭제로 한 것으로, ‘고려양의 유행’은 단지 고려-몽골 간 문화적 교류라는 의미를 넘어 당대 사회상과 사람들의 지향을 보여준다. 이미 ‘성취’를 이루어 낸 개인에 대한 선망 혹은 시기와 질투, 나도 그러한 성취를 이루어 내고자 하는 욕망, 그리고 개개인이 그러한 성취를 이루어 내는 것을 가능하게 했던 고려-몽골 관계의 면면들 말이다.

요컨대, 몽골풍과 고려양의 유입과 유행은 13~14세기 고려-몽골 관계와 ‘별개로’ 혹은 ‘그럼에도 불구하고’ 이루어졌던 양국 간의 문화 교류라기보다는, 13~14세기 고려-몽골 관계에 ‘병행하여’ 그에 ‘기반하여’ 이루어진 현상이었다. 13~14세기 몽골과의 관계가 고려 사람들에게 가졌던 의미와 관련해서 좀 더 깊이 있게 생각해볼 여지를 주는 현상이기도 하다.

참고문헌

- 이명미. (2022). 고려, 몽골에 가다. 세창미디어.
- 정동훈. (2022). 고려시대 외교문서 연구. 해안.
- 최종석. (2025). 조선의 프로토타입, 원 복속기:원 복속기 외교의례의 전환과 그 역사적 유산. 역사비평사.
- 최해율. (2008). 유목민의 꽃 - 몽골 여자복식의 흐름. 민속원.
- 강성원. (1995). 원종대의 권력구조와 정국의 변화.역사와 현실. 17, 187-203.

- 고명수. (2015). 몽골-고려 형제맹약 재검토.역사학보. 225, 85-118.
- 고명수. (2021). 몽골-고려 형제맹약 두 번째 재검토: 외교적 군신·형제관계에 대한 공시·통시적 접근. 동방학지, 197, 33-72
- 고병익. (1969). 蒙古・高麗의 兄弟盟約의 性格. 백산학보, 645-60.
- 이명미. (2011). 공민왕대 초반 군주권 재구축 시도와 奇氏一家 -1356년(공민왕 5) 개혁을 중심으로. 한국문화, 53, 101-132 (이명미. (2016). 13~14세기 고려-몽골 관계

- 연구:정동행성승상 부마 고려국왕, 그 복합적 위상에 대한 탐구, 혜안. 재수록.)
- 이명미.(2013).몽골복속기 권력구조의 성립.한국사연구.162,55-88. (이명미. (2016). 13~14세기 고려·몽골 관계 연구 : 정동행성승상 부마 고려국왕, 그 복합적 위상에 대한 탐구. 혜안. 재수록)
- 이명미. (2017). 고려에 下嫁해 온 몽골공주들의 정치적 위치와 고려-몽골 관계: 齊國大長公主의 사례를 중심으로. 이화사학연구, 54, 25-62.
- 이익주. (1996). 高麗·元關係의 構造와 高麗後期 政治體制(박사학위논문). 서울대학교 인문대학 대학원.
- 이익주. (2016). 1219년(고종6) 고려-몽골 兄弟盟約 再論.동방학지. 175, 59-92.
- 이익주. (2024). 고려-몽골관계사 연구 3제 재론-‘형제맹약’, ‘불개토평’, ‘6사’. 한국중세사연구, 79, 11-46
- 정동훈. (2022). 고려양(高麗樣), 얼마나 사실일까. In 한국역사연구회 (Ed.), 고려시대 사람들은 어떻게 살았을까 2: 정치경제 이야기. 현복스.
- 최해율. (2007). 영상물 제작을 위한 고증 의상 디자인 연구 : 13-14세기의 고려양과 몽골풍의 귀부녀 복식을 중심으로. 복식, 57(1), 33-56.
- 森平雅彦. (1998). 駙馬高麗國王の成立: 元朝における高麗王の地位についての豫備的考察. 東洋學報. 79(4), 101-145
- (모리히라 마사히코 저, 이명미·정동훈 옮김, 2024, 몽골 패권하의 고려-제국질서와 왕국의 대응, 서울대학교출판문화원 재수록).

“IUU СОЛОНГОС СУДЛАЛ”

эрдэм шинжилгээний сэтгүүлийн ерөнхий шаардлага

1. Нийтлэг шаардлага

- Тус сэтгүүлд хэвлүүлэх эрдэм шинжилгээний өгүүлэл нь Солонгосын хойгийн бүс нутгийн түүх, соёл, хэл шинжлэл, утга зохиол, угсаатны зүй, шашин, нийгэм, эдийн засаг, улс төр хийгээд бусад салбар болон хавсарга ухааны тодорхой асуудлыг хөндсөн судалгааны үр дүнг тусгасан байх.
- Өгүүлэл нь гадаадын болон дотоодын эрдэм шинжилгээний сэтгүүлд өмнө нь хэвлэгдэн нийтлэгдээгүй байх, зохиогчийн эрхийн зөрчилгүй байна. Бүтээл нь судалгааны шинэлэг үр дүнг тусгасан байхын зэрэгцээ судлаачийн ёс зүйн хэм хэмжээ, үүнд тавигдах шаардлагыг хангасан байна.
- Өгүүллийг редакцын зөвлөлийн гишүүн болон гаднын байгууллагын судлаач, шинжээчид давхар хянан магадалгаа хийх бөгөөд шалгуур хангахгүй гэж үзвэл зохиогчид цахим шуудангаар мэдэгдэнэ.
- Өгүүллийн нэр, зохиогчийн нэр, эрдмийн зэрэг, цол, эрхэлж буй албан тушаал нь англи, солонгос, монгол хэл дээр байна.
- Өгүүллийн хэмжээ нь хүснэгт, зургийн тайлбар болон ном зүйг

оруулалгүй 2500-5000 үгтэй буюу А4-ийн 10-15 нүүр байна (үсгийн хэмжээ 11pt).

- Өгүүллийг А4 хэмжээтэй (дээд, доод, баруун зүүн 2.54см), MS Word программаар, үндсэн бичвэрийг монгол болон англи хэлээр бичих бол Times New Roman, солонгос хэлээр бичих бол Batang (바탕), үсгийн хэмжээ 11pt, мөр хоорондын зай 1.0 (single) хэмжээтэй байхаар бичих бөгөөд .docx өргөтгөлөөр ирүүлнэ.
- Эшлэл, зүүлтийн үсгийн хэмжээ 9pt, мөр хоорондын зай 1.0 (single) бөгөөд стандартын дагуу тэмдэглэсэн, гадаад эх сурвалжийг тухайн эх хэлээр нь бичсэн байна.
- Хүснэгт, диаграмм, зургийн эх сурвалж, тайлбарыг шууд доод талд нь налуу үсгээр бичнэ. Хоёр буюу түүнээс дээш тооны хүснэгт, диаграмм, зургийг өсөх эрэмбээр дугаарлана.

2. Өгүүллийн бүтцийн шаардлага

Гарчиг: Монгол, солонгос, англи хэлний аль нэгээр бичнэ.

Зохиогчийн мэдээлэл: Овог нэрийг монгол, англи, солонгос хэлээр бичнэ. Харьяалагдах байгууллагын нэр, зохиогчийн эрдмийн зэрэг, цол, цахим шуудангийн хаягийг баруун дээд буланд бичнэ. Хэмжээ: 13pt, bold./Жишээ нь :

*Доктор Ph.D, ОУУБИС, Солонгос хэл соёлын тэнхим, @ulaanbaatar.edu.mn/.

Хураангуй (Abstract): Англи, солонгос, монгол хэлээр агуулгыг хураангуйлан 150-200 үгэнд багтаах. Хэмжээ: 10pt, regular. Хураангуйд асуудал, таамаглал, арга зүй, үр дүн, дүгнэлтийг багтаан бичнэ. Түлхүүр үгийг ялгасан байна.

Түлхүүр үг (keywords): 5-с доошгүй түлхүүр үг хэрэглэнэ. Түлхүүр үг нь нэр үг, холбоо үг, нэрлэхийн тийн ялгал, ганц тоон дээр байна. Хэмжээ: 10pt, regular.

Удиртгал /Судалгааны зорилго, асуулт, арга, хэрэглэгдэхүүн/: Удиртгал хэсэгт сэдвийг сонгох үндэслэл, судлах хэрэгцээ шаардлага, асуудал, таамаглалыг багтаасан эхлэл, өрнөл, төгсгөлтэй бичвэрээр илэрхийлсэн байна.

Судалгааны үндсэн хэсэг: Судлаачийн оюуны өмчийг сэтгүүлийн зөвлөл хүндэтгэн үзэх бөгөөд өгүүлэлдээ эш татсан өгүүлбэр, зураг графикт заавал эшлэл зүүсэн байна. Судалгааны арга, аргачлал, үйл ажиллагаа алхам, өгөгдөл цуглуулсан аргыг багтаан илэрхийлсэн байна.

Судалгааны үр дүн: Судалгааны үр дүнг тоон болон чанарын шинжилгээний аргууд хэрэглэн нотолж баримтжуулсан байх ба судлаачийн хувийн үзэл бодлоос ангид байна.

Дүгнэлт, санал: Судалгааны үр дүнд суурилсан, түүнээс улбаалсан утга санааны илэрхийлэл байна. Энэ хэсэгт судалгааны үр дүн, дүгнэлтийн

онолын болон практик, үндсэн хэсэгт дурдаагүй санаа оруулахгүй байх, дэвшүүлсэн асуудлаа шийдвэрлэх арга зам санал болгосон байвал сайн.

Ном зүй: Ном зүйг АРА (АНУ-ын сэтгэл зүйн нийгэмлэг) 7 бичвэрийн стандартыг дагана. Үсгийн хэмжээ 10pt өндөртэй, эш татсан дарааллаар эсвэл цагаан толгойн үсгийн дарааллыг баримтлан italic хэлбэрээр бичнэ. Ном зүйд орсон бүтээлийг монгол болон гадаад хэлээрх, цахим эх сурвалж гэсэн 3 хэсэгт, цагаан толгойн дарааллаар тус тус жагсааж дугаарлана. Эшлэл аваагүй зохиол бүтээлийг ном зүйд оруулахгүй.

Хавсралт: Шаардлагатай бол оруулж болно.

3. Нийтийн хүртэл болгох

- Үндсэн шаардлага хангасан эрдэм шинжилгээний өгүүллийг эхний хянан магадалгаа хийгээд, дахин засварлах шаардлагатай бол дахин завсарласны дараа сэтгүүлд хэвлэх боломжтой эсэхийг мэдээлнэ.

Хэвлэгдсэн дугаарыг ОУУБИС-ийн Солонгос судлалын хүрээлэнгийн номын сангаас үзэх боломжтой. Мөн ОУУБИС-ийн Солонгос судлалын хүрээлэнгийн https://ksc.iuu.mn/?page_id=2799 цахим хуудас, ОУУБИС-ийн Солонгос судлалын хүрээлэнгийн <https://www.facebook.com/koreanstudiesiuu> фэйсбүүк хуудаснаас сэтгүүлийн сүүлийн дугаарт хэвлэгдсэн өгүүллийн тухай мэдээллийг авч болно.

